SZERAFIMOVICS

VASÁRADAT

A. SZERAFIMOVICS · VASÁRADAT

FORDÍTOTTA

TÁBOR BÉLA ÉS T. MÁNDY STEFÁNIA

SZERAFIMOVICS

VASÁRADAT

MAGYAR HELIKON · 1967

1

Végeláthatatlan, izzó porfelhőbe burkolva fulladoznak a kozák falu kertjei, utcái, házikói és sövényei. Csak az óriási nyárfák hegyes csúcsai emelkednek ki a portengerből.

Bábeli hangzavar hallatszik mindenfelől: zsibongás, moraj, kutyaugatás, lovak nyerítése, vascsörömpölés, gyereksírás, vaskos szitkozódás, asszonyok tereferéje és rekedt, duhaj nótaszó, amelyet egy harmonika részeg kornyikálása kísér. Olyan az egész, mint valami csodálatos, roppant méhkas, amely elvesztette királynőjét, s most riadtan, kétségbeesetten, vad zenebonával zúgzsong.

A leülepedett por parttalan, izzó tengere a sztyeppet is elnyelte, egészen a dombon emelkedő szélmalmokig – s ide is elhat ez a szűnni nem akaró, ezerhangú zsivaj.

Csak a hegyekből alázúduló hűs vizű folyót, amelynek tajtékzó és morajló hullámai ott hömpölyögnek a falu mögött, nem tudja elborítani a fojtó porfelhő. Messze, a folyón túl, kéklő hegyóriások torlaszolják el az égboltot.

Álmélkodva lebegnek a szikrázó, tüzes levegőben a sztyepp rőt színű rablói, a héják. Kíváncsian nyújtogatják görbe csőrüket, és semmit sem értenek az egészből: ilyet még sose láttak.

Talán vásár van itt? De hol vannak a sátrak, az árusok, a feltornyozott portékák? Talán áttelepülők tábora? De akkor mit keresnek itt az ágyúk, a lőszeres ládák, a kordék, a gúlába rakott puskák?

Vagy talán katonai tábor? De akkor miért látni itt is, ott is síró gyermekeket? Miért száradnak a puská-

kon pelenkák? Hogy kerülnek ide a lövegekre aggatott bölcsők, a csecsemőjüket szoptató anyák, mit keresnek itt a tehenek, amelyek a tüzérségi lovak mellett békésen ropogtatják a szénát, s a napbarnította asszonyok és lányok, akik kölessel és faggyúval telt üstöket akasztanak a nehéz szagú, száradt ganéj füstölgő lángja fölé?

Kusza, porlepte összevisszaság, amelyet át- meg átsző a lárma, a zsivaj, a hihetetlen hangzavar.

A faluban csak kozák asszonyok, öreg anyókák és gyermekek maradtak. A kozákok egytől egyig eltűntek, mintha a föld nyelte volna el őket. A kozák asszonyok házikójuk kis ablakán át nézik ezt a Szodomát és Gomorrhát, ezt a pokoli zűrzavart, amely hömpölygő áradatként önti el a porfelhővel takart széles utcákat és sikátorokat:

– Hogy a fene essen belétek!

2

A tehénbőgés, harsány kakaskukorékolás és emberi szavak egyvelegéből hol durva, rekedtes, hol meg a sztyeppek végeláthatatlan térségeihez szokott, ércesen csengő hangok emelkednek ki:

– Elvtársak, a gyűlésre!

– A gyülekezőhelyre!

– Hé, fiúk, szedelőzködjetek!

– Gyerünk, a dombra!

– A szélmalmokhoz!

Ahogy alábbhagy a nap heve, lassan a forró por is leülepszik, és teljes nagyságukban kibontakoznak az óriási nyárfák.

Ameddig a szem ellát, kertek integetnek, kunyhók fehérlenek, kocsik, szekerek, kordék, lovak és tehenek szoronganak egymás hegyén-hátán, az utcákon és a sikátorokban – sőt még a kertekben és a kertek mögött is, véges-végig, egészen a dombon emelkedő szélmalmokig, amelyek a szélrózsa minden irányába kifeszítik hosszú, hártyás ujjaikat.

A szélmalmok körül pedig egyre hangosabb a zsivaj, egyre szélesebben hömpölyög az emberáradat, mindent elönt a bronzszínű arcok egybefolyó foltjainak hullámzó tengere. Ősz szakállú öregek, meggyötört arcú asszonyok, vidám tekintetű lányok, pöttöm gyermekek, akik ott lábatlankodnak a felnőttek között, liheg kutyák, amelyek fáradtan lógatják remegő nyelvüket – s mindez belevész a katonák mindent elárasztó, hatalmas tömegébe. Az egyiken bolyhos kucsma van, a másikon elnyűtt katonasapka, a harmadikon a hegyilakók lehajtott karimájú nemezkalapja. Rongyos zubbonyt, kifakult kartoninget vagy cserkeszkaftánt viselnek, s olyan is akad, aki övig meztelen, s napperzselte, izmos testén géppuskaheveder van keresztbe vetve. A fejek felett rendetlen összevisszaságban sötét fényű szuronyok csillognak. A megfeketedett, vén szélmalmok nem győznek álmélkodni: ilyet ők még sohasem láttak.

A dombon, a szélmalmok előtt felsorakozik a vezérkar: az ezredparancsnokok, a zászlóaljparancsnokok, a századparancsnokok. Kik is voltaképpen ezek a parancsnokok? Vannak köztük olyanok, akik a cári hadseregben tiszti rangig vitték, de vannak borbélyok, kádárok, asztalosok, matrózok és halászok is, akik különböző városokból és kozák falvakból verődtek össze. Mindegyikük egy-egy kis vörös különítmény parancsnoka, amelyet ő szervezett meg abban az utcában, faluban, tanyán vagy telepen, ahol éppen lakott.

S akadnak köztük hivatásos tisztek is, akik csatlakoztak a forradalomhoz.

Vorobjov ezredparancsnok, nagy bajuszú, öles termetű férfi, felkapaszkodott az egyik szélmalom kerekes végű forgatógerendájára – csak úgy recsegett-ropogott a súlya alatt –, és a tömeg felé fordulva, harsány hangon megszólalt:

– Elvtársak!

Milyen erőtlenül hat ez a hang itt, ahol ezer meg ezer napbarnította arc fordul a szónok felé, ezer meg ezer szempár szegeződik rá. Ott tolong Vorobjov körül a többi parancsnok is.

– Elvtársak!

– Menj a pokolba!

– Le vele!

– Eriggy a fészkes fenébe!

– Senki se kíváncsi rád!

– Hé, parancsnok, az anyád istenit!

– Neked is volt váll-lapod, mi?!

– Persze hogy volt neki, de már rég levágta . . .

– Mit ugatsz ott?

– Üssétek le, dögöljenek meg mind!

Karok erdeje emelkedik a végeláthatatlan emberáradat fölé. Ugyan ki tudná itt megmondani, ki mit ordít?

A malom mellett zömök kis emberke áll, csupa súly, mintha ólomból öntötték volna, szögletes állkapcsát szorosan összezárja. Alacsonyan ívelő szemöldöke alól, mint két hegyes ár, apró, szürke, éberen figyelő szempár villan elő. Teste rövid árnyékot vet a földre – árnyékfején a körülállók lábai taposnak.

A gerendán álló nagy bajuszú férfi kétségbeesetten erőlködve, dörgő hangon kiáltja:

– De hát hallgassatok végig! . . . Meg kell vitatnunk a helyzetet . . .

– Menj az anyád kínjába!

Magányos hangja belefúl a lármába, szitkozódásba.

A karok tengeréből, a hangok örvényéből most hosszú, csontos, sovány női kar emelkedik ki, amelyet megaszalt a nap, a munka és a szenvedés, s egy elkínzott női hang rikácsolja:

– Hiába vonítsz, úgysem hallgatunk meg, te komisz dög . . . Úgy bizony! Tehenem volt meg két pár ökröm, kunyhóm volt és szamovárom . . . Hol van most mindez?

S a tömegen ismét végigviharzik a tomboló düh – mindenki a magáét ordítozza, senki sem figyel a másikra:

– Volna most gabonám bőven, csak learathattam volna.

– Azt mondták, Rosztov felé kell áttörnünk.

– És miért nem kaptunk zubbonyokat? És kapcát meg csizmát?

Most megint megszólal a gerendán álló férfi:

– Akkor hát miért indultatok útnak valamennyien, ha . . .

A tömeg felzúdul:

– Ti vagytok az oka. Ti csaltatok el, ti vezettetek félre, ti aljas csirkefogók! Mindegyikünknek megvolt a maga otthona, gazdasága, és most itt kódorgunk a sztyeppen, mint a földönfutó bitangok.

– Úgy van, elcsaltatok – visszhangozzák mindenfelől a katonák, s a szuronyok sötéten hullámzanak.

– És most hova, merre?

– Jekatyerinodarba.

– De hiszen ott kadetok vannak.

– Nincs hova menni . . .

A szélmalom mellett ott áll a vasállkapcsú emberke, és apró, szúrós, szürke szemével éberen figyel.

S ekkor feltartóztathatatlanul végigzúg a tömegen a kiáltás:

– Á-á-árulás!

Körös-körül mindenütt ez a kiáltás hallatszott, és akik nem hallották, azok is megsejtették, bárhol álltak is a szekerek, bölcsők, lovak, tábortüzek és lőszeresládák közt. Görcsös rémület kerítette hatalmába az embereket, még a lélegzetük is elállt. Egy hisztérikus női hang sivított fel – de nem asszony kiáltott, hanem egy derékig meztelen, madárképű kis katona, akinek lábán csak úgy lötyögött az ormótlan csizma:

– Eladják a szegény embert, akár a letaglózott barmot!

A tömegből most megindul valaki, aki egész fejjel kimagaslik a többiek közül. Könyökével félrelökve a körülötte állókat, némán törtet a szélmalmok felé. Kimondhatatlanul szép arc, alig pelyhedző fekete bajuszka, fején matrózsapka, amelynek két pántlikája hátul ütemesen verdesi karcsú, napbarnította nyakát. Tekintetét merően a parancsnokok csoportjára szegezve furakodik keresztül a tömegen, miközben kezében szorongatja vészjóslóan csillogó puskáját.

»De most aztán elég!«

A vasállú ember még jobban összeszorítja állkapcsát. Tekintetével komoran végigszántja a viharzó emberóceánt: a sötét, üvöltő szájakat, a bíborvörös arcokat és a szemöldökök alól elővillanó, haragosan szikrázó szemeket.

»Hol az asszony?«

A lengő szalagos, matrózsapkás férfi már közel jár; most is görcsösen szorongatja puskáját, tekintetét mereven előreszegezi, mintha attól félne, hogy szem elől téveszti azt, akit keres, s mind tovább furakodik a körülötte szorongó és hullámzó, zajongó és ordítozó tömegben.

A vasállkapcsú szíve elszorul a keserűségtől: hiszen együtt harcolt ezekkel az emberekkel a török fronton, ahol mint géppuskás szolgált. Vértenger . . . ezer halál

leselkedett rájuk . . . A legutóbbi hónapokban pedig vállvetve harcoltak a kadetok, a kozákok, a fehér tábornokok ellen, Jejszk, Tyemrjuk, Tamany alatt, meg a kubányi kozák falvakban . . .

A vasállkapocs most megmozdul; s érces, de mégis lágy hangján, amely áthatol a lármán és a zsivajon, megszólal a zömök kis ember:

– Ismertek engem, elvtársak. Együtt ontottuk vérünket. Ti választottatok meg parancsnoknak. De ha így folytatjuk, mind egy szálig elpusztulunk. Ez a kozák banda meg a kadetok minden oldalról szorongatnak. Egyetlen órát sem szabad elvesztegetnünk.

Ukrán tájszólásban beszélt, s ezzel máris rokonszenvet keltett maga iránt.

– Te csak hallgass, te is váll-lapot viseltél! – süvöltötte a derékig meztelen kis katona.

– Talán én kértem azokat a váll-lapokat? Tudjátok jól, verekedtem a fronton, a parancsnokság meg rám aggatta. Talán bizony nem vagyok közületek való? Nem görnyedtem én is a nyomorúság súlya alatt, nem robotoltam én is, mint valami barom? . . . Nem veletek együtt szántottam-vetettem-e?

– Ami igaz, igaz – hangzik fel itt is, ott is a zsivajból. – Közülünk való!

A termetes matróz végre nagy nehezen kijutott a tömegből. Most két ugrással ott terem a vasállkapcsú mellett, s még mindig némán rámeresztve szemét, teljes erővel meglendíti szuronyát, miközben a puskaaggyal főbe kólintja az egyik mögötte állót. A vasállkapcsú egyetlen mozdulattal sem próbál kitérni a döfés elől, csak pergamensárgára vált arcán fut végig valami görcsös, rángó mosoly.

A meztelen kis katona most leszegi fejét, mint a fiatal bika, s oldalról teljes erőből meglöki vállával a matróz könyökét:

– Mit csinálsz, te?!

A meglendített szurony, amelyet a lökés kitérített irányából, a vasállkapcsú helyett a mellette álló fiatal zászlóaljparancsnokot éri, s markolatig a hasába fúródik. A szerencsétlenből hörgő sóhaj szakad fel, sipítva, mint a kiszabadult gőz, s hanyatt esik. A nyurga matróz dühösen erőlködik, hogy kirángassa szuronyát, amelynek hegye megakadt a gerincoszlopban.

Egy tejfelesszájú, lányos képű századparancsnok belecsimpaszkodik a szélmalom egyik szárnyába, és felmászik rá. De a malom szárnya csikorogva leereszkedik, s a lányos képű a következő pillanatban megint csak a földön van. A többiek – a szögletes állkapcsú kivételével – revolvert rántanak, s eltorzult, sápadt arcukra kiül a vérszomj.

A tömegből még néhányan utat törnek maguknak a szélmalomig, tágra nyílt szemük eszelősen lobog, kezükben görcsösen szorongatják puskájukat.

– Dögöljenek meg mind, mint a kutyák!

– Üssétek le őket, még magnak se maradjon belőlük!

Egyszerre csak néma csend támad. Minden fej, minden szem egy irányba fordul.

Hollófekete paripa száguldott feléjük a sztyeppen, hosszú vágtában, elnyúlt testtel. Lovasa, vörös foltokkal tarkított ingben, két karját lelógatva, fejével és mellével a ló sörényére borult. Egyre közelebb és közelebb jött . . . Mind élesebben kirajzolódtak az eszeveszetten vágtató ló körvonalai. Kavargó porfelhő csapott fel mögötte. Szügyét hófehér tajték borította, oldalát kiverte a veríték. S a lovas, arccal a ló sörényére dőlve, ide-oda himbálózott a vágta ütemére.

A távolban ismét felbukkant egy fekete folt.

– Még egy lovas! – morajlott végig a tömegen.

– Ennek aztán sietős a dolga . . .

A vágtató paripa eközben horkanva odaért, testéről

fehér csomókban ömlött a tajték; közvetlenül a tömeg előtt megtorpant, és hátsó lábára rogyott. Lovasa, vörös csíkokkal tarkított ingében, átbukott a ló fején, mint valami lisztes zsák, tompa puffanással zuhant a földre. Karja széttárult, feje furcsán előrecsuklott.

Néhányan a földre bukott lovashoz rohantak, mások a felágaskodó lóhoz, amelynek fekete oldalán tapadós foltok vöröslöttek.

– De hisz ez Ohrim! – kiáltottak fel többen is, és óvatosan kinyújtóztatták a már csaknem megmerevedett testet. Vállán és mellén vágott seb tátongott, hátán pedig megalvadt vérfolt sötétlett.

A szélmalmok körül és a szekerek között, az utcákon és sikátorokban futótűzként terjedt el a vészhír:

– Ohrimot lekaszabolták a kozákok!

– Ó jaj, a szegény!

– Ki az az Ohrim?

– Hát azt se tudod? Ott lakott Pavlovszkban. A szakadék partján van a háza.

Vágtatva megérkezett a másik lovas is. Arca, verejtéktől csapzott inge, keze, meztelen lába, nadrágja – minden csupa vér. Az ő vére-e vagy valaki másé? Szeme kidülledt. Leugrott a támolygó lóról, és odarohant a földön fekvő alakhoz, akinek arcát immár kérlelhetetlenül elborította a halál áttetsző, viaszsárga színe; szemére már rászálltak a legyek.

– Ohrim!

Majd hirtelen lekuporodott mellé, vérrel borított mellére hajtotta fülét, de a következő pillanatban ismét felemelkedett, és lehorgasztott fejjel állt a földön heverő test mellett:

– Fiacskám . . . édes fiam!

– Meghalt – hangzott körös-körül a tompa moraj.

Az apa még egy darabig ott állt, majd mély, rekedt

hangján, amely a legtávolabbi kunyhókig és szekerekig is elhatolt, így kiáltott:

– Körös-körül fellázadtak a kozák falvak, Szlavjanszk, Poltava, Petrovszk, Sztyiblijevo. A templomtéren mindenütt akasztófákat állítanak fel, mindenkit felkötnek, aki csak a kezükbe kerül. Sztyiblijevót megszállták a kadetok, és lekaszabolják, felakasztják, agyonlövik, aki útjukba kerül, lovasaik a Kubány vizébe hajtják az embereket. Nem kegyelmeznek egyetlen telepesnek sem: még az öregeket és asszonyokat is leöldösik. »Mind bolsevik« – azt mondják. Az öreg Opanasz, a dinnyecsősz, akinek kunyhója ott áll Javdoha Perecsicáéval szemközt . . .

– Ismerjük! – zúgták a tömegből.

– . . . térden csúszva könyörgött az életéért, mégis felakasztották. Rengeteg fegyverük van. Az asszonyok meg a gyerekek éjjel-nappal ásnak a veteményesekben meg a kertekben, hogy kikotorják a földből a puskákat és a géppuskákat, a szénakazlakból pedig ládaszámra húzzák elő a mindenféle lőszert, töltényt. Ezt mind a török frontról hurcolták ide. Ágyúik is vannak. Úgy bizony! Mintha tűzvész pusztítana: egész Kubány lángokban áll. Katonáinkat halálra kínozzák, felakasztják őket az útszéli fákra. Egyik-másik csapat megpróbálja átvágni magát Jekatyerinodar, Rosztov meg a tenger felé, de valamennyiüket kardélre hányják.

Elhallgatott, s megint némán, lehorgasztott fővel állt a halott mellett.

S a mozdulatlan csendben minden szem rajta függött.

Most egyszerre tántorogva megindult, kezével az üres levegőbe kapott, majd megragadta a kantárszárat, és felkapaszkodott a nyeregbe. A lihegő ló oldalán még mindig gyöngyözött a veríték, s véres orrcimpája görcsösen meg-megrándult.

– Hova? Elment az eszed?! Hé, Pavlo!

– Megállj, te!... Hová?! Vissza!

– Ne engedjétek!

De a ló már nekiiramodott, s patáinak dobogása egyre távolabbról hallatszott a sztyeppen. Lovasa meglendítette korbácsát, végighúzott a lovon, s az állat nedves nyakát engedelmesen előrenyújtva, fülét hátravetve, sebes vágtába kezdett. A szélmalmok ferde, hosszú, rohanó árnyai kísérték végig a sztyeppen.

– Vesztébe rohan, semmiért.

– De hiszen ott maradt a családja. A fia pedig itt fekszik, ni, kiterítve.

A vasállkapocs ismét megnyílt, s lassan, súlyosan tört elő belőle a szó:

– Láttátok?

– Nem vagyunk vakok – válaszolta a tömeg komoran.

– Hallottátok?

– Hallottuk – hangzott a zord válasz.

De a vasállkapcsú kérlelhetetlenül dörgött tovább:

– Elvtársak, most már nincs hova mennünk: előttünk, mögöttünk, mindenütt a halál. Azok ott – s fejével a vöröses fényben égő kozák kunyhók, az egymás mellett sorakozó kertek és a hatalmas nyárfák ferdén elnyúló, hosszú árnyai felé intett –, azok ott talán még ma éjjel megrohannak minket, hogy lemészároljanak, s mi egyetlen őrszemet sem állítottunk, egyetlen járőrt sem küldtünk ki, nincs senki, aki intézkedjék. Vissza kell vonulnunk. De hova? Először is át kell szerveznünk csapatainkat. Válasszatok magatoknak parancsnokokat, de egyszer s mindenkorra, és azok aztán élet és halál urai legyenek. Vasfegyelemre van szükség, csak így menekülhetünk meg. Akkor aztán átvágjuk magunkat a főerők felé, ott pedig már Oroszországból is kapunk segítséget. Akarjátok?

– Akarjuk! – dübörgött végig az egyhangú kiáltás a

sztyeppen, a szekerek közt, az utcákon, sikátorokon és kerteken, az egész kozák falun, le a folyóig.

– Akkor jó! Most rögtön megválasztjuk a főparancsnokot, utána pedig nyomban átszervezzük a csapatokat. A szekérkaravánt el kell különíteni a harci alakulatoktól. A parancsnokokat elosztjuk csapatok szerint.

– Úgy van! – hangzott fel ismét egyöntetűen a végtelen, sárgálló sztyeppen.

Az első sorokban méltóságteljes külsejű, nagy szakállú férfi állt. Mély, kissé rekedtes hangján minden különösebb erőfeszítés nélkül túlharsogta a többieket:

– Ugyan hova mennénk? Mi az ördögöt akartok? . . . Hiszen már így is teljesen tönkrementünk: otthagytuk mindenünket, a jószágot, a gazdaságot.

Mint amikor követ hajítanak a tóba, hullámzani, kavarogni kezdett a tömeg, az emberek zajongtak, kiáltoztak:

– Hát te hova akarsz menni? Vissza? Hogy mindnyájunkat lekaszaboljanak?

– Már miért kaszabolnának le, ha önként megyünk, és letesszük a fegyvert – mondta a szakállas. – Azok sem vadállatok. A morkusinszkóiak is megadták magukat vagy ötvenen. Beszolgáltatták a fegyvereket, a puskákat meg a töltényeket, és lám, a kozákok nem bántották őket, hajuk szála sem görbült. Most szántanak.

– Azok mind kulákok voltak, akik megadták magukat.

A tömeg háborgott, a szemek villogtak, és indulatos kiáltások röppentek fel:

– Te még a fekete kankutya farka alá is odaszagolnál!

– Nem sokat teketóriáznának velünk, sorra felakasztanának mindannyiunkat!

– Kinek szántsunk?! – kiáltották éles hangon az asszonyok. – Megint a kozákoknak meg a tiszteknek?

– Újra járomba hajtsuk a nyakunkat?

– Kozák kancsuka kell neked? . . . Visszakívánod a tiszteket meg a tábornokokat?

– Hordd el az irhád, te pokolfajzat, amíg jó dolgod van!

– Üssétek agyon! Eladná a tulajdon testvérét . . .

– De hát hallgassatok meg . . . – hebegett a szakállas. – Mit ugattok, mint a kutyák?

– Senki sem kíváncsi rád. Pusztulj innen, ha mondom!

Felindult, kivörösödött arcok vicsorognak egymásra, a szemek dühösen villognak, öklök emelkednek a levegőbe. Amott már ütlegelnek valakit, egy másikat galléron ragadnak, és kituszkolják a tömegből a falu felé.

– Csend legyen, polgártársak!

– Hagyjatok békén . . . mit akartok tőlem? . . . Mit csépeltek engem?

Ekkor ismét megszólalt a vasállkapcsú:

– Elvtársak, hagyjátok ezt, fontosabb dolgunk van. Most megválasztjuk a főparancsnokot, a többi parancsnokot majd ő nevezi ki. Ki legyen a főparancsnok?

Egy pillanatra feszült csend támadt: a sztyepp, a falu és az egész hatalmas tömeg némaságba dermedt. Azután bütykös, kérges kezek erdeje emelkedett a magasba, és a sztyeppen, egészen a láthatár széléig s a kozák falu kertjeinek végtelen során át, le egészen a folyóig, egyetlen név dübörgött végig:

– Kozsu-u-uh! . . .

S még sokáig visszhangozták a kéklő hegyek:

– . . . u-u-uh! . . .

Kozsuh összeszorította vasállkapcsát, tisztelgett, és látni lehetett, mint rándulnak meg arcizmai. Odalépett a halottakhoz, és levette fejéről piszkos szalmakalapját. S mintha szélroham söpört volna végig a tömegen, egyszerre valamennyi fejről lerepült a sapka, ott álltak mind

fedetlen fővel, s az asszonyok felzokogtak. Kozsuh néhány másodpercig lehajtott fővel állt a halottak mellett:

– Temessük el elvtársainkat illő tisztességgel. Emeljétek fel őket.

Leterítettek két köpenyt. A nyurga, szép arcú tengerész odalépett a halott zászlóaljparancsnokhoz, sapkájának két pántlikája meglibbent a nyaka körül. Némán lehajolt, és óvatosan, mintha attól félne, hogy fájdalmat okoz a halottnak, felemelte a zászlóaljparancsnokot, akinek zubbonyán, a szíve alatt, széles, megalvadt vérfolt sötétlett. Felemelték Ohrimot is. Aztán megindultak a két holttesttel.

A tömeg kettévált, majd ismét összezárult, és a fedetlen fejű emberek végtelen áradata hömpölyögve kísérte a halottakat. Hosszú, ferde árnyékukon, amely elválaszthatatlan útitársként nyomukba szegődött, a mögöttük lépdelők csizmái tiportak.

Egy fiatal hang lágyan, szomorúan rázendített:

Ti szerettétek a népet és meghaltatok . . .

Más hangok is csatlakoztak hozzá, csiszolatlan, durva hangok, olykor ügyet sem vetve az ének ritmusára, kusza összevisszaságban, hamisan, a szavakat is elferdítve. De egyre harsányabban zengett az ének:

Családot, szerelmet feláldoztatok . . .

Suta, összhang nélküli kórus ez – de honnan ez a gyengéd fájdalom, amelyet oly rejtélyes rokonság fűz a távolba vesző, magányos, merengő sztyepphez, a megfeketedett, vén szélmalmokhoz, az enyhén aranyló, sudár nyárfákhoz s a fehér házikók és a kertek végtelenbe nyúló sorához, amely mellett a menet elhalad?

A szülőföldhöz fűzik az embert ilyen titokzatos szálak, a szülőföldhöz, ahol minden rög oly édes-ismerős, s minden azt súgja, hogy itt születtünk, és itt is kell meghalnunk.

A hegyekre sűrű, sötétkék fátylat borított az est.

Gorpina anyó, akinek csontos karja szintén a magasba lendült a karok erdejében, szoknyája piszkos szegélyével megtörli kivörösödött szemét és porlepte, nedves, barázdás arcát, sűrűn veti a keresztet, és szipogva, szaporán suttogja:

– Szentséges Isten, szentséges nagy Isten, szentséges örök Isten, könyörülj rajtunk . . . szentséges Isten, szentséges nagy Isten . . . – és bánatosan belefújja orrát szoknyája szegélyébe.

Zárt sorokban, döngő léptekkel menetelnek a katonák: arcuk komoly, szemöldöküket komoran összevonják, s fejük felett ütemesen hullámzanak a sötéten fénylő szuronyok.

S az életben nem volt semmi jóban részetek . . .

A napszálltakor leülepedett por most ismét ellepi a tájat lustán gomolygó felhőivel.

Semmit sem lehet látni, csak a léptek tompa döngése hallatszik és az ima meg az ének egybeszövődő hangjai: . . . Szentséges Isten, szentséges nagy Isten . . .

. . . Sötét börtön mélyén hervadtatok . . .

Az éjszaka gyászfátylát magukra öltő, elsötétülő hegyóriások eltakarják az első félénk csillagokat.

Már előtűnnek a sírkeresztek. Eldőlve, elferdülve sorakoznak egymás mellett. Bozóttal benőtt, elhagyott tájék. Halk suhogással felröppen egy bagoly. Denevérek csapongnak nesztelenül. Itt-ott egy-egy márvány

sírkő foltja fehérlik, s az esti félhomályban felcsillan rajtuk az arany felirat: gazdag kozákok és kereskedők síremlékei ezek, egy szilárd, magabiztos életforma, egy megingathatatlannak vélt rend emlékei, s fölöttük most ott menetelnek, és azt éneklik:

. . . De ébred a munka és ébred a nép . . .

Két sírt ástak egymás mellett. Gyantaillatú deszkákból sebtében két koporsót ácsoltak. A halottakat befektették a halványan fehérlő koporsókba.

Kozsuh, fedetlen fővel, a frissen kihányt földre állt:

– Elvtársak! Azt akarom mondani nektek . . . két bajtársunk elpusztult. És . . . azért jöttünk ide, hogy megadjuk nekik a végtisztességet . . . értünk haltak meg . . . Igen, és még azt akarom mondani . . . miért is kellett nekik elpusztulniuk? . . . Elvtársak, még csak annyit akarok mondani, Szovjet-Oroszország nem veszett el, élni fog, amíg a világ világ. Minket itt, elvtársak, hogy úgy mondjam, nagyon szorítanak; de ott van Oroszország, ott van Moszkva, és Oroszország győzni fog. Elvtársak, csak azt akarom mondani, Oroszországban a munkásoké és a parasztoké a hatalom . . . Ez pedig mindennek az alapja. Bennünket itt szorongatnak a kadetok, akarom mondani a tábornokok, a földesurak és mindenféle kapitalisták, egyszóval ez az egész népnyúzó söpredék! De mi nem adjuk meg magunkat, nem ám, az anyjuk istenit! Majd megmutatjuk nekik! Elvtársak, hm . . . azt akarom még mondani, hantoljuk el bajtársainkat, és esküdjünk meg a sírjuknál, hogy megvédjük a szovjethatalmat . . .

Leeresztették a koporsókat, Gorpina anyó, kezét szájára szorítva, sírni kezdett; először csak halkan vinnyogott, mint a kölyökkutya, azután hangos zokogásba tört ki. A sírás átragadt más asszonyokra is, és

síró, jajveszékelő női hangok töltötték be a temetőt. És közben valamennyien a sír szájához igyekeztek, lehajoltak, és egy-egy maroknyi földet hajítottak bele. A föld tompa puffanással hullott alá.

Valaki Kozsuh füléhez hajolt:

– Hány töltényt adjunk ki?

– Tizenkettőt.

– Igen gyenge lesz.

– Tudod, hogy kevés a töltényünk. Takarékoskodnunk kell.

Eldördül egy gyenge sortűz, utána a második, a harmadik. Egy-egy pillanatra felvillantak az arcok, a keresztek, a fürgén dolgozó ásók.

S amikor minden elcsendesedett, egyszerre érezhetővé vált a sűrű éjszaka, a tájra boruló nyugalom, a meleg por illata, s hallani lehetett a folyó szüntelen csobogását, amely álomba ringat, vagy ködös emlékeket ébreszt – elmosódott, megfoghatatlan emlékeket. S a folyón túl, a látóhatár szélén, a súlyos, nagy hegyek szeszélyes sziluettje sötétlett.

3

A sötét ablakok feketén bámulnak az éjszakába. Mozdulatlanságuk mintha valami baljóslatú titkot rejtene.

A zsámolyon kis bádoglámpa áll, üveg nincs rajta; fekete, remegő füstszalag száll fel belőle sebesen a mennyezet felé. A szobában vágni lehet a dohányfüstöt. A padlón fantasztikus szőnyeg, rajta ezer jel, vonal, zöld és kék foltok, különös, fekete arabeszkek: a Kaukázus óriási térképe.

Mezítláb, ingujjra vetkőzve, öv nélkül, néhány ember mászik óvatosan, négykézláb a térképen: ezek a parancsnokok. Egyesek cigarettáznak, ügyelve arra, hogy ne ejtsék a térképre a hamut; mások egy pillanatra sem veszik le szemüket a térképről, s ide-oda kúsznak rajta. Kozsuh összeszorított állkapoccsal guggol mellettük, apró, szúrós, világos szemével maga elé néz, arca nem árul el semmit. Minden elmerül a kékesszürke dohányfüstben.

A sötét ablakon át behallatszik a folyó fenyegető zúgása, ez a szakadatlan zúgás, amelyről napközben szinte megfeledkezik az ember.

Óvatosan, suttogva beszélnek a parancsnokok, pedig innen is, meg a környező házakból is mindekit kilakoltattak:

– Egyetlen parancsot sem hajtanak végre: így mind itt veszünk. Hát nem látjátok?

– Ezekkel a katonákkal nem megyünk semmire.

– De ők is belepusztulnak. Lekaszabolják mindet a kozákok.

– Ha nem dörög az ég, nem vet keresztet a paraszt.

– Hát hogy az ördögbe ne dörögne, amikor köröskörül minden lángokban áll.

– No menj, és magyarázd ezt el nekik.

– Én amondó vagyok, hogy meg kell szállnunk Novorosszijszkot, és ott megvárni, mi lesz.

– Novorosszijszkról szó sem lehet – szólt egy borotvált képű férfi, akin frissen mosott ing volt, derekán övvel leszorítva. – Itt van nálam Szkornyak elvtárs jelentése. A városban teljes a zűrzavar: ott vannak a németek is, a törökök is, a mensevikek is, az eszerek is, a kadetok is, meg a mi forradalmi bizottságunk is. Egyre csak gyűléseket tartanak, vég nélkül vitatkoznak, egyik értekezletről a másikra mennek, ezrével dolgozzák ki a városmentő terveket – se vége, se hossza

az üres szalmacséplésnek. Ha odavisszük alakulatainkat, végleg felbomlanak.

Ebben a pillanatban puskalövés hasított bele a folyó szakadatlan zúgásába. Nagyon távolról hangzott, de az éjfekete ablakok titokzatos, mozdulatlan sötétje mintha mégis azt mondaná: »Most . . . most kezdődik . . .«

Magában mindenki feszülten figyelt, de nem mutatták; buzgón szívták cigarettájukat, és sűrű füstfelhőket eregetve, ujjukkal tovább szántották a térképet, amelyet már az utolsó vonalkáig úgy ismertek, mint a tenyerüket.

De bármennyit tanulmányozták is a térképet, nem fedeztek fel rajta semmi újat: baloldalt a tenger kék foltja teszi lehetetlenné az elvonulást; a térkép jobb oldala és felső része csak úgy tarkállik az ellenséges kozák falvaktól és telepektől; lent, délen pedig vörösesbarna szín jelzi, hogy itt járhatatlan hegyek torlaszolják el az utat – valóságos csapda.

Itt vesztegel a hatalmas tábor a feketén kígyózó folyó partján, amelynek zúgása szakadatlanul beszűrődik a sötét ablakokon. S a térképen itt is, ott is megjelölt völgyekben, nádasokban, erdőkben, sztyeppeken, tanyákon és falvakban ugrásra készen állnak a kozákok. Eddig még valahogyan sikerült elfojtani a kozák falvakban és telepeken szórványosan fellobbanó lázadásokat, most azonban már az egész hatalmas Kubány lángokban áll. A szovjethatalmat itt mindenütt leverték; azokat, akik a kozák falvakban és telepeken a szovjethatalmat képviselték, kegyetlenül legyilkolták, s mint a keresztek a temetőben, sorakoznak sűrűn egymás mellett, egész Kubányban, a bitófák. Mindenütt felakasztják a bolsevikokat; ezeknek többsége a bevándorolt telepesek soraiból került ki, de akadnak köztük kozákok is; most egymás mellett himbálóznak az

akasztófán. Hova lehetne hát visszavonulni? Merre nyílik a szabadulás útja?

– Világos, át kell vágnunk magunkat Tyihoreckaja felé, onnan Szvjatoj Kresztbe, s ha már ott vagyunk, átjutunk Oroszországba . . .

– Ó, de bölcs vagy! Szvjatoj Kreszt! Hogy akarsz odáig eljutni az egész lázongó Kubányon keresztül, töltény, lőszer nélkül?

– Én azt mondom, hogy át kell törnünk a főerők felé . . .

– Igen ám, de hol vannak azok a főerők? Talán külön futárpostával közölték veled? Akkor légy szíves, mondd meg nekünk is.

– Megmondtam már, mit kell csinálni. Megszálljuk Novorosszijszkot, és ott várunk, amíg Oroszországból segítség nem érkezik.

Beszélnek, beszélnek, s közben mindegyik ezt gondolja magában: »Ha rám bíznák a dolgot, kitűnő tervet dolgoznék ki, és mindenki megmenekülne . . .«

A folyó éjszakai moraján ismét áttör egy távoli lövés fenyegető döreje. Kisvártatva egy másik lövés felel rá, majd egy harmadik lövés is eldördül, azután egyszerre csak úgy szitálnak a lövések – majd megint elnémul minden.

Valamennyien a mozdulatlanul feketéllő ablakok felé fordítják fejüket.

Odakünn, valahol egész közel, talán közvetlenül a ház mellett vagy a padláson, megszólal egy kakas.

– Prihogyko elvtárs – nyitotta szét az állkapcsát Kozsuh –, menjen és nézze meg, mi van ott.

Egy fiatal, zömök kubányi kozák, kissé himlőhelyes, de szép arcú, szorosan testére simuló rövid kaftánban, mezítláb, óvatosan lépkedve kiment a házból.

– Én pedig azt mondom . . .

– Bocsássanak meg, elvtársak, de ez teljességgel lehe-

tetlen . . . – vág most közbe a borotváltképű, nyugodt fölénnyel nézve a többiekre: hiszen ezek az emberek mind parasztokból, kádárokból, asztalosokból borbélyokból verekedték fel magukat tisztté a háború folyamán, ő pedig képzett katona és régi forradalmár. – Teljesen lehetetlen a csapatokat ilyen állapotban tovább vezetni: ez a biztos pusztulást jelentené. Ez nem hadsereg, hanem fegyelmezetlen horda, amely állandóan csak gyűlésezik. Újjá kell szervezni őket. Emellett a menekültek tízezreinek szekérkaravánjai megkötik kezünket-lábunkat. Ezeket le kell választani a harcoló alakulatokról: menjenek, ahová akarnak, vagy térjenek vissza otthonukba. A hadseregnek teljes mozgási szabadságra van szüksége, ezt semmivel sem szabad bénítani. Írják meg a parancsot: »Újjászervezés végett két napig itt maradunk a faluban . . .«

Így beszél, de szavai mögött ilyen gondolatok rejlenek: »Nekem széles körű tudásom van, gyakorlati tapasztalattal párosuló elméleti képzettségem, alaposan elsajátítottam a hadászat tudományát – hát miért ő, miért nem én? A tömeg vak, a tömeg mindig csak tömeg marad . . .«

– Mi jut eszébe? – szakította félbe Kozsuh, és hangja csikorgott, mint a rozsdás vas. – Minden katonának van valakije a menekültek között: anyja, apja, menyasszonya, családja. Csak nem képzeli, hogy majd elhagyják őket? Ha itt ülünk és várunk, mind egy szálig lekaszabolnak bennünket. Menni kell, menni és menni! Az alakulatokat majd útközben átszervezzük. Amilyen gyorsan csak lehet, megállás nélkül el kell vonulnunk a város mellett, végig a tengerpart mentén. Ha eljutunk Tuapszéig, az országúton haladva átvágunk a hegygerincen, és egyesülünk a főerőkkel. Nem lehetnek még messze. Amíg itt vagyunk, mindenfelé halálos veszedelem fenyeget bennünket.

Erre aztán mindnyájan egyszerre kezdtek beszélni. Mindegyikük előhozakodott valamilyen tervvel, amit ő maga kitűnőnek tartott, a többiek pedig teljesen hasznavehetetlennek.

Kozsuh felállt, kemény arcizmai megrándultak, s körülhordozta apró, szúrós, acélszürke szemét:

– Holnap pirkadatkor . . . indulás.

Magában pedig azt gondolta: »Úgysem teljesíti a parancsot ez a csőcselék!«

Mindenki kelletlenül hallgatott, és hallgatásuk ezt fejezte ki: »Bolond ez, beszélhetsz neki.«

4

Amikor Prihogyko kilépett az ajtón, hirtelen fülébe csapott a folyó robajjá erősödött zúgása, amely betöltötte az éjszakát. Az ajtó előtt, a fekete földön, alig kivehetően, egy géppuska lapult. Mellette, feketén villogó szuronyokkal, két alak sötétlett.

Prihogyko megindult, és fürkészve nézett körül. A fülledt éjszakában sűrűn gomolyognak a fekete fellegek. A távolban itt is, ott is makacsul, fáradhatatlanul ugatnak a kutyák, mindegyiknek más a hangja. Időnként elnémulva fülelni kezdenek, de csak a folyó zúg; azután ismét rázendítenek, s ugatnak tovább, szakadatlanul, elviselhetetlenül.

A homályban sejtelmesen fehérlenek a falu házikói. Az utcán lépten-nyomon sötét tömegek; ha közelebbről megnézi az ember, kiderül, hogy ezek szekerek. A szekerekről és a szekerek alól hortyogó, sipító hangok törnek elő – mindenütt emberek alszanak. Az út

közepén fekete árny emelkedik a magasba: talán nyárfa vagy torony? Nem, se nem nyárfa, se nem torony, hanem egy szekér égnek meredő rúdja. A lovak egykedvűen ropogtatják a szénát, a tehenek hangosan szuszogtak.

Alekszej óvatosan lépked a földön fekvő emberek között, egy-egy pillanatra világot vet cigarettája fellobbanó fénye. Most minden oly csendes és békés, de mintha valamire várna ez a csend – talán egy távoli lövésre és arra, hogy jön-e rá megint felelet?

– Állj, ki vagy?!

– Jó barát.

– Állj, ha mondom! Hozzám!

Két szuronyos katona állta el az útját; alig lehetett kivenni alakjukat a sötétben.

– A századparancsnok. – Közel hajolva, suttogva hozzátette: – »Ágyútalp«.

– Helyes.

– Jelhang?

A katona csiklandós, szúró bajuszát Alekszej füléhez hajtja, és rekedten súgja:

– »Kötőfék« – és a bajusz alól csak úgy dől a pálinkaszag.

Alekszej továbbmegy a felismerhetetlenül feketéllő szekerek között. Megint ugyanazok a hangok, szénát ropogtató lovak, alvó emberek egyenletes lélegzése, a folyó szakadatlan zúgása, makacs, fülsértő kutyaugatás. Óvatosan átlép a kinyújtott karokon és lábakon. Itt-ott, a szekerek alól halk suttogás hallatszik – itt még ébren vannak a katonák feleségükkel; a fonott kerítések mellett pedig fojtott nevetgélés és egy-egy elnyomott sikoltás: a szerelmespárok.

»Ezeknek is elment a jódolguk, berúgtak a bitangok. Alighanem bevedelték a kozákok minden pálinkáját. Bánom is én, felőlem ihattok, amennyit akartok, csak

az eszeteket el ne igyátok . . . Csuda, hogy a kozákok eddig még rajtunk nem ütöttek. Bolondok!«

Valami fehérlik amott . . . Talán egy kunyhó fala? Vagy egy fehér vászonruha foltja villant meg a sötétben?

»De most sem késtek el vele: a mieinknek fejenként talán ha tíz töltényük van, egy ágyúra meg legfeljebb másfél tucat gránát jut, nekik pedig mindenük van bőven . . .«

A fehér folt megmozdul.

– Te vagy az, Anka?

– Hát te mit kószálsz itt éjnek idején?

A sötétben egy hollófekete ló ropogtatja a kocsirudak között felhalmozott szénát . . . Alekszej cigarettát sodort magának. A lány a szekérbe kapaszkodva, lába fejével megvakarta meztelen lába szárát. A szekér alatt kiterített pokrócon jóízűen hortyogva aludt Anka apja.

– Meddig vesztegelünk még itt?

– Már nem sokáig – felelte Alekszej, és cigarettájának parázsló vége felizzott a sötétben.

Fénye megvilágította orrcimpáit és dohánytól sárga ujjait, a lány szemében apró szikrák villantak meg, fehér ingéből előívelt erőteljes nyaka, és érmékből fűzött nyaklánca. Azután egyszerre ismét sötétség borult mindenre, megint csak a szekerek idomtalan körvonalai látszottak . . . tehenek fújtatnak, lovak ropogtatják a szénát, és szakadatlanul zúg a folyó. Miért nem hallani már egyetlen lövést sem?

»El kéne venni feleségül . . .«

De nyomban utána, mint ahogy ez nála ilyenkor mindig lenni szokott, megjelent képzeletében egy ismeretlen leány finom, karcsú nyaka, kék szeme, áttetsző, kék ruhája . . . Gimnáziumot végzett . . . Nem is a felesége, csak a menyasszonya . . . egy lány, akit sohasem látott, de aki egész biztosan él valahol.

– Ha a kozákok ránk törnek, megölöm magam.

Anka a keblébe nyúlt, és egy homályosan csillogó tárgyat húzott onnan elő.

– Próbáld csak ki . . . jó éles . . .

Uvá . . . uvá . . . uvá . . .

Különös, egyre távolodó éji hang; a szívedig hat – pedig nem gyereksírás: alighanem fülesbagoly.

– No, mennem kell, nem érek rá itt ácsorogni . . .

De lába sehogy se mozdul, mintha földbe gyökerezett volna. S hogy könnyebb legyen a válás, azt gondolja magában: »A lábával vakaródzik, mint valami tehén . . .«

De ez sem segít, s ő még mindig ott áll, késlekedik – és egy pillanatra ismét elővillannak a sötétből orrcimpái, ujjai, a lány izmos nyaka, gödrös álla, nyaklánca, s fehér, hímzett inge alatt domborodó ifjú keble . . . Azután újra mindent betölt a sötétség, a folyó zúgása, az alvó emberek egyenletes lélegzése.

A lány szeme jóformán az arcát súrolja.

Mintha láthatatlan tűk hegye érné a bőrét, végigfut rajta a bizsergés. Megragadja a lány könyökét.

– Anka!

Erős dohányszag és egészséges, ifjú test illata csapja meg a lányt.

– Anka, gyere, menjünk ki a kertek alá, üljünk le egy kicsit . . .

A lány mindkét kezével ellöki magától a legényt, és eltűnik; Alekszej hátratántorodik, s valakinek a lábára, a kezére lép. A fehér alak egy szempillantás alatt fellibben az egyik szekérre; a szekér megreccsen, majd halk, ingerkedő nevetés csendül fel onnan. Azután ismét csend lesz. Gorpina anyó felemeli fejét a párnáról, felül a kocsin, és kétségbeesetten vakarja a hátát.

– Ej, ej, te éjjeli pille! . . . Hát már ilyenkor sincs nyugta az embernek? Ki áll ott?

– Én vagyok, anyó.

– Ahá, te vagy az, Aljosenyka? Meg sem ismertelek. Mondd, mi lesz velünk, édes fiam? Jaj, jaj, még sok baj vár ránk, sejdíti a szívem. Mikor elindultunk, fekete macska futott át az úton, kövér volt és hasas, utána meg egy nyúl száguldott, mint a villám – Uramisten, irgalmazz nékünk! Mi a csudát akarnak azok a bolsevikok? Hiszen már semmink sincsen, mindenünket otthagytuk. Mikor férjhez mentem az öregemhez, azt mondta az anyám: »Itt van, lányom, ez a szamovár, vigyázz rá, mint a szemed fényére, ha meghalsz, a gyermekeidé meg az unokáidé legyen.« Gondoltuk, majd ha Anka férjhez megy, neki adjuk. És most a szamovárt is ott kellett hagyni, meg mindenünket, amink volt. Mit akarnak azok a bolsevikok? És mit hoz majd nekünk a szovjethatalom? Tőlem ugyan fel is fordulhat az ilyen hatalom, ha a szamovárom már odavan! Azt mondták, háromnapi utunk van, három nap múlva helyben leszünk, és most már egy álló hete bolyongunk, mint az elkárhozott lelkek . . . Mit ér ez az egész szovjethatalom, ha semmit sem tud tenni értünk? Kell a kutyának az ilyen hatalom. És ráadásul még a kozákok is fellázadtak, nekiesnek mindenkinek, mint az őrültek. Milyen kár azért a két szerencsétlenért, Ohrimért meg a másikért . . . Olyan fiatalok voltak szegénykék. Ó, irgalmas Teremtőm! . . .

Gorpina anyó eközben szüntelenül vakaródzott. Amikor elhallgatott, a hirtelen támadt csendben ismét felzúgott a folyó, s tompa moraja betöltötte a végtelen éjszakát.

– Ejnye, ejnye, anyó, mire jó az a sok sápítozás? Nem segít az semmin.

A cigaretta parazsa ismét felizzott a sötétben. »Maradjak a századnál, vagy menjek inkább a törzshöz? – töprengett magában Alekszej. – Mikor és hol

fogom végre megtalálni azt a kék szempárt, azt a karcsú nyakat?«

Hanem az öregasszony nem tud lecsillapodni. Nehéz a szíve – mint valami árnyék húzódik mögötte egész hosszú élete. Két fia elesett a török fronton; a másik kettő itt harcol a fehérek ellen. Az öreg a szekér alatt hortyog, ez a kis szarka meg itt kuporog csendesen a szekéren; alszik-e vagy sem, nála sohasem lehet tudni. Hajaj, nehéz az élet! Csontjai megroppantak az évek súlya alatt – hiszen idestova már a hatvanadik évét tapossa. Az öregnek is meg a fiainak is beleroppant a háta a nehéz munkába. És kinek dolgoztak? A kozákoknak, az ő tábornokaiknak meg a tisztjeiknek. Azoké minden föld, a telepesek úgy élnek, mint a kutyák . . . Jaj, jaj! Látástól vakulásig dolgoztak, mindig csak a földre meredve, mint a barmok. És reggel és este, minden áldott nap imádkoztak a cárért – előbb a szülőkért, aztán a cárért, utána a gyerekekért és végül minden igazhitű keresztényért. És a cár? Nem is cár az – rühös kutya, el is kergették. Hajaj, milyen borzasztó is volt, amikor meghallotta, hogy elkergették a cárt, majd összerogyott rémületében. Különben, úgy kell neki, a büdös kutyának.

– Istencsapása ez a sok bolha.

És az öregasszony megint dühösen vakaródzik. Azután a sötétségbe mered – félelmetesen zúg a folyó –, és keresztet vet:

– Nemsokára megvirrad.

Visszafekszik vackára, de nem tud elaludni: mint árnyék szegődik a nyomába egész elmúlt élete, nem tud szabadulni tőle, ott sötétlik a háta mögött és hallgat, mintha ott se volna, és mégis ott van . . .

– A bolsevikok nem hisznek Istenben. No de mindegy, ez az ő dolguk, a maguk módján cselekszenek: ahogy betették a lábukat, fenekestül felforgattak min-

dent. A tisztek meg a földesurak azon nyomban kereket oldottak. Azok a kozákok pedig egészen elállatiasodtak . . . Adjon az Úr erőt, egészséget azoknak a bolsevikoknak, ha nem is hisznek Istenben. Mégiscsak olyan emberek, mint mi, nem pogányok . . . Bár jöttek volna előbb, akkor nem szakad ránk az az átkozott háború, és most is élne az én két fiacskám. Most ott fekszenek Törökországban . . . De hát honnan a csudából is jöttek ezek a bolsevikok? Aszongyák, Moszkvából valók, mások meg azt mondják, Németországból – a német cár fiai, az küldte őket Oroszországba. Ahogy idejöttek, teli torokból azt kiabálták: »Földet, földet a népnek, és mindenki magának szántson azon a földön, ne a kozákoknak.« Jó emberek ezek, csak én . . . alu . . . aludni . . . fi . . . fiacskám . . . éd . . . édes . . . az a macska . . . te . . . hol is . . .

Az öregasszony elszundított, feje lehanyatlott; talán már nincs messze a reggel.

Mindenkinek megvan a maga öröme és gondja. Az egyik szekér alatt, közvetlenül a kerítés mellett, mintha vadgalamb turbékolna. De ugyan mit keres egy vadgalamb éjnek idején a szekerek alatt, a kerítés tövében, miféle vadgalamb az, amelyik így búg, bugyborékoló hangokat bocsátva ki szájacskáján? »Oáoáoá« meg »uáuáuá« . . . De úgy látszik, valakinek nagyon édes ez a turbékolás: egy fiatal nő kedves, gügyögő hangja válaszol rá:

– Mi van veled, gyöngyöm, virágocskám? Egyél már! No, no, no! Hát miért nem veszed el? Persze, ehhez értünk: elfordítani a fejünket, s a nyelvünkkel kilökni mamácska cicijét.

És olyan elragadtatva, boldogan kacag fel, hogy körös-körül felragyog minden. Arcát nem látni, de

bizonyára fekete szemöldöke van, s kis fülében halvány ezüst fülbevaló csüng.

– Nem kell? Hát mi van veled, galambocskám? Juj, juj, milyen mérges! Hogy ellöki a kis kezével a mamácska mellét! És milyen finom kis körme van, átlátszó, mint a cigarettapapír ... Add csak ide, hadd csókoljam meg minden ujjacskádat: egy, kettő, három! ... No, nézd csak, mekkora buborékokat fúj! Nagy ember lesz belőled. És majd ha a mamácska öreg lesz, és nem lesz már foga, a fia majd azt mondja neki: »No, anyóka, ülj le az asztalhoz, kapsz egy kis kását.« Sztyepan, Sztyepan, ne aludj, hé! Ébredj már fel, a fiad sem alszik ...

– No, hagyj már! ... Ne zavarj, te ... aludni akarok ...

– De, Sztyepan, ébredj már, nézd, milyen virgonc a fiad! Jaj, de nehezen mozdulsz! Odafektetem melléd a fiadat. Úgy, úgy, fiacskám, cibáld csak meg az orrát meg az ajkát! Úgy kell az apádnak, mért nem növesztett szakállt meg bajuszt, akkor azt cibálhatnád.

S a sötétben most megszólal egy férfi, először kissé álmosan, de azután az ő hangja is vidáman, kacagva csendül fel:

– No, feküdj le, fiacskám, feküdj le szépen ide mellém, ne törődj te a fehérnéppel, tartsunk össze mi, férfiak. Mindjárt megyünk a csatába, azután meg ki a mezőre, szántani, együtt fogjuk túrni a földet ... Hohó, barátocskám, mit csinálsz, miféle tenger ez itt körülöttem?

Az anya felnevet, s csilingelő kacagásából kimondhatatlan boldogság árad.

Prihogyko folytatja útját; óvatosan lépked a lábak, kocsirudak, lószerszámok és zsákok között, s olykor-olykor cigarettája fellobbanó fényével világítja meg az utat.

Már minden elcsendesedett. Sűrű sötétség honol körös-körül. Még a sövény mellett álló szekér alól sem hallatszik semmi nesz. A kutyák is hallgatnak. Csak a folyó morajlik, de mintha még az is megszelídült volna, mintha távolabbról hallatszana a zúgása. Mint valami hatalmas lepel, borul rá az álom az egyenletesen lélegző emberek tízezreire.

Prihogyko csak megy, és már nem is fülel, hogy megismétlődnek-e a lövések. Szeme leragad. Lassan, lassan, alig észrevehetően kirajzolódnak a hegyek hullámos körvonalai.

»Alighanem pirkadatkor támadnak . . .«

Visszatért a parancsnokságra, jelentést tett Kozsuhnak, azután a sötétben botorkálva megkereste a maga szekerét; a szekér nyikorgott, és himbálózni kezdett, amikor felhágott rá. Alekszej még gondolkodni akart valamin . . . de mi is volt az? . . . Nehéz pillái lecsukódnak, és csakhamar édes, mély álomba merül.

5

Csörömpölés, dübörgés, ropogás, ordítozás . . . Tra-ta-ta-ta . . .

– Hová?! Hová?! Állj!

Mitől lángol körös-körül az égbolt? Tűzvész festi-e vörösre vagy a hajnal pírja?

– Első század, futólépésben in-dulj!

Fekete varjak hosszú, végtelen sora száll át hangos károgással a vörös égbolton.

A hajnali szürkületben sietve teszik fel az állatokra a hámigát, a hajlított jármot. Menekültek és szekeré-

szek a szekérrudakkal bajlódnak, taszigálják egymást, dühös szitkok röpködnek a levegőben.

Bumm! bumm!...

Lázas sietséggel fogják be a lovakat, amott a szekerek tengelyükkel egymásba akadnak, a kocsisok ostorukkal csapkodják a lovakat, a kocsik recsegve-ropogva, eszeveszett iramban száguldanak át a hídon, miközben egyikről-másikról lefordul a kerék, s az egymást követő szekerek minduntalan egymásba torlódnak.

Tra-ta-ta-ta... bumm... bumm!...

A kacsák hápogva menekülnek ki a sztyeppi legelőre. Az asszonyok kétségbeesetten jajgatnak.

Tra-ta-ta-ta...

A tüzérek sebbel-lobbal hurkolják az istrángot a hámfára.

Kidülledő szemmel, egy szál rövid zubbonyban, nadrág nélkül, szökdelve ront elő egy szőrös lábú, vézna kis katona, két puskát vonszol maga után, és hangosan kiáltozza:

– Hol a mi századunk? Hol a mi századunk?

Nyomában egy asszony lohol, kibomlott hajjal, sikoltozva:

– Vaszilij! Hallod-e, Vaszilij! Vaszilij!

Tra-ta-tra-ta-ta!... Bumm! Bumm!

Már elkezdődött: a falu szélén, a kunyhók fölött, a fák fölött gomolygó füstoszlopok emelkednek a magasba. Riadtan bőgnek a barmok.

Hát már vége az éjszakának? Hiszen az imént még sötétség borított mindent, és a mély csendben csak az alvó tízezrek lélegzete s a folyó örökös zúgása hallatszott, amott pedig még láthatatlanul lapult meg a hegyek fekete vonulata.

De most már nem feketék, nem is kékek e hegyek: rózsaszín fényben égnek. És túlharsogva a folyó tompa zúgását s a zörögve, nyikorogva haladó, végeláthatat-

lan szekérkaraván dübörgő zaját, jeges, szívbemarkoló bömbölés tölti be a levegőt: rrr . . . trrra-ta-ta-ta . . .

Mindez azonban eltörpül, szinte elenyészik, amikor a reszkető levegőből csap le süvöltve az eget-földet megrázkódtató dörej: dra-dramm!!

. . . Kozsuh mozdulatlan, sárga arccal ül a kunyhó előtt. Mint mikor a vonathoz, útra készül valaki: körötte a többiek sietve sürgölődnek, s mikor azután a vonat elment, ismét elcsendesedik minden, s az élet visszatér szokott medrébe. Percenként futnak vagy vágtatnak Kozsuhhoz habos lovakon a jelentést tevő katonák. A hadsegéd s a küldöncök készenlétben állanak mellette.

A nap mind magasabbra hág az égbolton, s mind elviselhetetlenebbül ropognak a puskák, a géppuskák.

Kozsuh minden jelentésre ugyanezt feleli:

– Takarékoskodjatok a töltényekkel, őrizzétek, mint a szemetek fényét. Ne nyúljatok hozzá, csak végső esetben. Engedjétek őket egész közel, és akkor aztán rohamra! De a kertekig ne engedjétek őket, semmiképpen se engedjétek a kertekig! Vigyetek magatokkal két századot az első ezredből, és kergessétek el őket a szélmalmok közeléből, állítsatok ott fel géppuskákat.

Mindenfelől riasztó jelentések érkeznek, de Kozsuh sárga arca továbbra is nyugodt marad, csak arcizmai rándulnak meg, s megszólal benne egy vidám hang: »Jól van, fiúk, nagyon jól van! . . .« Lehet, hogy a kozákok egy óra múlva vagy talán már egy félóra múlva áttörnek, és mindnyájukat lekaszabolják. Igen, ezt ő is tudja, de azt is látja, milyen engedelmesen és készségesen teljesíti minden század, minden zászlóalj a parancsait, milyen elszántan harcolnak azok a zászlóaljak és századok, amelyek tegnap még összevissza duhaj nótákat bömböltek, kutyába se vették a parancsnokokat és őt magát, csak ittak, és a fehérnép körül legyeskedtek. Látja, milyen pontosan végrehajtják minden rendelke-

zését a parancsnokok – ugyanazok a parancsnokok, akik az elmúlt éjszaka még egytől egyig oly megvetéssel tekintettek rá.

Egy katonát hoztak, akit a kozákok elfogtak, és szabadon engedtek, de orrát, fülét levágták, nyelvét kitépték, ujjait lemetszették, s mellére saját vérével ezeket a szavakat írták: »Így jártok valamennyien, az anyátok istenit . . .«

»Jól van, fiúk, nagyon jól van . . .«

Vad dühvel támadnak a kozákok.

De amikor hátulról küldönc jön, és elfulladva jelenti: »Amott, a híd előtt verekedés van . . .« – s Kozsuh megtudja, hogy a szekerészek összeakaszkodtak a menekültekkel, arca olyan sárga lesz, mint a citrom . . . Odarohan.

A híd előtt javában folyik a csetepaté: az emberek fejszével belevágnak egymás szekerének kerekeibe, ostorral, karókkal csépelik egymást . . . Üvöltözés, ordítozás, halálra rémült asszonyok sikoltoznak, gyermekek bőgnek . . . A hídon iszonyú kavarodás, torlódás, tengelyükkel egymásba akadt szekerek, istrángjukba gabalyodott, horkanó lovak, a szekerek közé szorult emberek, rémülten bömbölő gyermekek. Tra-ta-ta . . . – hangzik a kertek alól. Se előre, se hátra.

– Megállj! . . . Állj! – üvöltötte Kozsuh rekedt, reszelős hangján, de saját szavát sem hallotta a nagy lármában. Belelőtt a mellette álló ló fülébe.

Karókkal rohantak rá.

– Hah, pokolfajzat! Megöli a lovunkat! . . . Üssétek le!

Kozsuh hadsegédjével és két katonájával hátrálni kezdett. Már majdnem a folyóba szorították; körülötte suhogva emelkedtek a levegőbe a karók.

– Géppuskát . . . – hörögte rekedten Kozsuh.

A hadsegéd mint valami gyík siklott el a szekerek

alatt, a lovak szügye alatt. A következő percben már oda is gördítettek egy géppuskát, és futva érkezett egy szakasz katona.

A parasztok üvöltöztek, mint a megsebzett bikák:

– Üssétek őket, a júdásokat! – és husángokkal hadonászva próbálták kiütni a katonák kezéből a puskát.

A katonák puskatussal védekeztek – hogyan is lőhetnének saját apjukra, anyjukra, asszonyaikra.

Kozsuh mint valami vadmacska ugrott oda a géppuskához, befűzte a hevedert, és a következő pillanatban: ta-ta-ta . . . szitáltak a golyók a fejek felett, s a halál süvöltő szele borzolta fel az emberek haját. A parasztok visszaözönlöttek. S közben a kertek alatt is szakadatlanul ropogtak a fegyverek: ta-ta-ta . . .

Kozsuh beszüntette a tüzelést, s torkaszakadtából ordítozva, cifrán káromkodott. Ez mindjárt megnyugtatólag hatott. Kozsuh most parancsot adott, hogy azokat a szekereket, amelyeket nem lehetett hamarjában szétakasztani, döntsék a folyóba. A parasztok engedelmeskedtek. Csakhamar szabad volt az út a hídon. A híd elé egy szakasz katonát állítottak, lövésre kész puskákkal, s a hadsegéd sorjában átengedte a szekereket és az állatokat.

Hármas sorokban száguldanak át a szekerek a hídon; szarvukat rázva loholnak a saroglyához kötött tehenek; kétségbeesetten visítozva, kötelüket rángatva rohannak a disznók, csak úgy dübörög a híd, a deszkák fel-le ugrálnak, akár a zongorabillentyűk, s a fülsiketítő dübörgés még a folyó zúgását is túlharsogja.

A nap egyre magasabban jár. Szétömlő fénye vakítóan csillog a hullámokon.

A folyón túl szélesen kígyózik s porfelhőbe vész a vágtató szekerek végtelen sora, lassan kiürülnek a terek, az utcák, a sikátorok és az egész kozák falu.

A falut – melyre fénykoszorút dobott a fel-fellob-

banó lövések tüze – hatalmas ívben vették körül a kozákok; az ív két vége a folyóra támaszkodott, s egyre szűkült, egyre szorosabban vette körül a kozák falut, a kerteket és a szekéroszlopokat, amelyek szakadatlanul özönlöttek a hídon át. A katonák minden talpalatnyi földért elszántan harcolnak, hiszen gyermekeikért, apjukért, anyjukért küzdenek; takarékosan bánnak a tölténnyel, csak ritkán lőnek, de minden lövésük kozák gyermekeket tesz árvává, minden lövésük után gyász és siralom költözik egy-egy kozák család otthonába.

Felbőszülten törnek előre a kozákok, csatárláncuk már egészen közel bukkan fel, már elfoglalták a kertek környékét, harcosaik itt is, ott is előbukkannak a falak, a kerítések, a bokrok mögül. A két ellenséges csatárláncot már alig tíz lépés választja el egymástól. Most elcsendesedik a lövöldözés: a katonák takarékoskodnak a lőszerrel, s némán lesik az ellenség minden mozdulatát. Valami csiklandozza az orrukat: a kozákok soraiból erős pálinkaszag árad feléjük. Táguló orrlyukakkal, irigykedve szaglásznak.

– Alaposan benyakaltak a disznók . . . Hej, a kutyafáját, egy kis itóka nekünk sem ártana! . . .

A kozákok soraiból most egyszerre átordított egy hang. Volt ebben a hangban valami örvendező izgalom, de ugyanakkor valami állati düh is.

– Nicsak! Te vagy az, Hvomka? Hej, az anyád ne sirasson! . . .

S az egyik fa mögül már ki is dugta fejét egy bamba tekintetű, csupasz képű kozák legény, majd mit sem törődve azzal, hogy beléereszthetnek egy golyót, elő is bújt fedezéke mögül.

A katonák soraiból is előlépett egy legény, ugyanolyan csupasz képű, mint a kozák: Hvomka.

– Te vagy az, Vanyka?! Ó, az anyád mindenit, te akasztófáravaló! . . .

Egy faluból valók, ugyanabból az utcából, egymás tőszomszédságában laktak, szüleik háza ott áll a hatalmas kecskefüzek mellett. Reggelenként, amikor kihajtják a jószágot a legelőre, a két fiú anyja megáll a kerítésnél, hogy tereferéljen. Nem is olyan régen még kis kölykök voltak, akik együtt nyargaltak nádparipájukon, rákot fogtak, és naphosszat lubickoltak a Kubány csillogó vizében. S mintha csak tegnap történt volna, hogy együtt énekelték a lányokkal a szívhez szóló ukrán dalokat, együtt vonultak be katonának, s a füstölgő ágyútűzben, a szerteröppenő gránátszilánkok között farkasszemet nézve a halállal, együtt harcoltak a törökök ellen.

És most? Most a kozák legény ezt ordítja:

– Hát te mit csinálsz itt, te büdös senkiházi? Eladtad magad ezeknek az átkozott bolsevikoknak, te pucér hasú haramia?!

– Én, haramia?! Hát te mi vagy, te mocskos kurkul[1]... Már az apád is mindenkit kifosztott, lenyúzta a bőrt még a holtakról is... és te ugyanolyan ganaj vagy, mint az apád!...

– Mit? Én, ganaj?! Majd adok én neked!! – eldobta puskáját, nekihuzakodott – és püff!

Hvomka orra egy szempillantás alatt akkorára dagadt, mint egy jókora körte. De most Hvomka is nekihuzakodott – püff!

– Nesze neked, te kutya!

A kozáknak azon nyomban bedagadt a fél szeme.

Most egymás torkának ugrottak, és kezdték csépelni egymást.

A kozákok vad bömbölésben törtek ki, mint a bikák, s kidülledő szemmel, összeszorított ökölle odarohantak, hogy ők is kivegyék részüket a dulakodásból. A ve-

[1] Kulák, ukránul.

rekedés láza, mint valami ragály, a katonákra is átterjedt; puszta ökéllel mentek a kozákokra, mintha teljesen elfelejtették volna, hogy puskájuk is van.

Hej, ez volt aztán a verekedés! . . . Lihegve, hörögve, fogukat vicsorítva zúdították az ökölcsapásokat egymás arcába, orrára, állkapcsára, ádámcsutkájára – s közben csak úgy röpködtek a válogatott, vaskos, leírhatatlan szitkok a gomolygó, egymásba gabalyodó testek felett.

A kozák tisztek és a katonák parancsnokai rekedten ordítozva szaladgáltak fel-alá revolverrel a kezükben, de hasztalan igyekeztek szétválasztani a dulakodókat, hasztalan próbálták rávenni őket, hogy fegyvert fogjanak. Lőni ők sem mertek, hiszen közel és távol reménytelenül egymásba gabalyodtak az emberek, s ebben a kavargásban, amelyből elviselhetetlen pálinkaszag áradt, nem lehetett megkülönböztetni, ki a barát, és ki az ellenség.

– Ó, az aljas söpredék! – kiáltották a katonák. – Tökrészegre itták magukat, azért olyan nagy legények . . . Hej, az anyátok hétszentségit! . . .

– Ti talán nem szívesen innátok ilyen szenteltvizet, disznó népség?! . . . Az anyátok keservit! . . . – ordították vissza a kozákok.

Aztán újra egymásnak esnek. Őrjöngve gyömöszölik, fojtogatják egymást, beverik egymás orrát, csak úgy zúdulnak az ökölcsapások, ki-ki üti a másikat, ahol éri. Se nem hallanak, se nem látnak a tajtékzó gyűlölettől, nincs más vágyuk, mint hogy dögönyözzék, fojtogassák, gyomrozzák egymást, kiszorítsák ellenfelükből a szuszt, érezzék, amint ökölcsapásaik alatt kifröccsen arcából a vér – s közben lélegzetvételnyi szünet nélkül árad a sűrű, trágár szitkok özöne és a nem kevésbé sűrű, émelyítő pálinkabűz.

Elmúlt egy óra, elmúlt két óra – és még egyre tart a vad, őrjöngő csetepaté, még egyre ontják az üvöltő torkok a vad, durva szitkokat. Észre sem veszik, hogy közben besötétedett.

A sötétben két katona nyögve, lihegve, buzgón és kitartóan püföli egymást; most egy pillanatra abbahagyják, és egymás arcába néznek:

– Te vagy az, Opanasz?! Az ördög bújjon beléd, hát te mit csépelsz engem, mint szérűn a kévét?

– No, nézd csak, Mikolka! Én meg azt hittem, hogy egy kozák. Hát te miért hasítottad fel a képemet, te mocskos disznó, bántottalak én téged, mi?

S megtörlik vérző arcukat, káromkodva visszabandukolnak csapatukhoz, és a sötétben tapogatózva megkeresik puskájukat.

Nem messze tőlük két kozák dögönyözi egymást hörögve és káromkodva, hol az egyik gyűri maga alá ellenfelét, és telepszik rá szétterpesztett lábakkal, hol a másik. Egyszerre csak egymásra pillantanak:

– Hogy a ménkű üssön beléd, hát te mit nyargalsz rajtam, mint valami vén gebén?!

– Te vagy az, Garaszka?! A teremburáját, hát miért nem szólsz? Csak káromkodik, mint aki megkergült. Azt hittem, a vörösök katonája vagy.

Törölgetve magukról a vért, megindulnak a kozák tábor felé. Végre elhallgat a trágár szitkozódás, megint hallani lehet a folyó zúgását s a szűnni nem akaró dübörgést a hídon, amelyen végeláthatatlan oszlopokban robognak át a szekerek. A fekete felhőket keskeny bíbor csík szegélyezi: kihunyó lángtenger visszfénye. A kertek mentén katonák hevernek, körös-körül a sztyeppen pedig a kozákok sorai. Némán kötözgetik kékre-zöldre vert, feldagadt arcukat. Közben szakadatlanul dübörög a híd, morajlik a folyó.

Még a hajnali szürkület előtt sikerült teljesen kiüríteni a kozák falut. Dobogva vonult át a híd pallóin az utolsó lovasszázad is. Most egyszerre lángba borul a híd, kattogni kezdenek a géppuskák, a falu minden sarkából golyózápor zúdul az elvonulók után.

6

A kozák falu utcáin énekelve vonultak végig a kozákok hosszú, lengő szárnyú, feszesen simuló cserkesz köpenyükben. Ezek a gyalogos zászlóaljak; fekete prémkucsmájukon pántlikák fehérlenek. A kucsmák alól azonban kékre-zöldre vert arcok kandikálnak elő. Az egyiknek a szeme alatt húzódik lila véraláfutás, a másiknak az orra helyén véres púp éktelenkedik, feldagadt ábrázatok, eltorzult, duzzadt ajkak. Egyetlenegy sincs a kozákok között, akinek az arcán ne virítanának kék foltok.

De azért hetykén, zárt sorokban menetelnek, s döngő lépteik ütemére, amelyek fel-felkavarják az út porát, érces hangon éneklik:

Ezt már tovább nem hagyhattuk,
Kardot fogtunk, fellázadtunk . . .

Harsányan visszhangzik a kertekben, a sztyeppen s végig az egész kozák falun:

. . . Ukrajnánkat elvesztettük!

Kozák asszonyok szaladnak elébük, hozzátartozóikat keresik. Az egyik ujjongva borul valamelyik kozák

nyakába, mások kezüket tördelve hangos jajveszékelésben törnek ki, túlharsogva az ének hangjait. Egy öreg anyóka a földre veti magát, és ősz haját tépdesi; markos kezek ragadják meg, és viszik be a házba.

. . . kardot fogtunk, fellázadtunk . . .

Odatódulnak a kozák gyerekek is . . . Mennyien vannak! Ugyan honnan a föld alól bújt elő ez a sok kis kölyök, hiszen eddig nyomukat sem lehetett látni? Lelkendezve futkároznak, és teli torokból kiáltoznak:

– Apa! . . . Édesapám! . . .

– Mikola bácsi! . . . Mikola bácsi! . . .

– Nálunk a vörösök levágták a borjút.

– Én meg az egyiknek kilőttem a csúzlimmal a szemét, amikor részegen aludt a kertben.

A faluból kivonult katonák helyett most a kozákok ütötték fel táborukat az utcákon és a sikátorokban, s meglátszik, hogy ezek aztán otthon érzik itt magukat. Már minden udvaron füstölögnek a nyári konyhák, kozák asszonyok sürögnek-forognak, hazaterelik valahonnan a sztyeppről az elrejtett teheneket, előkerül a baromfi is, mindenütt serényen sütnek-főznek.

A folyóparton is serény munka folyik, de egészen másfajta munka. Egymással versenyezve csattognak a fejszék, hangjuk még a folyó zúgását is elnyomja, szerteröppenő fehér szilánkok villognak a nap fényében: a kozákok lázas sietséggel új hidat vernek a felgyújtott régi híd helyén, hogy üldözőbe vehessék az ellenséget.

A faluban sem ülnek tétlenül. Új kozák csapatokat szerveznek. Tisztek lótnak-futnak, notesszel a kezükben. Az utcán felállított asztaloknál az írnokok lajstromokat körmölgetnek. Folyik a névsorolvasás.

A kozákok alázatos pillantásokat vetnek a fel-alá járkáló tisztekre, akiknek arany váll-lapja csillog a nap-

fényben. Pedig nem is olyan rég, alig hat-hét hónappal ezelőtt, még egészen másképp volt mindez: a kozák falu terein, utcáin, sikátoraiban véres hústömegként fetrengtek az ilyen tisztek, letépett váll-lappal. S a kozák tanyákon, a sztyeppen, a szurdokokban megbújt tiszteket is összefogdosták, beszállították a faluba, ahol irgalmatlanul agyba-főbe verték, sőt, fel is akasztották őket, s holttestüket napokig ott hagyták a fákon, a hollók martalékául.

Mindez körülbelül egy évvel ezelőtt kezdődött, amikor a török frontra is átterjedt az a tűzvész, amely lángba borította Oroszországot.

Hogy is történt?

Senki sem tudja pontosan. Egy nap ismeretlen bolsevikok bukkantak fel, és – mintha hályog hullott volna le az emberek szeméről – egyszerre mindenki meglátta azt, amit évszázadokon át nem láttak, de évszázadok óta éreztek: meglátták igazi valójukban a tiszteket, a tábornokokat, a bírósági ülnököket, az atamánokat,[2] s ráeszméltek arra, hogy az elviselhetetlen katonai szolgálat valamennyiüket romlásba dönti. A paraszt úgyszólván pucéran vonult be katonának: ellátták mindennel, tetőtől talpig felöltöztették. De a kozáknak saját költségén kellett beszereznie fiai részére a katonai felszerelést, a lovat, a nyerget, az egyenruhát meg a fegyvereket, s így az a kozák család, ahol három-négy fiú is volt, hamarosan a tönk szélére jutott. A kozákok nagy tömegei lassan elszegényedtek, tönkrementek, s egyre nagyobb szakadék tátongott a kozákság két rétege között: a gazdag kozákok rétege mind magasabbra emelkedett, egyre inkább erősödött és gyarapodott, a többiek pedig mind mélyebbre süllyedtek.

Bántó, vakító fénnyel árasztja el a nap öklömnyi

2 A kozákok választott kapitánya.

korongja az alatta elterülő tájat. Reszkető délibáb imbolyog az áttüzesedett levegőben.

S az emberek azt mondják:

– Nincs a földön ennél szebb vidék . . .

Kápráztatóan csillog a sekély vizű tenger tükre. Alig észrevehető zöld fodrok futnak végig rajta, áttetszők, mint az üveg, s lustán mossák a parti fövenyt. A vízben hemzsegnek a halak.

Nem messze innen egy másik tenger kéklik: ez már nem sekély vizű, hanem mérhetetlenül mély és csodálatosan kék: egészen a feneketlen mélységig ott tükröződik benne a megfordított égbolt kékje. Millió meg millió villódzó szikrává porlad szét az elviselhetetlenül tűző nap fénye, az embernek megfájdul a szeme, ha nézi. A kéklő messzeségben hajók kéménye füstöl, fekete, foszladozó uszályként gomolyog mögöttük a füst: gabonáért jönnek, pénzt hoznak.

Sötéten kéklő hegyóriások tornyosulnak a tengerparton: csúcsukat örök hó borítja, s a havon kék barázdák sötétlenek.

A hegyek végtelen erdőségeiben és a szurdokokban, a lapályokon és a völgyekben, a fennsíkokon és a hegygerinceken madarak és vadak megszámlálhatatlan sokasága. Még bölény is akad itt, amely pedig máshol már mindenütt kihalt.

Az őserdőkkel borított, egymásba torlódó, vízmosta, gyűrött hegyek méhe gazdag kincseket rejt: van itt réz és ezüst, cink és ólom, higany, grafit és cement – s a jó ég tudja, még mi minden. Kőolaj is van: mint fekete vér, szivárog minden hasadékból, s a patakokból és folyókból is petróleumszag árad, tükrükön szétfolyó olajfoltok csillognak a szivárvány minden színében . . .

»Nincs a földön ennél szebb vidék . . .«

S ahol véget érnek a hegyek, és megtörnek a tenge-

rek hullámai, sztyeppek húzódnak, végtelenbe vesző, határtalan sztyeppek.

»Se vége, se hossza a mi sztyeppjeinknek!...«

Ameddig a szem ellát, búzatáblák aranylanak, rétek zöldellnek, s a mocsarak felett nádasok susognak. Mint fehér foltok villannak elő a kertek áthatolhatatlan sűrűjéből a falvak, a tanyák, a községek; hatalmas nyárfák emelik az izzó égbolt felé hegyes csúcsukat, s az áttüzesedett levegőben remegő dombokon szürke szélmalmok terjesztik ki szárnyaikat.

Mozdulatlan juhnyájak szürkéllnek a sztyeppen; a juhok összedugják fejüket, s körülöttük sűrű rajokban nyüzsög, zümmög és dong a bögölyök, muslincák és szúnyogok megszámlálhatatlan hada.

A tavak vizében térdig gázolnak a rőt színű marhák, s lomhán bámulják magukat a tó tükrében. Lógó fejjel baktatnak a szurdokok felé a ménesek.

S mindent elönt a tikkasztó, zsongó, kérlelhetetlen hőség.

A befogott lovak fejére szalmakalapot húznak, máskülönben elhullanának az úton a nap perzselő, halálos pillantásától. S azok az emberek, akik meggondolatlanul fedetlen fővel járnak, egyszerre csak bíborvörösre gyúlt arccal és üveges szemmel rogynak le az út tüzes porába... Finoman zsong, rezeg az átizzott levegő.

Amikor a súlyos eke, amely elé három-négy pár egyenes szarvú ökröt fognak, barázdát szánt a végtelen sztyeppen, az ezüstösen csillogó ekevas olyan zsíros, kövér földet fordít ki, hogy az ember azt hinné: nem is föld az, hanem valami fekete vaj, amit kenyérre lehet kenni, meg lehet enni. És bármilyen mélyre hatol is a súlyos eke, bármilyen mély barázdát szánt is az ezüstösen csillogó ekevas, sohasem ér holt agyagot; a villogó acél nyomán mindig érintetlen, szűz talajréteg fordul

ki: a csernozjom,[3] amelynek a világon nincs párja, s amely helyenként ölnyi rétegekben fekszik.

És micsoda erő, milyen csodálatos termő erő rejlik ebben a földben! Valamelyik kisgyermek, csak úgy játékból, bedug a földbe egy ott heverő vesszőt – s lám, máris kihajt, és nem sok idő múlva fa terjeszti ki felette lombsátrát. Van itt szőlő, görögdinnye, sárgadinnye, körte, sárgabarack, paradicsom, padlizsán – s ki győzné felsorolni, még mi minden! És micsoda csodálatos, óriási gyümölcsök, szinte természetellenesen nagyok!

Aztán ködbe borulnak a hegyek, sűrű felhők tornyosulnak a sztyepp fölött, megindulnak az esőzések, s a szomjas föld mohón teleissza magát; majd megint kisüt a forró, perzselő nap, és megkezdi érlelő munkáját. Mesébe illő termés borítja el a földeket.

»Nincs a földön ennél szebb vidék! . . .«

Kik a gazdái ennek a csodálatos földnek?

A kubányi kozákok, ők itt az urak. Élnek itt más emberek is: ezek a kozákoknak dolgoznak – a munkásnép. Éppolyan sokan vannak, mint maguk a kozákok, ugyanazokat az ukrán nótákat énekelik, s ugyanazt az ukrán nyelvet beszélik.

Édestestvérek ők: hiszen mindkét nép egy hazából, a drága Ukrajnából származott ide.

Nem önként jöttek a kozákok: Katalin cárnő kergette őket ide másfél évszázaddal ezelőtt, ő verte szét a szabad zaporozsjei Szecset,[4] s a kozákokat erre a vidékre száműzte; kegyesen nekik ajándékozta ezt az akkor még vad és kietlen földet. Véres könnyeket sírtak a zaporozsjei kozákok, amikor megkapták ezt a kegyes ajándékot; visszavágyódtak az ukrán hazába. A mocsarakban és nádasokban leselkedő sárgaláz kegyetlenül be-

[3] Feketeföld.
[4] A zaporozsjei kozákok régi telepe.

levájta görbe karmait a kozákok húsába, nem kímélte sem az öregjét, sem a fiatalját, csak úgy hullottak az emberek. Ráadásul a cserkeszek hegyes tőreikkel és biztos golyóikkal fogadták a jövevényeket. Véres könnyeket sírtak a zaporozsjeiek, visszaemlékezve a régi hazára, és éjjel-nappal harcoltak a sárgalázzal, a cserkeszekkel, az elvadult, műveletlen földdel. Nem voltak alkalmas szerszámaik sem, hogy megbirkózzanak az ősidők óta érintetlen ugarral.

És most? . . . Most:

»Nincs a földön ennél szebb vidék!«

Most mohón kacsint mindenki erre a földre, a leírhatatlan bőség e kincseskamrájára. S a harkovi, poltavai, jekatyerinoszlavi, kievi kormányzóságból csak úgy özönlenek a nyomorűzte emberek, félmeztelenül, koldusszegényen, rongyos vackaikkal és síró gyermekekkel, s szétszóródva a kozák falvakban, éhes farkasokként fenik fogukat a mesebeli földre.

– Földet akartok? Majd ha fagy!

És az újonnan érkezettek a kozákok béresei lettek, s elnevezték őket »telepeseknek«. A kozákok elnyomták őket, gyermekeiket nem engedték be a kozák népiskolákba; ha házhelyre vagy kertre volt szükségük, vagy ha földet akartak bérelni, minden talpalatnyi földért hét bőrt nyúztak le róluk, rájuk hárították a község minden terhét, és mély megvetéssel »pokolfajzatnak«, »éhenkórászoknak«, »alja népnek« nevezték őket.

Ámde ezek a telepesek kemény legények voltak, s mivel földhöz nem juthattak, kénytelen-kelletlen a legkülönbözőbb mesterségekre, kézműves szakmákra vetették magukat. Ügyesek voltak, égtek a tudásszomjtól, műveltségre, iskolába vágytak. Ők sem maradtak adósak a kozákoknak: elnevezték őket »kurkuloknak« (vagyis kulákoknak), »madárijesztőknek«, »kutyafejű-

eknek« . . . Így hát kölcsönös volt a gyűlölet és a megvetés, a cári kormány, a tábornokok, a tisztek és földesurak pedig örömmel szították tovább ezt a vadállati gyűlöletet.

Mesébe illő föld! De ez a föld csak úgy gőzölög a gyűlölettől; mint keserű epe önti el a gyilkos harag és megvetés.

De nem minden kozák, nem minden telepes gyűlöli a másik fajtát. Azok a bevándoroltak, akik kemény munkával, leleményességgel és konok kitartással felküzdötték magukat a nyomorból, tekintélyre tettek szert a tehetős kozákok között. Malmokat és földet bérelnek a kozákoktól, most már ők is zselléreket tartanak, akik szintén a bevándorolt telepesek, nyomorban élő testvéreik sorából kerülnek ki; gabonával kereskednek, és pénzük van a bankban. Az ilyen megtollasodott telepeseket nagyon megbecsülték azok a kozákok, akiknek házát bádogtető fedte, és akiknek csűrjei tömve voltak gabonával: holló a hollónak nem vájja ki a szemét.

Ugyan miért száguldoznak a kozákok cserkesz köpenyben, félrecsapott prémsapkában, fütyörészve és kurjongatva ide-oda a falvak utcáin? A térdig érő márciusi sár csak úgy fröcsköl a lovak patái alól, lövések villannak a kéklő tavaszi levegőben. Ünnepnap van talán? A falvakban, telepeken és tanyákon felcsendül a harangok vidám kék hangja. Kozákok és telepesek, lányok és legények, aggastyánok és fogatlan vénasszonyok hullámzanak végig az ünnepi tavaszi utcákon, valamennyien ünneplőben.

Húsvét van talán? De nem, ez nem a papok ünnepe – a nép ünnepe ez, időtlen idők óta az első! Az első ünnepnap ősidők óta, mióta csak a földön emberek élnek.

Le a háborúval! . . .

Kozákok borulnak egymás nyakába, a telepesek nyakába, telepesek ölelkeznek össze kozákokkal – s nincs többé kozák, nincs többé telepes: *polgártársak* lettek valamennyien. Nincs »kulák« és nincs »pokolfajzat« – csak polgártárs van.

Le a háborúval! . . .

Februárban elűzték a cárt, és októberben valami történt messze bent Oroszországban: senki sem tudta pontosan, mi történt, de mindnyájuk szívébe belehasítottak e szavak:

Le a háborúval! . . .

Szívbemarkolóan érthető szavak voltak ezek.

És egymás után özönlöttek vissza az ezredek a török frontról. Visszafelé hömpölygött a kozák lovasság, sűrű sorokban jöttek a kubányi kozák gyalogos zászlóaljak s a telepesek gyalogezredei, dübörögve vonultak az úton a lovastüzérség századai – s ez az egész végeláthatatlan áradat a kubányi földek, a hazai falvak felé özönlött. Teljes fegyverzetben jöttek, magukkal hozták hadianyag- és lőszerkészleteiket és szekereik végtelen sorát. Útközben kifosztottak minden útjukba eső szeszfőzdét, pálinkaraktárt. Holtrészegek voltak, elmerültek, elevenen égtek, lobogtak a mindent elöntő szesztengerben; akik még álltak a lábukon, hazavánszorogtak szülőfalujukba.

De Kubányban már a szovjetek vették át a hatalmat. A kubányi falvakat már ellepték a városi munkások és az elsüllyesztett hajók tengerészei, s szavaik nyomán egyszerre világos és érthető lett minden: az emberek meglátták, milyenek a földesurak, a burzsujok, az atamánok – s világos és érthető lett, miért hintette el

a cári kormány a gyűlölet konkolyát a kozákok és a telepesek s a Kaukázus valamennyi népe között. És lehullott a tisztek feje, zsákba varrt testüket behajították a folyóba.

De elérkezett a szántás-vetés ideje: a nap, a csodálatos déli nap egyre forróbb sugarakkal várta a termést.

– De hol szántsunk hát? Fel kell osztani a földet, az idő múlik – mondták a telepesek a kozákoknak.

– Földet, nektek?! – felelték a kozákok elsötétülő arccal.

S forradalmi lelkesedésük nyomban lelohadt.

– Földet? Nektek, ti semmirekellők?!

A kozákok nem bántották többé tisztjeiket és tábornokaikat, s ezek lassan előbújtak rejtekhelyükről, és a titkos kozák gyűléseken mellüket döngetve így uszítottak:

– A bolsevikok elhatározták, hogy elvesznek a kozákoktól minden földet, és szétosztják a telepesek között, a kozákok pedig ezentúl zsellérek lesznek. Az ellenszegülőket Szibériába száműzik, minden vagyonukat elkobozzák, és odaadják a telepeseknek.

Sötét viharfelhők tornyosultak Kubány felett. Titkos tüzek kígyóztak végig a sztyeppen, az erdőkben, a nádasokban, s kísztak tova házról házra, tanyáról tanyára, faluról falura.

»Nincs a földön ennél szebb vidék!«

És a kozákok újból »kurkulok«, újból »madárijesztők«, »kutyafejűek« lettek.

»Nincs a földön ennél szebb vidék!«

És a telepesekből ismét »pokolfajzat«, »éhenkórász csürhe«, »alja nép« lett.

Vígan főzték a kását tizennyolc márciusában, s oly forrón próbálták lenyelni, hogy a könnyük is kicsordult bele, ugyanennek az évnek augusztusában, amikor a

kubányi nap még perzselően tűz le a földekre, és hatalmas, forró porfelhők gomolyognak végig a sztyeppen.

Sohasem fog visszafelé folyni a Kubány vize, nem lehet visszaforgatni az idő kerekét. A kozákok nem szalutálnak tisztjeiknek, s ha rájuk pillantanak, eszükbe jut, hogyan gyötörték őket annak idején a tisztek, s eszükbe jutnak azok a napok is, amikor egykori tisztjeik vérükben fetrengtek előttük. De egyelőre engedelmeskednek a tiszteknek, és teljesítik parancsaikat.

Csattognak a fejszék, röppen a fehér forgács, s már új híd ível át a túlsó partra. Sebesen, dübörögve kel át rajta a lovasság, majd a gyalogság is; sietnek a kozákok, hogy utolérjék a visszavonuló vörös ellenséget.

7

Szekérnyikorgás, menetelő katonák léptei, ütemesen lendülő karok. Ennek a szeme dagadt be, annak az orra kéklik, mint a szilva, amannak pedig a pofacsontján repedt fel a bőr. Minden arcon kék-vörös daganatok éktelenkednek. Így mennek, karjukat lóbálva, és vidáman mesélik:

– Erre aztán odavágok, bele a gyomrába, hogy a lába a levegőbe lódul.

– Én meg a térdem közé szorítom a fejét, és nagyokat húzok a hátuljára, az a disznó meg belecsíp a . . .

– O-ho-hó! . . . Ha-ha-ha! – harsan fel a sorok közül a nevetés.

– És mit szól majd hozzá az asszonykád?

Tréfálkozva mondják el kalandjaikat, és egyiknek sem jut eszébe azon tűnődni, miképpen történt, hogy

ahelyett, hogy vágtak és öltek volna, megmámorosodva a verekedés gyönyörétől, ökölre mentek.

Négy kozákot visznek magukkal, ott fogták el őket a faluban. Menet közben vallatják a foglyokat. Tekintetük zavaros, arcuk csak úgy tarkállik a kék foltoktól és a véraláfutásoktól, s ez közelebb hozza őket a katonákhoz.

– Mi a fészkes fene ütött belétek, hogy puszta kézzel estetek nekünk? Hát nem volt nálatok fegyver?

– Be voltunk csípve – mormogták bűntudatosan a kozákok.

A katonák szeme felcsillant.

– Honnan volt pálinkátok?

– A tisztek a szomszéd faluban huszonöt hordóval találtak elásva a kertekben. Bizonyára Armavirból hozták magukkal a mieink, amikor szétrombolták a szeszfőzdét, aztán elásták. A tisztek felsorakoztattak bennünket, és azt mondták: »Ha elfoglaljátok a falut, megkapjátok a pálinkát.« De mi azt feleltük: »Adjátok inkább most ide, akkor aztán szétkergetjük őket, mint a csirkéket.« Erre adtak mindenkinek két flaskával, és mi ott helyben felhajtottuk az egészet. Enni nem kaptunk, hogy a szesz jobban hasson. Akkor aztán nektek rontottunk, de a puskánkat elhajítottuk, mert útban volt.

– Micsoda csürhe! Akár a disznók! – ordított fel az egyik katona, és karja ütésre lendült.

De a többiek visszatartották:

– Ugyan hagyd! A tisztek uszították őket, mit akarsz tőle?

A kanyarnál megálltak, és a kozákok hozzáfogtak, hogy megássák közös sírjukat.

Végeláthatatlan, nyikorgó szekérkaraván kígyózik végig az úton, s porfelhőbe borít mindent. Szemben hegyek kéklenek. A szekereken vörös huzatú vánkosok

között gereblyék és lapátok meredeznek, csöbrök, tükrök meg szamovárok csillognak vakítóan, s a ruhák, batyuk és pokrócok tornyai közt gyermekfejek bukkannak fel, macskafülek kandikálnak elő, a fonott kosarak mélyén tyúkok kotkodácsolnak, a szekerekhez kötözve tehenek ballagnak, s a szekerek árnyékában lógó nyelvű, lihegő kutyák kísérik a karaván't, bozontos szőrük csupa bogáncs. A roskadásig megrakott kocsik nyikorognak hatalmas terhük alatt: a parasztok és asszonyaik kétségbeesett mohósággal szedtek össze mindent, ami csak a kezük ügyébe esett, amikor el kellett menekülniük otthonukból a felkelő kozákok elől.

Nem először történt, hogy a telepeseknek el kellett hagyniuk házaikat. Az utóbbi időben itt-ott fellobbanó, elszigetelt kozák felkelések során már több ízben kiűzték őket falvaikból. De az ilyen lázongások mindig csak két-három napig tartottak; csakhamar megérkeztek a vörös csapatok, helyreállították a rendet, és mindenki visszatérhetett otthonába.

Ezúttal azonban nem akar vége szakadni; már második hete taposs'ák az országút porát. A kenyér, amit magukkal hoztak, csak néhány napra volt elég. És mindennap, minden pillanatban várják, hogy azt mondják nekik: »No, mehettek haza!« De telik-múlik az idő, s a zűrzavar egyre nagyobb. A kozákok mindjobban nekivadulnak, egyik rossz hír a másikat éri: a falvakban mindenütt akasztófákat állítanak fel, és felkötik a telepeseket. Mikor lesz ennek vége? És vajon mi van most otthon, az elhagyott gazdaságban?

Kocsik, kordék, szekerek nyikorognak, tükrök villannak meg a napfényben, gyermekfejek bólogatnak a párnák között, s katonacsapatok tarkabarka tömegei vonulnak az országúton, az útmenti szántóföldeken és dinnyeföldeken át, amelyek olyan csupaszon ásítoznak, mintha sáskahad tarolt volna le mindent – sehol

egy dinnye, egy tök, egy napraforgó. Már nincsenek századok, zászlóaljak, ezredek; minden felbomlott, összekuszálódott. Ki-ki arra megy, amerre lát. Az egyik énekel, a másik civódik, kiabál, szitkozódik, a többiek meg felkapaszkodtak egy-egy szekérre, és bóbiskolva kuporognak a tetején.

A veszélyre, az ellenségre nem gondol senki. A parancsnokokkal se törődnek. S ha egyikük megkísérli, hogy valamiképpen medrébe terelje ezt a hömpölygő áradatot, az anyjába küldik a parancsnokaikat, s úgy csatangolnak tovább – vállukra vetve a puskát, mint valami dorongot, agyával felfelé –, pipázva, trágár nótákat üvöltve, mert vége már a régi rendnek!

Kozsuh szinte elvész ebben a szakadatlanul hömpölygő áradatban. Mint az összeszorított rugó, úgy feszít a melle: ha a kozákok most megtámadják őket, mind egy szálig odavesznek. Egyetlen reménye, hogy ha itt lesz előttük a halálos veszedelem, az majd felrázza őket, úgy, mint tegnap, és engedelmesen felsorakozva, egy emberként teljesítik parancsait. De vajon nem lesz-e már késő? Alig várja a riadót.

A vadul zúduló áradatban a cári hadsereg leszerelt katonái vonulnak, együtt a szovjethatalom által mozgósított katonasággal, s ott vonulnak azok is, akik önként léptek be a vörös seregbe, többnyire kisiparosok: kádárok, lakatosok, bádogosok, asztalosok, cipészek, fodrászok – és nagyon sok halász. Csupa kenyéren és vízen tengődő telepes, csupa munkásember, akiknek életében egyszerre reménysugarat gyújtott a szovjethatalom; ráeszméltek, hogy nem kell mindig ilyen kutya életet élniük. De a tömeg túlnyomó része parasztokból áll. Csaknem valamennyien elhagyták otthonukat, csupán a gazdagok, akiknek nem kellett tartaniuk sem a tisztektől, sem a kozák gazdagoktól, maradtak vissza a falvakban.

Szembeötlő, hogy a hullámzó tömegben kubányi kozákok is vannak; karcsú alakjukon feszesen simuló cserkesz köpeny, nyalkán ülik meg jól ápolt lovaikat. Nem, nem ellenségek, ők is forradalmárok, nincstelen kozákok, legtöbbjük frontharcos, kinek szívében ott kinn a harctéren, a füstben, tűzben, szüntelen halálveszedelemben kiolthatatlan szikrát gyújtott a forradalom.

Egyik lovasszázad követi a másikat, fejükön vörös szalaggal díszített bolyhos kucsma. Vállukon puska, övükben fekete markolatú, ezüstös tőr vagy kard; rendezett sorokban, fegyelmezetten vonulnak az általános kavarodásban.

A pompás lovak felvetik fejüket.

Apjukkal, testvéreikkel fognak verekedni. Otthagyták házukat, jószágukat, mindenüket, amijük volt – gazdaságuk odavan. Szép szál, termetes, fürge legények ezek a kozákok; kucsmájukon csak úgy világít a kedves, hazai kéz kötötte vörös szalag, erőteljes, ifjú hangjukon ukrán dalokat énekelnek.

Kozsuh szeretettel nézi őket: »Jól van, fiúk! Bennetek van minden reményünk!« Szeretettel nézi őket, de még nagyobb szeretet sugárzik szeméből, amikor a telepesek rendezetlen soraira, portengerben vándorló, hontalan, rongyos, mezítlábas hordájára néz: hiszen ő maga is test a testükből, vér a vérükből, hozzájuk tartozik.

Mint valami hosszú, elnyúlt árnyékot hurcolja magával egész elmúlt életét, ezt a múltat, amelyet talán el lehet felejteni, de amelytől szabadulni nem lehet soha. A leghétköznapibb, sztyeppi robotos, éhezéssel teli, szürke, a tudatlanságtól fekete – fekete, ferde árnyék ez. Anyja még fiatal, de arcát máris mély ráncok barázdálják, olyan, mint az agyonhajszolt gebe; egy rakás gyerek csimpaszkodik a szoknyájába. Apja időtlen idők óta a kozákok zsellére volt, s hasztalan dolgozott látástól vakulásig, földhözragadt szegény ember maradt.

Kozsuh hatéves kora óta a falu pásztora volt. A sztyepp, a juhok, a tehenek, az erdő; az égen vonuló felhők és a földön kúszó árnyak – ez volt az ő iskolája.

Később az okos és talpraesett fiú az egyik falubeli kulák boltjába szegődött – közben titokban megtanult írni-olvasni –, aztán jött a katonaélet, a háború, a török front . . . Kitűnően kezelte a géppuskát. Egyszer a hegyekben géppuskás osztagával a hegygerincen húzódó ellenséges vonal mögé hatolt, s befészkelte magát a völgybe. Amikor a visszavonuló török hadosztály leereszkedett a völgybe, egyenesen beleszaladt a géppuskatűzbe: rendre lekaszálta őket, mint a füvet. A hegyoldalról gőzölgő, forró vér ömlött alá; Kozsuh sohasem hitte volna, hogy így, patakokban folyhat az emberi vér, de ez török vér volt, hamarosan elfelejtette.

Hihetetlen bátorságával magára vonta a figyelmet: tiszti iskolára küldték. Ó, milyen nehéz volt! Majd szétrepedt a feje. De makacsul, konok kitartással gyúrta a tananyagot, és . . . megbukott. A tisztek, a tiszti iskola tanárai és oktatói s a kadetiskola növendékei is kinevették: ez a paraszt akar tiszt lenni! Ó, a szemét! . . . Egy paraszt! . . . Hülye barom! Hahaha, tiszt akar lenni!

Gyűlölte őket, némán, összeszorított foggal, sötét tekintettel nézte őket. Visszaküldték az ezredéhez azzal, hogy tisztnek nem alkalmas.

És újból srapnelek, vér, sebesültek nyöszörgése, ezer halál; géppuskái újból kaszálni kezdenek (bámulatos szeme volt), s az emberek hullanak, mint a levágott sarjúrendek. Ebben az embertelen feszültségben, folytonos halálveszedelemben nem gondolt rá, hogy voltaképpen kiért és miért kell térdig gázolnia a vérben: a cárért, a hazáért, a pravoszláv hitért? Vagy talán gondolt is rá néha, de csak ködösen. Csak egyetlen határozott és világos cél lebegett előtte: elérni a tiszti rangot,

mindenáron felkerülni erre a magaslatra, itt, a kín, a halál birodalmában, feljebb jutni, úgy, ahogy annak idején a pásztorfiúból kereskedőinassá verekedte magát. És nyugodtan, vasállkapcsát összeszorítva állt a csapkodó srapnelek között, kaszálva az ellenséget, mint odahaza a réten a körös-körül engedelmesen lefekvő füvet.

Másodszor is felküldték a tiszti iskolára. Kevés volt a tiszt, a harctéren mindig kevés a tiszt, s ő valójában már jó ideje tiszt szerepét tölti be; időnként nagy osztagokat vezényel, s még egyetlenegyszer sem vallott kudarcot. A katonák megérzik benne a közülük valót; hiszen ő is földszagú, ugyanolyan földműves, mint ők maguk. Tűzön-vízen át habozás nélkül követik ezt a vasállkapcsú, cserzett bőrű embert. Kiért, miért harcoltak ilyen elszántan? A cárért, a hazáért, a pravoszláv hitért? Ki tudja? Ha olykor gondoltak is erre, ezek a gondolatok elmerültek a véres ködtengerben; menni kellett, visszaút nincs; ott hátul golyó vár a visszavonulóra, gyerünk hát csak előre, kövessük őt, a vérünkből való egyszerű, cserzett bőrű parasztot.

Mily nehéz, milyen gyötrelmesen nehéz! Az embernek szétreped a feje; ó, sokkal nehezebb a tizedes törteket megérteni, mint golyózápor közepette nyugodtan szembenézni a halállal.

A tisztek majd megszakadtak a nevetéstől: a tisztek, akik – ha kellett, ha nem – itt vesztegették az időt az iskolában. Mert a hátország mégiscsak sokkal barátságosabb hely, ahol meg lehet bújni, míg odakünn a fronton véres csaták dúlnak, s azoknak a részére, akik elbújnak a frontszolgálat elől, ezer meg ezer fölösleges elfoglaltság kínálkozik a hátországban. Igen, a tisztek majd megszakadnak a nevetéstől: nézd a csámpás parasztját, a koszos disznót! Hogy gúnyolódtak rajta, hogy belekötöttek a feleleteibe, amelyek pedig teljesen

helyesek voltak, mert végül mégiscsak megbirkózott a tananyaggal.

De hiába: másodszor is visszaküldték az ezredéhez . . . Tisztnek nem alkalmas.

Villámló ágyútűz, robbanó srapnelek, géppuskák lélektelen kattogása, véresen örvénylő tűzorkán, halál és pokol mindenütt – és ő úgy áll a vihar kellős közepén, mint odahaza tanyáján a paraszt.

Derekasan dolgozó, kemény nyakú paraszt, mint a bika, vad, ellenállhatatlan erővel törtet előre; hiába, vérbeli ukrán: koponyája sötéten boltozódik apró, szúrós szeme fölött.

Olyan jól helytáll e pokolban, hogy harmadszor is elküldik a tiszti iskolára.

A tisztek gurulnak a nevetéstől: már megint itt van? Ez a paraszt . . . ez a csámpás tökfilkó! És . . . harmadszor is visszaküldik az ezredéhez: tisztnek alkalmatlan.

Ekkor erélyes parancs érkezik a törzstől: Kozsuhot haladéktalanul ki kell nevezni zászlóssá – kevés a tiszt!

Az ám! Kevés a tiszt: mert sokan elestek a fronton, és sokan megbújnak a hátországban.

Megvetéssel bocsátják útjára, mint zászlóst. Visszatér a századhoz; zubbonyán ott csillog a váll-lap – végre elérte, amit akart. Örül is, meg nem is.

Örül, mert végre elérte célját, rettenetes erőfeszítések árán, emberfeletti kitartással. És mégsem örül, mert a csillogó váll-lap elválasztja övéitől, testvéreitől, a parasztoktól és katonáktól. Elválasztja a katonáktól, de nem hozza közelebb a tisztekhez: Kozsuh körül légüres tér keletkezett.

A tisztek ugyan nem mondták egyenesen a szemébe, hogy »tökfilkó«, »söpredék«, »csámpás paraszt«, de a táborban, a tiszti kantinban, a sátrakban és mindenütt, ahol csak ezek a váll-lapos emberek összeverődtek, légüres tér keletkezett körülötte. Nem mondták ki hangosan,

de szemük, arcuk, minden mozdulatuk ezt fejezte ki: »Te söpredék, te büdös paraszt, te csámpás tökfilkó . . .«

Nyugodt, mélyen elrejtett, de olthatatlan gyűlölettel gyűlölte őket. És mélységesen megvetette valamennyit. És ez a gyűlölet, ez az űr, amely az övéitől is elszigetelte, rettenthetetlen bátorsággal töltötte el, amelyet ezer halálos veszedelem közepette is megőrzött.

De aztán egyszerre csak inogni kezdett minden: az örmény hegyek, a török hadosztályok, a katonák, a tanácstalan, döbbent arcú tábornokok, az elnémult ágyúk s a márciusi hó a hegyek csúcsain. Mintha a föld hasadt volna meg, és onnan tört volna elő hirtelen valami félelmetes, sohasem látott erő, amely azonban mindig ott volt, ott rejtőzött a legtitkosabb mélységek ölében; valami megnevezhetetlen erő, amely azonban most, amikor megjelent, egyszerűvé, világossá, elkerülhetetlenné vált.

És emberek jöttek, közönséges, sovány emberek, a gyári munkától fakó arccal, s mind mélyebbre ásták, mind szélesebbre tárták ezt a hasadékot. Ősi gyűlölet, sok évszázados elnyomottság és rabság lázadó erői törtek elő onnan.

Most először bánta meg Kozsuh, hogy vállán csillog az, amiért oly kemény kitartással küzdött. Egyszerre csak ott találta magát egy sorban a munkások ellenségeivel, a parasztok ellenségeivel, a katonák ellenségeivel.

Amikor fellángoltak Október napjai, mély megvetéssel tépte le váll-lapját, azután őt is magával ragadta a szülőföldje felé hömpölygő csapatok áradata. Bevette magát egy döcögős tehervonat sötét zugába, és igyekezve minél jobban eltűnni szem elől, hazautazott. Körös-körül ordítozó, éneklő részeg katonák vadásztak a bujkáló tisztekre. Ha felfedezik, nem kerül haza élve.

Odahaza minden romokban hevert; a régi rend, a régi élet felbomlott, de az új rend még kialakulatlan

volt, minden homályos és zűrzavaros. A kozákok összeölelkeztek a telepesekkel, összefogdosták a tiszteket, és kivégezték őket.

Mint élesztőmorzsácskák, hullottak a gyárakból özönlő munkások s az elsüllyesztett hajókról érkező tengerészek az ujjongó lakosság közé. A tészta megkelt: egész Kubányt magával ragadta a forradalom. A kozák falvakban, a telepeken és a tanyákon mindenütt a szovjetek vették át a hatalmat.

S habár Kozsuh szavakkal nem tudta kifejezni: »osztályok, osztályharc, osztályviszonyok« – amikor e szavakat a munkások szájából hallotta, ösztönösen megsejtette, megérezte, mit jelentenek. Új, eddig ismeretlen érzés kerítette hatalmába, megérezte az osztályharc határtalan erejét, és azok, akik ellen eddig oly izzó gyűlölet lobogott benne: a tisztek semmivé zsugorodtak a szemében, hiszen ezek a tisztek csupán a földesurak s a burzsoázia lakájai.

Az egykor oly véres verejtékkel megszerzett váll-lap nyoma égette vállát. Habár közülük valónak ismerték, mégis görbe szemmel néztek rá.

És most ugyanazzal a vasakarattal, ugyanazzal az ukrán állhatatossággal határozta el, hogy izzó vassal, saját vérével, ha kell, élete árán irtja ki a tiszti rang nyomát, s hogy ezentúl a népet, a szegények roppant tömegét, saját véreit fogja szolgálni éppolyan, nem, még sokkal nagyobb odaadással.

S ennek is eljött az ideje. A falu szegénynépe megkezdte a burzsujok felszámolását. Minthogy azonban burzsujnak számított mindenki, akinek azon kívül, amit hordott, még egy nadrágja volt, a fiúk házról házra jártak, feltörték a szekrényeket, kiszórták belőlük a ruhákat, mindjárt meg is osztoztak rajtuk, és ott, helyben, magukra is húzták az így szerzett ruhadarabokat, mert most aztán egyenlően kell elosztani mindent.

Kozsuh házát is meglátogatták, amikor még nem volt otthon, és elvittek mindent, amit csak találtak. A hazatérő Kozsuhnak nem maradt egyebe, csak ami rajta volt: a rongyos zubbony, a lekonyuló karimájú ócska szalmakalap s egy pár elnyűtt csizma. Az asszonynak is csak az az egy szoknyája maradt, amit éppen viselt. Kozsuh, akinek lelkét egyetlen érzés, egyetlen makacs elhatározás töltötte be, csak legyintett.

A javak egyenlő elosztásával a kozákok között is megpróbálkoztak, de amikor a földet akarták felosztani, a kubányi kozákság fellázadt, és megdöntötte a szovjetek hatalmát.

És most itt vonul Kozsuh a többiekkel a zaj, zsibongás, lódobogás, szekérnyikorgás közepette, az országút kavargó porában.

8

A hegyek előtti utolsó vasútállomáson bábeli zűrzavar uralkodik: pokoli zaj, ordítozás, sírás, durva szitkozódás, leszakadt csapattestek, csellengő katonák. Az állomásépület mögül lövöldözés és izgatott kiáltozás hallatszik. Időnként ágyúdörgés reszketteti meg a levegőt.

Kozsuh is itt van hadoszlopával és menekültjeivel. Ide futott be csapatával és rengeteg menekülttel Szmolokurov is. S egyre újabb és újabb osztagok érkeznek mindenfelől: a kozákok elől menekülnek, akik erősen szorongatják őket. Tízezrek torlódtak össze itt, ezen a szűk kis területen, az utolsó menedékhelyen. Mögöttük a halál: a kadetok és kozákok nem kímélnek senkit, öregjét-fiatalját egyaránt felkoncolják, gép-

puskatüzet zúdítanak rájuk, felakasztják őket az útszéli fákra, vagy ledobják a szakadékba, vagy elevenen eltemetik.

Itt is, ott is kétségbeesett kiáltások hallatszanak:

– Árulás! A parancsnokok eladták a bőrünket!

S amikor egyszerre erősödni kezd az ágyútűz, kitör a pánik:

– Meneküljön, aki tud! Futás, fiúk!

Kozsuh csapatai eddig még nagy nehezen feltartóztatták a kozákokat, és megőrizték hidegvérüket, de nyilvánvaló volt, hogy ők sem bírják sokáig.

A parancsnokok szüntelenül tanácskoztak, de nem sütöttek ki semmi okosat; senki sem tudhatta, mit hoz a következő pillanat.

– Nincs más hátra, át kell vágnunk a hegyeken és a tengerpart mentén erőltetett menettel, kerülő úton el kell érnünk a főerőket – jelentette ki végül Kozsuh. – Én máris indulok.

– Próbáld csak meg! Azonnal tüzet nyittatok rád – mondta Szmolokurov, egy villogó fogú óriás, sűrű, fekete körszakállal. – Utolsó leheletünkig ki kell tartanunk. Nem futamodhatunk meg.

Félórával ezután Kozsuh csapatai megkezdték az elvonulást; senki sem merészelte feltartóztatni őket. És alighogy felkerekedtek, katonák és menekültek tízezrei tódultak pánikszerűen utánuk szekereikkel és állataikkal, minduntalan eltorlaszolva az országutat; tülekedtek, hogy megelőzzék egymást, s ha tehették, egyszerűen az árokba lökték azt, aki útjukban volt.

Így kígyózott a végtelen menet a hegyek felé.

9

Egész nap és egész éjjel szakadatlanul meneteltek. Csak szürkület előtt állt meg a menet, de a lovakat ki sem fogták. Végig az országúton, sok-sok mérföldnyi útszakaszon húzódott a hatalmas karaván. Az égen, közvetlenül a hegyszoros felett, óriási csillagok ragyogtak. Odalent a mélyben fáradhatatlanul locsogott a hegyekből alázúduló víz. Egyébként mindenre mélységes csend és sötétség borult – mintha nem volnának sem hegyek, sem erdők, sem szakadékok. Csak a lovak ropogtatták a szénát hangosan. Az emberek még le sem hunyták a szemüket, s máris halványodni kezdtek a csillagok. A távolban lassanként kibontakoztak az erdős hegyek körvonalai. A völgyekből tejfehér ködfüggöny lebbent fel. Ismét felkerekedtek, s a sok mérföldnyire elnyúló menet kígyózva indult meg az úton.

A távoli hegyvonulatok mögül fellángoltak a vakító napsugarak, és a hegyek lejtőin hosszú, kék árnyak suhantak alá. A menet eleje elérte a hágót. A lélegzetük is elállt odafent: szédítő mélység tátongott előttük, és lent e mélységben valószínűtlen látomásként fehérlett a város. A város mögött pedig, mint végtelen, áthatolhatatlan kék fal, tárult eléjük a tenger, oly váratlanul, hogy első pillanatban hinni sem akartak a szemüknek. Csodálatos volt ez az óriási fal, mély kékségétől valamennyiük szeme kéken csillogott.

– Nézd csak, a tenger!

– De hiszen olyan, mint valami fal!

– No, akkor nincs más hátra, át kell másznod ezen a falon.

– Hogy az ördögbe van az, hogy ha a parton állsz, ott fekszik előtted laposan az egész?!

– Hát nem tudod, hogy amikor Mózes kivezette a zsidókat az egyiptomi rabszolgaságból, úgy, ahogy most minket kivezetnek innen, a tenger felágaskodott, mint valami kőfal, és azok száraz lábbal keltek át rajta?

– De minket nem enged át, inkább elzárja az utunkat.

– Hacsak Garaszka kedvéért nem, hogy át ne ázzon az új csizmája.

– Pópa kéne ide, az imádkozna, s akkor mindjárt menne a dolog.

– Hívjátok ide a vén szakállast, az majd gatyára vetkőzik, és utat csinál nekünk a vízben . . .

Most, hogy lefelé visz az út, gyorsabb iramban haladnak tovább; vidáman lóbálják karjukat, beszélgetnek, nevetgélnek. Egyre mélyebbre és mélyebbre ereszkedik a menetoszlop, s ügyet sem vet senki arra a hatalmas, fekete, vasaló formájú alkotmányra, amely vészjósló mozdulatlansággal, fenyegetően füstölög, elcsúfítva az öböl kék arcát – egy német páncélos cirkálóra. Körülötte vékony vonalkák rajzanak: ezek meg török torpedónaszádok. Belőlük is fekete füstfelhőcskék gomolyognak.

A hegygerinc mögül még egyre özönlenek a vidáman lépkedő katonák; valamennyiüket ámulatba ejti az égnek nyúló, áthatolhatatlan kék fal, valamennyinek kék fény önti el a szemét, s valamennyien felélénkülve lóbálják karjukat, amint gyors iramban ereszkednek lefelé a fehéren kígyózó hegyi úton.

Amott jön a szekérkaraván is. A lovak meg-megrázzák fejüket, a hám egészen a fülükre csúszik. Méltóságteljesen loholnak a tehenek. Nádparipájukon nyargalva visítozó gyermekek futnak lefelé a lejtőn. A nekigördülő szekereket visszatartva, gyors léptekkel jönnek a felnőttek. S az egész menet vidáman vonul a jobbrabalra kanyargó úton, amely ismeretlen sors felé vezeti őket.

Egyre messzebb hagyják maguk mögött a hegygerincet, amelynek magasan tornyosuló tömegei félig eltorlaszolják az égboltot.

A kígyózó menetoszlop eleje már leért a hegyről, megkerülte a várost az öböl és a cementgyárak között, s most hosszan elnyúló sorban a keskeny parti sávon halad tovább. Az egyik oldalon kopár hegyek húzódtak, csaknem le a partig, a másik oldalon – lélegzetelállító látvány! – a végtelen tenger tekintett rájuk szelíd, kék szemével.

Sehol egy füstfelhő, vitorla sem fehérlik se közel, se távol, csak a nedves sziklákat fátyolozza valami finom, áttetsző csipke, amely újra meg újra szertefoszlik, hogy a következő pillanatban ismét ott remegjen felettük. S a mérhetetlenül mély csendben ott zeng az őskezdet muzsikája; fül nem hallja, csak a szívet rezegteti meg.

– Nicsak, megint lefeküdt a tenger.

– Hát te azt hitted, hogy csakugyan úgy fog állni, mint valami fal? Csak a hegyekről látszott úgy. Máskülönben hogyan lehetne rajta hajózni?

– Hej, Garaszka, most aztán eldobhatod a csizmádat: úgy átázik, mint a szivacs, mire átevickélsz ezen a tengeren.

Garaszka mezítláb lépdel, vidáman, vállára vetett puskával.

A kedélyes nevetés végighullámzik a sorokon, még a hátul haladók is röhögnek, pedig semmit sem hallottak az egészből, és azt sem tudják, miről van szó.

Valahol megszólal egy komor hang:

– Most már minden mindegy, ebből úgysem tudunk kimászni: jobb felől a tenger, bal felől a hegyek, mögöttünk a kozákok. Hiába is akarnánk elódalogni, nincs hova. Hát csak gyerünk előre, mást úgyse tehetünk!

A menetoszlop eleje már messze jár a keskeny, part menti sávon, és eltűnik a kanyar mögött; a közepe

most kerüli meg hosszú ívben a várost, a vége pedig még mindig ott kígyózik lefelé a tekervényes lejtőn.

A német parancsnok, ott a cirkáló fedélzetén, közben észrevette ezt a váratlan nyüzsgést a városban, amely idegen város ugyan, de mégis a német császár ágyúinak lőtávolságába esik. Hogy merészelik ezek megbontani a rendet? Nyomban parancsot adott, hogy haladéktalanul tartóztassák fel ezeket az ismeretlen embereket, szekereket, katonákat, gyermekeket és asszonyokat, akik sietve vonulnak el a város mellett; először is szolgáltassák be a náluk levő fegyvereket, lőszert, takarmányt és élelmiszert, azután várják be további rendelkezéseit.

Ámde a porlepte, szürke kígyó sebesen kúszik tovább; loholnak a riadt tehenek, a szekerekbe kapaszkodva, tipegve szedik lábacskájukat a gyermekek; a felnőttek némán csapkodják ostorukkal a minden inukat megfeszítő lovakat. Tompa dübörgés, siető léptek dobogása visszhangzik a völgyben; vakítóan fehér, gomolygó porfelhő kíséri a menetet.

Ebbe a végeláthatatlan áradatba most egyszerre nagy robajjal, dérrel-durral, sűrű, vaskos szitkozódások közepette, egy másik szekéráradat zúdul bele a város felől. A zsúfolt járműveken izmos, tagbaszakadt tengerészek ülnek; csak úgy árad belőlük a pálinkaszag. Fehér matrózzubbonyukon kihajtott gallér kéklik, kerek sapkájukon fekete-sárga csíkos pántlikák lobognak. Több mint ezer jármű hajtott bele veszett vágtatással a szekérkaravánba; nemcsak szekerek, hanem homokfutók, bricskák, könnyű hintók és fonott kocsik is; vagy ötezer matrózon kívül, akiknek ajkáról csak úgy röpködtek a trágár szitkok, kifestett nők száguldottak a kocsikon.

A német parancsnok még várt egy darabig, de hiába várt: a menet nem állt meg.

Akkor egyszerre, belehasítva a kéklő csendbe, eldördült egy ágyú a cirkálón. Döreje végigdübörgött a hegyeken és a szakadékokon, mintha óriási sziklákat görgetnének valahol. Egy másodperc múlva már valahol a hetedik határban visszhangzott, túl a mozdulatlanul kéklő látóhatáron.

A kígyózó tömeg felett fehér felhőcske jelent meg lágyan és titokzatosan, azután hangos csattanással szétpattant, és lassan szertefoszlott.

Egy barna pejló, amely éjszaka hollófeketének látszott, most hirtelen felágaskodott, a kocsirudat eltörte, s lerogyott. Vagy húszan rohantak oda egyszerre, ki a sörényénél ragadta meg, ki a farkánál, lábánál, nyakánál, fejénél, hogy elvonszolják az útról, és bedobják az árokba; vele együtt a szekeret is belökték. De a hatalmas szekérkaraván egy pillanatra sem állt meg, feltartóztathatatlanul vonultak tovább a szekerek, elfoglalva az út teljes szélességét. Gorpina és Anka sírva szedték össze a felborult szekerek alól azt, amihez hozzá tudtak férni; felrakták cókmókjukat egy másik szekérre, s ők maguk gyalog folytatták útjukat. Az öreg reszkető kézzel vágta el a haslót, és húzta le a hámot a döglött lóról.

Újra felcsapott a cirkálón a vakító lángnyelv, újra végigdübörgött a városon és a hegyeken az ágyú döreje, s a következő másodpercben tompa visszhang felelt rá a tenger felől. Ismét megjelent a csillogó, kéklő magasságban a hófehér, gomolygó felhőcske, s itt is, ott is hangos jajszóval zuhantak a földre az emberek. Az egyik kocsin fiatal anya ült, sűrű, fekete szemöldökű, fülében fülbevaló; karján egy csecsemőt tartott, aki mohón szívta az anyatejet; a gyermek karja most egyszerre lankadtan aláhanyatlott, kis ajka elfehéredett, szája kinyílt, és elengedte az anyamellet.

Az anya őrjöngő, állati üvöltésben tört ki. Oda-

rohantak hozzá, de ő mindenkit vadul ellökött magától, és mellét, amelyből fehér cseppekben szivárgott a tej, a kihűlő szájacskába gyömöszölte. A csecsemő kis arcocskáját már elöntötte a halál sárga színe, félig lehunyt szempillái alatt kialudt a fény.

S a kígyó csak kúszott, kúszott egyre tovább, nagy ívben megkerülve a várost. Fenn a magasban, a hegyszoroson, szinte közvetlenül a nap alatt, emberek és lovak bukkantak fel. Olyan parányiak voltak, hogy csak az láthatta őket, akinek nagyon jó szeme volt – alig köröm nagyságúak. Valamit tettek-vettek, izgatottan sürögtek-forogtak a lovak körül – azután egyszerre megmerevedtek, mint a cövek.

A következő pillanatban egymás után négy ágyúlövés dördült el, megreszkettette a levegőt, és végigdübörgött a hegyeken. A hegy lábánál pedig, a kanyargó út felett, itt is, ott is fehér felhőcskék gomolyogtak és pattantak szét a levegőben, előbb magasabban, majd mind lejjebb és lejjebb, egyre közelebb az úthoz – és hörögve rogytak az út porába emberek, lovak, tehenek. Az összerogyott embereket – ügyet sem vetve jajveszékelésükre – sietve felrakták a szekerekre, az elhullott lovakat és teheneket félrevonszolták az útból, s a menet az egymásba torlódó kocsikkal megállás nélkül kígyózott tova.

A császári parancsnok megsértődött. Neki joga van ahhoz, hogy asszonyokra és gyermekekre lövessen – ezt kívánja a rend –, de hogy merik ugyanezt mások is megtenni az ő engedélye nélkül? A cirkáló ágyúja felemelte hosszú ormányát, és elbődült. Magasan a kéklő mélység felett, a szekérkaraván felett, a hegyek felett süvöltve, sebesen elröppent valami . . . és ott a hágón zuhant le, ahol felbukkantak a körömnyi emberkék, lovak és ágyúk. Azok ismét mozgolódni kezdtek. Ütegük négy ágyúja az egyik sortüzet a másik után küldte

a cirkáló parancsnokának, s most már a »Goeben« felett jelentek meg a kék levegőben a fehér felhőcskék. A »Goeben« haragosan elhallgatott. Kéményéből sűrűn gomolygott a fekete füst. A cirkáló most vészjósló komorsággal megmozdult, lassan kiúszott a kék öbölből a nyílt tenger sötétkék vizére, ott megfordult – és ekkor . . .

. . . fülsiketítő robbanás rázkódtatta meg a tengert és az eget. A tenger kékje ködbe borult. Mintha megnyílt volna a föld az emberek lába alatt, s az irtózatos robbanás visszhangja ott reszketett a tüdejükben, az agyukban. A házakban kitárultak az ajtók és ablakok, egy pillanatra mintha mindenki megsüketült volna.

Fenn a hágón valami félelmetes, haragoszöld ködtömeg gomolygott a magasba, elsötétítve a napot. A még életben maradt kozákok kis csoportjai vadul ostorozták lovaikat, hogy mielőbb kijussanak a mérges párák közül; a halálra rémült lovak eszeveszett vágtatásban rohantak lefelé a hegyen a megmaradt ágyúval, s egy perc múlva valamennyien eltűntek a hegygerinc mögött. A haragoszöld ködtömeg még mindig ott lebegett a magasban, majd lassan, nagyon lassan szétoszlott.

Az irtózatos erejű robbanástól megrepedt a föld, s mintha sírok tárultak volna fel, minden utcán megelevenedett hullák bukkantak elő. Viaszsárga arccal, szemük helyén feketén tátongó gödrökkel, tépett, bűzlő fehérneműben vonszolták magukat, kúsztak, támolyogtak – valamennyien ugyanabba az irányba – az országút felé. Voltak, akik némán, merev tekintettel, kínlódva húzták lábukat, mások mankójukkal lendítették előre lábatlan testüket, hogy utolérjék a többieket, ismét mások rekedt, rikácsoló hangon érthetetlen szavakat ordítozva futottak.

S valaki vékony, sipítozó hangon, mint egy sebzett madár, szakadatlanul ezt nyöszörgi:

– Vizeet . . . vizeet . . . vizeet . . . – így sipítozik, mint halódó madár a száraz, kopár réten.

Egy fiatal legényke, szinte még gyermek, rongyos fehérneműben, amely látni engedi sárga testét, közönyösen vonszolja elhalt lábait, lázban égő, üveges tekintettel bámul maga elé:

– Vizeet . . . vizeet . . .

Egy ápolónő szalad utána mezítláb, fiúsan kopaszra nyírt fejjel, ruhája rongyos ujján kifakult kereszt:

– Állj meg, Mitya . . . Hova szaladsz? . . . Mindjárt kapsz vizet, teát . . . Gyere vissza . . . Azok sem vadállatok.

– Vizeet . . . vizeet . . .

A lakóházakban gyorsan becsukják az ajtókat, ablakokat. Padlásablakokból és a kerítések mögül lövöldöznek a menekülőkre. S a kórházakból és magánházakból mindenki hanyatt-homlok menekül, az emberek kimásznak az ablakokon, leugrálnak az emeletekről, s ki futva, ki kúszva követi az elvonuló szekérkaravánt.

Már itt vannak a cementgyárak, ott kanyarog az országút . . . Az országúton tehenek, lovak, kutyák loholnak, emberek vonulnak, szekerek, kordék dübörögnek – a kígyó farka tovakúszik az úton.

Sebesültek, rokkantak, betegek sietnek, ahogy csak erejükből telik, lázban égő tekintetüket az országútra szegezve. Az egyiknek a lába hiányzik, a másiknak a keze, a harmadiknak szétzúzott állkapcsát piszkos kötés takarja; vannak, akiknek a fejét véres rongy burkolja, mint valami turbán, másoknak meg a hasa van átkötve. De a szekerek egy pillanatra sem állnak meg, s a szekerek mellett lépdelő emberek arca komor és zárkózott, mindenki csak maga elé néz. S közben egyre hangzanak a rimánkodó kiáltások:

– Testvérek! . . . Testvérek! . . . Elvtársak! . . .

Mindenfelől szállnak a hangok, hol rekedten, elfulladva, hol üvöltve, hogy egészen a hegyekig hallatszik:

– Elvtársak, én nem vagyok tífuszos, ne féljetek, nem vagyok tífuszos, sebesült vagyok, elvtársak! . . .

– Én sem vagyok tífuszos . . . elvtársak!

– Én sem vagyok tífuszos . . .

– Én sem . . .

– Én sem . . .

De a szekerek tovább vonulnak.

Az egyik rokkant belekapaszkodott egy szekérbe, amely zsúfolásig meg volt rakva mindenféle limlommal, rajta pedig egymás hegyén-hátán ültek a gyermekek; két kezével a szekér oldalába fogózva, fél lábon ugrált mellette. A szekér gazdája – napbarnította, cserzett arcú, ősz bajuszú férfi – kihajolt a kocsiból, megragadta a rokkant ép lábát, és a kétségbeesetten visítozó gyermekek feje felett beemelte a szekérbe . . .

– Vigyázz, te, még agyonnyomod a gyerekeket! – kiáltott egy asszony, akinek fejéről félig lecsúszott a kendő.

A féllábúnak úgy sugárzott az arca, mintha ő volna a világ legboldogabb embere. De az országutat valósággal ellepik a botladozó, támolygó emberek; itt is, ott is összerogy valamelyik, majd nagy nehezen újra feltápászkodik – vagy ott marad mozdulatlanul fekve az útszélen.

– Édes lelkeim, szívesen felvennélek mindnyájatokat, de hát hogyan, hova? Mi is tele vagyunk sebesültekkel, ennivalónk pedig nincs, csak elpusztulnátok velünk együtt . . . Istenem, szegény emberek . . . – Az asszonyok szipogva törölgetik feltartóztathatatlanul előtörő könnyeiket.

Egy hatalmas termetű, féllábú katona komor arccal szegezi maga elé tekintetét, messze előrelendíti man-

kóit, majd utána erős testét, s így szántja pihenés nélkül az országutat. Közben ezt mormogja:

– Az anyátok mindenit . . . hogy a nyavalya törne ki benneteket! . . .

S a szekérkaraván egyre tovább vonul, vonul. Az utolsó kerekek már valahol messze kavarják fel a port, s már alig hallatszik a vasalt tengelyek zörgése. Már maguk mögött hagyták a várost és az öblöt. A kihalt országúton csak a viaszsárga arcú megelevenedett hullák hosszan elnyúló sora vonul lassan az eltűnő szekérsor nyomában. Ezek is egymás után kidőlnek, megállnak, s leülnek vagy lefekszenek az út szélén. Elhomályosuló szemmel valamennyien abba az irányba merednek, ahol az utolsó szekér is eltűnt. A lenyugvó nap sugarai bágyadt fényt vetnek a leülepedő porra.

A féllábú, hórihorgas katona még fáradhatatlanul lendíti előre mankóival erős testét az elnéptelenedett országúton, és elkeseredetten dörmögi:

– Az anyátok istenit! Hát ezért ontottuk értetek a vérünket . . . Aljas bitangok! . . .

A másik oldalon most vonulnak be a kozákok a városba.

10

Éjszaka van. Fáradtan peregnek a percek, s közben szüntelenül hömpölyög a zúgó, fekete emberáradat.

Már bágyadtan, sápadtan pislákolnak a csillagok. Lassan kirajzolódnak a kopár, barna, napperzselte hegyek, a vízmosások és a szakadékok körvonalai.

Világosodik. Megcsillan a tenger végtelen tükre, s

hol szelíd ibolyakék, hol szürkésfehér színben játszik, hol meg a benne fürdő égbolt mély kékje borítja el.

Szikráznak a hegycsúcsok. Szikrázik a sötéten hullámzó szuronyerdő.

A sziklás szakadékok mentén, amelyek közvetlenül az országút felett húzódnak, szőlők, fehérlő házikók, elhagyott villák sorakoznak. Néhol emberek álldogálnak a kertekben, kezükben lapát és csákány, fejükön házilag fonott szalmakalap. Nézik a katonákat, akik karjukat lóbálva, végtelen sorokban vonulnak el mellettük az úton a hullámzó szuronyerdő alatt.

Kik ezek? Honnan jönnek? És hova tartanak ezek a megállás nélkül menetelő katonák, akik fáradtan lóbálják karjukat? Arcuk sárga, mint a cserzett bőr. Porosak, rongyosak. Szemük alatt fekete árkok sötétlenek. Nyikorognak a szekerek, tompán dobognak a fáradt lovak patái. A szekerekből gyermekfejek kandikálnak elő. Meglátszik, hogy ezeknek az embereknek már régen nem volt pihenőjük, a lovak is fáradtan lógatják a fejüket.

S a lapátosok újra hányják a földet. Mi közük nekik az egészhez?!... De amikor egy-egy percre megpihennek, hogy kiegyenesítsék fáradt hátukat, még mindig ott kígyózik a végtelen menet, követve a part kanyarjait, s még mindig hullámzik a végeláthatatlan szuronyerdő. A nap már magasan jár a hegyek felett, a földet áttüzesítette az izzó levegő, s a tenger vakítóan csillog. Múlnak az órák – a menet egyre vonul. Az emberek már támolyognak, a lovak meg-megállnak.

– Elment az esze ennek a Kozsuhnak?

Hangosan szitkozódni kezdenek.

Kozsuhnak jelentették, hogy Szmolokurov két menetoszlopa, amely annak idején csatlakozott az övékhez, szekereivel együtt leszakadt, és éjszakára megszállt egy útmenti faluban; így most vagy tízversztányi

hézag van közöttük az országúton. Kozsuh összehúzta apró szemét, mintha el akarná rejteni a bennük felgyúló és nem egészen helyénvaló gúnyos tüzecskéket. De egy szót sem szólt. A menet csak vonult tovább.

– Agyonhajszol minket – futott végig a fojtott zúgolódás a menetelők sorain.

– De hát mire jó ez a hajsza? Egyik oldalon a tenger, másik oldalon a hegyek, ki bánthat itt minket? De ebbe a hajszába aztán a kozákok nélkül is mind belepusztulunk. Öt lovunk már kidőlt, hiába, nem bírják tovább. És az emberek is egymás után fekszenek az útszélen.

– Mit hallgattok rá? – hangoskodtak a matrózok, akik övükbe dugott revolvereikkel, kézigránátjaikkal s vállukon átvetett géppuskahevedereikkel megkerülték a mozgó szekereket, és elvegyültek a menetelők soraiban. – Nem látjátok, milyen önfejű? Hát persze, ő is tiszt volt, arany váll-lapos, és hiába, kutyából nem lesz szalonna. Meglátjátok, pórul jártok vele. Aztán majd tépitek a hajatokat, de már késő lesz.

Amikor a nap delelőre hágott, s az árnyékok parányira zsugorodtak, a menet negyedórára megpihent. Megitatták a lovakat, az izzadságtól csurgó emberek is csillapították szomjukat, azután ismét felkerekedtek, és a perzselő hőségben tovább vonszolták ólomsúlyú lábukat az áttüzesedett országúton. Szemkápráztatóan, vakítóan csillogott a tenger. Csak mentek, egyre csak mentek. A fojtott zúgolódás mind fenyegetőbb formát öltött, s itt-ott bomladozni kezdtek a sorok. Egyes századparancsnokok és zászlóaljparancsnokok kijelentették Kozsuhnak, hogy leválnak alakulataikkal, pihenőt tartanak, és önállóan folytatják útjukat.

Kozsuh arca elkomorodott, de egy szót sem felelt. Az oszlop megállás nélkül tovább vonult.

Éjszaka megálltak. Sok-sok versztányi távolságban

tábortüzek gyúltak ki a sötétben. Ezen a kietlen vidéken nem voltak erdők; alacsony krisztustövis-cserjék bütykös, száraz ágait vágták le, hogy fához jussanak, szétszedték a közeli nyaralók kerítéseit, kitörték az ablakkereteket, kihurcolták a bútorokat, ezekkel gyújtottak tüzet. A tüzek fölé helyezett üstökben rotyogott az étel.

Azt hihetnők, hogy a végsőkig kimerült emberek nyomban elnyúltak a földön és elaludtak, mint a bunda. De nem így történt: a rőt fényű tábortüzek körül különös nyüzsgéssel, élénkséggel telt meg az éjszaka. Mindenfelől beszélgetés, nevetgélés, harmonikaszó hallatszott. A katonák dévajkodtak, s tréfálkozva lökdösték egymást a tűz felé. Odamentek a szekerekhez, és a lányok körül legyeskedtek. Az üstökben főtt a kása. A fekete kondérokat, amelyekben az egyes századok részére főztek, nagy máglyák lángnyelvei nyaldosták. Itt-ott még tábori konyhák is füstölögtek.

Olyan volt az egész, mintha ez a hatalmas tábor hosszú időre meg akarna itt telepedni.

11

Az éjszaka, amíg velük együtt menetelt, olyan volt, mintha egyetlen sötét tömbből faragták volna; de amint megálltak, darabokra hullott, és minden darabja a maga külön életét élte.

Egy kis tábortűz körül zilált hajú öregasszony kuporgott; a tűz vörös fényénél boszorkánynak vélhette az ember. Gorpina anyó volt. A tűz felett bogrács függött, amelyet más holmikkal és az élelmiszerekkel együtt si-

került kimenteni a felborult szekérből. Mellette, a földre terített pokrócon, az öregember szunyókált, feje búbjáig betakarva, noha az éjszaka meleg volt. Most felhangzott a tűz mellett az öregasszony siránkozó hangja:

– Se bögrénk, se kanalunk . . . A kis sajtár is odaveszett; ugyan kié lehet most? Olyan szép volt és olyan erős, juharfából készült. Mikor lesz nekünk még egyszer olyan lovunk, mint Gnyedko? Hogy tudott az vágtatni, annak ugyan nem kellett ostor. No gyere, öreg, egyél.

A pokróc alól rekedt hang felel:

– Nem kell.

– Ne kéresd már magad, hallod-e! Ha nem eszel, elgyengülsz. Talán a karomon cipeljelek akkor?

Az öreg betakart arccal, némán fekszik a sötétben.

A közelben, egy szekér mellett karcsú leányalak fehérlik a sötét országúton. És felcsendül egy leány hangja:

– De hát add már ide, galambom, szívecském! Ezt mégsem lehet . . .

A szekér körül alig kivehető női alakok állnak, és egyszerre többen is mondják:

– Add már ide, el kell temetni a kis angyalkát. A jóisten magához fogadja a lelkecskéjét . . .

A férfiak némán állanak.

– Olyan duzzadt a melle, hogy majd szétreped – mondják az asszonyok.

Kinyújtják kezüket, és tapogatják a fiatalasszony kőkeményre duzzadt, feszülő mellét. Kibomlott hajjal ül, szeme, mint a macskáé, villog a sötétben; fejét szakadt ingéből fehéren kidomborodó mellére hajtja, ujjai beidegzett, gyengéd mozdulattal gyömöszölik be bimbóját az élettelen, kihűlt, nyitott szájacskába.

– Mintha kőből volna.

– De hát mégsem hagyhatjuk ennyiben, hiszen már büzlik . . .

Most közbeszól egy férfihang:

– Nem kell annyit kérlelni, vegyétek el tőle, és kész.

– Mégiscsak lehetetlenség! Hiszen ez ragályt terjeszt. El kell temetni.

Két izmos, markos paraszt megragadja a kis csecsemőt, és erőszakkal próbálják szétnyitni az anya rákulcsolódó karját. Vad, őrjöngő, állati vonítás hasít bele a sötét éjbe; mindenki hallja a tábortüzek mellett, amelyek fényes láncként húzódnak az országút mentén; ott rezeg a homályba vesző tenger felett, és még a kopár hegyek között is meghallhatja az, aki véletlenül ott rejtőzik. A szekér nyikorogva himbálózik az elkeseredett tusa közben.

– Te, ez harap! . . .

– No nézd csak ezt a boszorkányt, hogy belevájta a fogát a kezembe . . .

A férfiak visszavonulnak. Megint csak a siránkozó asszonyok állnak a kocsi körül. Lassan ők is szétszéledtek. Mások jönnek helyettük, ők is megtapogatják a kőkeményre duzzadt mellet.

– Hiszen belehal ebbe, befülledt a teje.

A szerencsétlen anya pedig csak ott ül a szekéren, ide-oda forgatja fejét, égő, villogó, állati tekintetével gyanakodva néz körül, készen arra, hogy bármely pillanatban foggal-körömmel védekezzék. Közben pedig olykor-olykor bedugja mellét a meredt, kihűlt szájacskába.

Tábortüzek reszketnek, imbolyognak a sötétben.

– De hát édes szívem, add már ide, add már ide, hiszen meghalt. Majd eltemetjük, te pedig szépen kisírod magad. Miért nem sírsz?

A leány magához szorítja ezt a kócos boszorkányfejet. Két izzó farkasszem villog rá a sötétben. Az anya óvatosan félretolja, és rekedten suttog:

– Csitt, csitt, Anka, csendesen . . . alszik, fel ne za-

vard. Egész éjjel alszik, reggel felé aztán felébred, és várja Sztyepant. Amint Sztyepan megjön, megint buborékokat fúj, kalimpál a kis lábacskáival, gügyög, és játszik. Ó, ha tudnád, milyen édes, okos, értelmes kis kölyök! . . .

És halkan felcsendül az asszony kedves, fojtott nevetése.

– Pszt . . .

– Anka! Anka! . . . – hallatszik a tűz mellől. – Miért, nem jössz már vacsorázni . . . Az öreg nem akar enni, te meg elcsavarogsz . . . Ide-oda ugrálsz, mint egy kis gida . . . Gyere már, odaég a kása.

Még mindig egyre jönnek az asszonyok, megtapogatják az anya mellét, sopánkodnak, és odébbállnak, vagy a szekérre könyökölve, némán nézik a szenvedő anyát. A férfiak pipáznak, borostás arcukat egy-egy pillanatra megvilágítja a pipa vörösen izzó parazsa.

– El kell küldeni Sztyepanért, különben itt a karján rothad meg . . . Hiszen nemsokára tele lesz férgekkel . . .

– Már elküldtünk érte.

– A sánta Mikitka már elfutott érte.

12

Ezek is tábortüzek, de egészen másfélék. A beszélgetések is mások, más az asszonyok nevetése és vidám pusmogása, másképp hullanak a szitkok, másképp csörömpölnek az üvegek. Egyszerre csak itt is, ott is felcsendülnek a mandolinok, gitárok és balalajkák – egész pengetős zenekar szólal meg zengő, derűs hangon, s

ebben a muzsikában nincs semmi az éj sötétjéből, a sötétben lobogó tüzek komor fényéből. Mozdulatlanul húzódnak meg a fekete hegyek, és a láthatatlan tenger is hallgat, hogy mérhetetlen távlataival ne nehezedjék az emberek lelkére.

Az emberek is mások – hatalmas, vállas alakjuk biztosan mozog az éjszakában. S amikor valamelyik erőteljes, izmos bronzalak hullámzó, bő nadrágjában, fehér tengerészzubbonyából kivillanó bronzszínű nyakával az imbolygó lángok vörös fénykörébe lép, tarkója mögött meglibbennek a kerek sapkáról aláhulló szalagok. Minden szavukat, minden mozdulatukat cikornyás szitkok kísérik.

Az asszonyok a reszkető fényben tarka, rikító foltokként villannak elő az éjszakából. Nevetés, visongás, szerelmes enyelgés. Összefogva színes szoknyájukat, ott kuporognak és foglalatoskodnak a tűz körül, s gyanúsan rekedt hangjukon nótákat énekelnek. A földre leterített, négyszögletes asztalkendőkön bádogdobozban kaviár, szardínia, füstölt hering, mellette borosüvegek, befőtt, sütemény, cukorka, méz. Messze az éjszakába nyúlik el ez a tábor – mindenfelől lárma, csörömpölés, bugyborékoló nevetés, káromkodások és hangos rikkantások hallatszanak, és közben meglepő összhangban, vidáman csendül fel a mandolinok és balalajkák hangja. Hirtelen ittas, de szépen zengő férfihangok kórusa zúg fel, hogy aztán váratlanul elhallgasson megint, mintha csak azt mondanák: látjátok, mi mindent tudunk mi?! Aztán megint lárma, kacagás, csevegés, visongás, cifra káromkodás . . .

– Elvtársak!

– No, mi az?

– Halljuk a végét is!

– Játssz már, az apád mindenit, hogy az isten akárhová tegyen!

– Hé, hajószakács! Leszakítottad a karkötőmet . . . Hagyj békén! . . . A karkö . . .

A hang megbicsaklott.

– Elvtársak, mi az ördögöt keresünk mi itt? Vagy talán megint felvirradt a tisztek ideje? . . . Mi parancsolgatnivalója van itt Kozsuhnak? Ki nevezte őt ki generálisnak? Elvtársak, ez a dolgozó nép kizsákmányolása . . . Ellenségek és kizsákmányolók . . .

– Üssétek le a disznókat! . . .

És hirtelen felzendül a kórus:

Fel, vörösök, proletárok,
Csillagosok, katonák . . .

13

A tűz fényénél egy ember ül térdét átfogva, mozdulatlanul. Háta mögül egy ló feje nyúlik előre, a tábortűz vörös fénykörébe. Puha ajkával mohón szedegeti a földön elszórt szénát, és hangosan ropogtatja; nagy, sötét, okos és figyelmes szeme violaszínű fényben ragyog.

– Úgy bizony – mondja az ember a tábortűznél, miközben még mindig elgondolkodva fonja át kezével térdét, és merev pillantással a fel-fellobbanó lángokba bámul. Aztán tovább mesél:

– Másfélezer tengerészt tereltek ott egybe, mindenkit, aki csak a karmaik közé került. De hát ők is bolondok voltak, szegények! Mi bezzeg a vízen voltunk, teljes biztonságban, minket nem tudtak bántani. De őket összeterelték, felsorakoztatták, és kiadták a parancsot: »Ássatok!« És körös-körül géppuskák, két ágyú, kozá-

kok puskával. Ők pedig, a boldogtalanok, csak ásnak, hányják a földet a lapáttal. Csupa erős, fiatal, szép szál legény. Körös-körül összecsődül a nép, az asszonyok sírnak. A tisztek fel-alá járnak revolverrel a kezükben. Aki lassan forgatja a lapátot, annak golyót eresztenek a hasába, hogy tovább kínlódjon. Azok ásnak, ezek meg, akiknek a hasába golyót küldtek a kozákok, vérükben fetrengve nyögnek. A nép felzúdul, a tisztek pedig ordítoznak: »Pofa be, sátánfajzat!«

A férfi csak beszél, a többiek pedig hallgatnak, s arra gondolnak, amiről ugyan nem esik szó, de amit mindnyájan tudnak valahonnan.

Ott állnak körös-körül a tűz vörös fényében, sapka nélkül, szuronyukra támaszkodva; mások meg a földön hasalnak, és hallgatják a mesélőt; öklükre támasztott kócos fejük, éberen figyelő tekintetük vörösen villan elő a sötétből. A szakállas öregek lehorgasztják fejüket. Itt is, ott is szomorúan bólogató asszonyi alakok fehérlenek. És amikor kialszik a tűz, a parázs fényénél mintha már csak az az egy férfi kuporogna, térdét karjával átfonva. A ló feje időnként el-eltűnik a háta mögött, azután felbukkan megint, hangosan rágva a szénát; okos, figyelmes szeme sötéten csillog. Igen, úgy tetszik, mintha csak ez az egy ember kuporogna itt a magányos, végtelen éjszakában. Szeme előtt felmerül a sztyepp szélmalmaival, egy hollófekete paripa vágtat elő, megtorpan, és a felkoncolt véres holttest mint liszteszsák puffan le a földre; azután jön vágtatva a másik – leugrik a lóról, fülét a holttest mellére hajtja: »Fiam... fiacskám . . .«

Valaki száraz, bütykös, tüskés gallyakat vet az izzó parázsra. Fellobban a tűz, a sötétség visszahúzódik, s az éjszakából ismét szuronyokra támaszkodó férfiak, szakállas aggastyánok, szomorúan bólogató asszonyok körvonalai villannak elő; a fény megvilágítja a könyö-

kölve heverésző emberek fejét, az arcokat, amelyeken feszült figyelem ül.

– Halálra kínoztak egy lányt, ó, de szörnyű volt! Vagy száz kozák ment rája, egyik a másik után, úgy halt meg – alattuk. Ápolónő volt ott, a mi kórházunkban, fiúsra nyírt hajat viselt, és mindig mezítláb szaladgált. Valami hajójavítóműhelyben dolgozott azelőtt. Nem akart megválni a sebesültektől. Ha ő elmegy – mondta –, nincs senki, aki gondozza őket, aki vizet adjon nekik. És az a rengeteg tífuszos. Voltak vagy húszezren, mindet megölték. Az emeletről dobálták le őket a kövezetre... Tisztek, kozákok nyargaltak végig karddal a városon. Mindenkit lemészároltak. Az egész város úszott a vérben.

És eltűnik a csillagfényes éjszaka, eltűnnek a sötétlő hegyvonulatok – mindenfelől hangok hallatszanak: »Elvtársak!... Elvtársak!... Nem vagyok tífuszos... Csak sebesült vagyok...« – Ezt a jelenetet nem lehet elfelejteni.

Aztán megint a sötétség, a csillagok, a beszélő egyenletes, nyugodt hangja – s a többinek megint csak azok járnak az eszében, akikről nem esik szó: a tizenkét éves fiúcska, akinek puskaaggyal szétverték a fejét; a halálra korbácsolt öreganyó, az asszony, akin számtalanszor egymás után erőszakot követtek el, és azután felakasztották a kútgémre, meg a két eltűnt gyermek... Mindezekről nem esik szó, de hiszen ezekről a borzalmakról mindenki tud...

S mintha minderre csak a sötét hegyek titokzatos csendje, az éjbe boruló végtelen tenger mélységes hallgatása felelne – sehol semmi nesz, sehol egyetlen fellobbanó szikra.

A vörös fény reszketve hatol át az éjszaka sűrű sötétjén. Térdét átkulcsolva ül a beszélő a tábortűz mellett,

amelynek fel-fellobbanó fénye megvilágítja arcát. A ló hangosan ropogtatja a szénát.

Ekkor hirtelen felkacag az egyik, szuronyára támaszkodó fiatal katona – fehér fogai csak úgy villognak bajusztalan ajka alatt.

– Amikor a kozákok hazajöttek a frontról, a mi falunkban elkaptak minden tisztet, aki csak a kezük ügyébe került, és lehurcolták őket a tengerhez, a kikötőbe. Köveket kötöttek a nyakukba, és egyiket a másik után bedobták a tengerbe. Azok belepottyantak a vízbe, és mind mélyebbre, mélyebbre süllyedtek – látni lehetett mindent, a víz olyan kristálytiszta ott, mint a könny –, biz' isten! Saját szememmel láttam . . . Soká tartott, míg leértek a fenékre, kezük, lábuk kalimpált, aj, hogy kapálództak, mint a rákok a farkukkal, úgy kaszáltak.

És megint felnevetett, kivillantva fehér, rózsaszín fényben játszó fogsorát. A tűz mellett még mindig ott ült az az ember, kezével átfonva térdét . . . Körös-körül vörös fényben úszik az ég, s a hallgatóság egyre nő.

– És amikor végre feneket értek, görcsösen egymásba csimpaszkodtak, összegabalyodtak, olyan volt az egész, mint valami gombolyag. Mindent lehetett látni – csuda egy dolog volt!

Fülelni kezdtek: a távolban lágy, szívhez szóló hangon csendülnek fel a mély zengésű húrok.

– A tengerészek! – jegyezte meg valaki.

– Nálunk a kozákok zsákokba dugták a tiszteket. Zsákba dugták őket, bekötötték, és hórukk! a tengerbe.

– Hogy lehet embereket zsákba varrva vízbe fojtani – szólalt meg most szemrehányóan egy rekedt pusztai hang, aztán elhallgatott, majd ugyanaz a hang, senki sem látta, ki volt az, zsémbesen tette hozzá: – Honnan vegyen az ember annyi zsákot, hiszen amúgy sincs

elég, kész siralom a gazdaság zsák nélkül! Oroszországból pedig nem küldenek.

Megint mély hallgatás. Talán azért, mert a tűz előtt egy mozdulatlan ember ül, kezével átkulcsolva térdét.

– Oroszországban a szovjeteké a hatalom!

– Moszkvában!

– Ahol a paraszt, ott a hatalom.

– Hozzánk pedig munkások jöttek, szabadságot hoztak, megalakították a falvakban a szovjeteket, és azt mondták, hogy el kell venni a földet a gazdagoktól.

– Igazságot tettek, elintézték a burzsujokat . . .

– Dejszen a munkás is csak parasztból lett. Nézd csak meg, hányan dolgoznak a mieink közül a cementgyárban, az olajsajtolóban meg a gépgyárban és mindenfelé a városokban . . .

Gyenge hangocska szólt valahonnan:

– Jaj, mama – s egy gyermek felcsukló zokogása hallatszott. Egy női hang csitítgatni kezdte. Alighanem az országútról, a sötéten húzódó szekérsorok közül szűrődtek ide ezek a hangok.

Az ember a tűz mellett elengedte a térdét, és felállt; alakját még mindig befutotta a vörös fény. Megragadta a fejét lógató ló marját, felkantározta, összeszedte a földről a maradék szénát, és begyömöszölte az átalvetőbe, majd puskáját a vállára vetve, nyeregbe pattant, és eltűnt a sötétben . . . Soká visszhangzott még a ló távolodó patkódobogása, azután megint minden elcsendesedett.

És mintha eltűnne a sötétség, csak a végtelen sztyepp terülne el előttük szélmalmaival, és a szélmalmok felől lódobogás hallatszana, hosszú, ferde árnyékok kergetnék egymást. Aztán egy kiáltás: »Hová? . . . Elment az eszed?! . . . Vissza!« – »De hiszen ottmaradt a családja. A fia pedig itt fekszik, ni, kiterítve . . .«

– Hé, második század! . . .

És megint sötétbe borul minden, csak a tábortüzek elnyúló lánca világít.

– Kozsuhhoz vágtatott jelentést tenni. Mindent tud a kozákokról.

– Hányat lemészárolt közülük, gyerekeket is, asszonyokat is!

– Hisz ő maga is úgy fest, mint egy kozák. Cserkesz köpenyt hord, kozák övet tölténytáskával meg prémsapkát. A kozákok annak is nézik, közülük valónak. »Melyik ezredből való vagy?« – »Ebből meg ebből.« – Azzal odébbáll. Ha kozák asszonnyal találkozik, irgalmatlanul lenyisszantja a fejét, ha kozák gyereket lát, beledöfi a tőrét. És ha kedvező a terep, lesbe áll, és lepuffant egy-egy kozák katonát. Mindent pontosan tud róluk, tudja, melyik osztaguk hol áll, hányan vannak – és mindezt jelenti Kozsuhnak.

– De hát azok a gyerekek mit vétettek, tehetnek ők valamiről?

– Hé, második század! Mi az, megsüketültetek?

A heverésző emberek kényelmesen, nyújtózkodva, ásítozva tápászkodtak fel a földről. A hegyek fölött új csillagok gyulladtak ki . . . Lekuporodtak az üstök körül, és kanalazgatni kezdték a kását.

Mohón kanalazzák az ételt a közös üstből, megégetik magukat, de azért mindenki siet, nehogy elmaradjon a többiektől. Összeégetik a szájukat meg a torkukat, nyelvük, ínyük elzsibbad, fáj minden nyelés, de azért csak falnak tovább, mohón, sietve. Az egyik most hirtelen kiránt valamit kanalából – kihalász egy darab húst, és zsupsz! be a zsebébe. Majd később megeszi. S a levesben halászó katonák irigykedő oldalpillantásai közben, kanalával újból az üstbe nyúl.

14

Még a sötétben is kivehető volt, hogy valami nyüzsgő, bizonytalanul szürkéllő tömeg közeleg viharosan zajongva a tűz felé. Hangos beszéd hallatszott, izgatott, rekedt, részeg hangok, s csak úgy röpködtek a hihetetlenül durva, cikornyás szitkok... A kásájukat kanalazó emberek egy pillanatra elfordították fejüket az üsttől:

– Tengerészek.

– Nem férnek a bőrükbe!

A tengerészek most odaértek a tűzhöz, és szitkozódva estek neki az ott ülőknek:

– Az anyátok istenit!... Itt ültök és zabáltok, tőletek akár elvihetné az ördög az egész forradalmat... Aljas csürhe!... Burzsujok!...

– De sokat jár a szátok! Mit ugattok itt?!

Görbén néznek a tengerészekre, de azok állig fel vannak fegyverezve, revolverekkel, géppuska-hevederekkel, kézigránátokkal.

– Hova vezet titeket ez a Kozsuh? Gondolkoztatok-e már ezen?... Mi csináltuk a forradalmat... Elsüllyesztettük az egész flottát, fütyültünk Moszkvára. A bolsevikok ott Vilmossal paroláznak, de mi nem tűrtük, hogy elárulják a nép érdekeit. Aki elárulja a népet, azt helyben elintézzük. Ki az a Kozsuh? Egy tiszt! És ti, mint kezes bárányok, mentek utána. Ész nélkül! Ej, ti ostoba birkák!...

A tűz mellől, ahol a század üstje feketéllik, odakiált egy hang:

– Mit tolakodtok ide a ringyóitokkal együtt. Egész bordélyt hoztatok magatokkal!

– Hát aztán! Mit törődtök vele? Talán irigyli-

tek? . . . Söpörjetek a saját házatok előtt. Mi megszolgáltunk az életünkért. Ki csinálta a forradalmat? Mi, tengerészek! Kit lövetett agyon, kit köttetett fel, kit dobatott tengerbe a cár? Minket, tengerészeket. Ki csempészte be külföldről az illegális irodalmat? Mi, tengerészek! Ki koncolta fel a burzsujokat meg a papokat? Mi, tengerészek. Ti még csak most dörzsölitek a szemeteket, és a tengerészek már vérüket ontották a harcban. És miközben mi forradalmár-vérünket ontottuk, ti cári szuronyokkal jöttetek ellenünk. Átkozott csürhe! Veletek ugyan semmire sem menne a forradalom, ti koszosok.

A katonák közül néhányan letették a fakanalat, és puskájuk után nyúlva, felálltak helyükről. Mintha a tüzek hirtelen kialudtak volna, mindent elöntött a sötétség.

– Gyerünk, fiúk, intézzük el őket!

A puskák már lövésre készen álltak.

A tengerészek revolvert ragadtak, bal kezükkel pedig sietve oldozták ki kézigránátjaikat.

Egy ősz hajú ukrán, aki az egész imperialista háborút végigküzdötte a nyugati fronton, és hidegvérével, rettenthetetlen bátorságával altiszti rangot vívott ki magának, s amikor aztán kitört a forradalom, mind egy szálig kiirtotta százada tisztjeit – most nagyot nyelt a forró kásából, aztán kanalával az üst szélére koppantott, és megtörölve bajuszát, rájuk kiáltott:

– Mint a kakasok: ko-ko-ko-kó! Mit kukorékoltok itt?

Körös-körül nevetés csattant fel.

– Mit kötnek belénk?! – fordultak a katonák mérgesen az ősz hajúhoz.

Most újból fellángolt a tábortüzek távolba nyúló hosszú sora.

A tengerészek visszadugták övükbe revolverüket, és felcsatolták a leoldozott kézigránátokat.

– Hogy a ménkű üssön belétek! Aljas csürhe!

S a lármás, izgatott banda ezzel továbbvonult; egy darabig még homályos foltokként fehérlettek a sötétben, aztán – kiérve a tábortüzek fényköréből – belevesztek az éjszakába.

Elmentek, de valami mégis maradt utánuk . . .

– Pálinkájuk van, hordószámra.

– A kozákoktól rabolták.

– Ugyan miért rabolták volna? Megfizették.

– Annyi a pénzük, mint a pelyva.

– Hiszen kifosztották az összes hajókat!

– Minek is hagyták volna ott a pénzt az elsüllyesztett hajókon? Kinek van abból haszna?

– Amikor bejöttek hozzánk a faluba, nyomban elvettek a burzsujoktól mindent, és kiosztották a szegények között, a burzsujokat pedig elkergették, volt, akit agyonlőttek, volt, akit felakaszottak a fára.

– Minálunk – szólalt meg most egy vidám hang, hadarva, nehogy félbeszakítsák –, alighogy megjelent a pap a templomtornácon, bumm, beleeresztettek egy golyót. A pap mindjárt elvágódott, és sokáig ott feküdt a holtteste a templom előtt, már bűzleni kezdett, senki sem akarta elföldelni.

És a vidám hang gazdája jóízűen felnevetett, sietve, mintha most is attól félne, hogy valaki félbeszakítja. Mindenki együtt nevetett vele.

– Nézd, leszaladt egy csillag.

Valamennyien fülelni kezdtek: abból az irányból, ahol egy lélek sem volt, csak az éjszaka mérhetetlen sivatagja terült el, egy hang hallatszott, talán egy csobbanás vagy valami más távoli, ismeretlen hang, amely a láthatatlan tenger fölött szállt ide.

Aztán megint csend lett.

– Igazuk van a tengerészeknek. Mit kóborolunk mi itt? Maradtunk volna otthon, ahol megvolt mindenünk, kenyerünk is, meg jószágunk is, most pedig . . .

– Igaz is, én is azt mondom: ész nélkül loholunk egy tiszt után, akiről azt se tudjuk, mit akar . . .

– Mit, hogy tiszt?! Épp olyan, mint te vagy én!

– És miért nem segít nekünk a szovjethatalom? Ott ülnek Moszkvában, kényelmesen, mi meg nyeljük, amit ők főztek.

A távolból, valahonnan a gyengén pislogó tábortüzek felől foszlányokban idesodródó hangok hallatszottak: a matrózok tomboltak még mindig – zajongva vonultak tábortűztől tábortüzhöz, egyik csapattól a másikhoz.

15

Lassanként diadalmaskodott az éjszaka. A tüzek egymás után kialudtak, míg végül az aranyló tűzlánc teljesen kihunyt, s mindent elborított az éjszakai csend fekete bársonya. Sehol egyetlen emberi hang – csak a lovak ropogtatják a szénát.

Egy sötét árnyék surrant el sietve a mozdulatlanul feketéllő szekerek között, s ahol lehetett, az országút mentén futott, átugrálva az alvó emberek testén. Nyomában egy másik, ugyancsak felismerhetetlen fekete alak; biceg, s alig tud lépést tartani a másikkal. Valaki felébred a szekerek között, felüti a fejét, s a gyorsan távolodó alakok után tekint.

– Mit keresnek ezek itt? Kik ezek? Kémek talán . . .

Fel kéne kelni, elcsípni őket – de az álom ismét elnyomja, feje lehanyatlik.

Csend mindenütt, fekete éjszaka – s az a kettő csak szalad, szalad, szökdellve, megállás nélkül, makacsul

átfurakodva, ha szűk a hely; a lovak felvetik fejüket, abbahagyják a rágást, és fülüket hegyezve hallgatóznak.

Messze elöl, jobb kéz felől, valahol a sötétlő hegyek alján eldördül egy lövés. Magányosan, céltalanul vész bele a csendbe, a lovak békés abrakolásába ez a távoli hang, és ismét csend lesz, de az elhangzott lövés nyoma belevéződik az éj sötétjébe, még nem tűnt el. Azok ketten még jobban meggyorsítják lépteiket.

Rakk, rakk, rakk!!... Kopognak megint a lövések, mindig ugyanott, jobbra, a hegyek lábánál. Még ebben a sűrű sötétségben is kivehető, milyen feketén ásít amott egy szakadék. Most hirtelen megszólal egy géppuska: ta-ta-ta – és mintha még nem fejezte volna be, amit mondani akart, újból: ta... ta!

Egyik fekete fej emelkedik fel a másik után. Valaki felül. Egy másik sietve talpra ugrik, és puskája után tapogatódzik a gúlába rakott fegyverek között. De nem találja.

– Hé, Gricko, hallod?!... Hallgasd csak!

– Hagyj békén!

– Hallgasd csak... kozákok!...

– Phü-ü... a mindenedet... hagyjál, mert biz' isten kupán váglak!...

Ez fejét csóválva megvakarja a hátát meg az ülepét, aztán odalép földre terített köpenyéhez, és megint ledől rá, vállát igazgatva, hogy kényelmesebb legyen a fekvés...

... Ta-ta-ta...

... Rakk!... rakk!... rakk!...

Finoman, mint fel-felvillanó gombostűk, villódznak az apró lángok a sötéten ásító szakadékban.

– Hej, az anyád! Egy pillanat nyugta sincs az embernek... Alighogy ideértünk holtfáradtan, és máris ugatnak, mint a veszett kutyák! Hogy a görcs álljon beléjük! Átkozott bitangok! Bánom is én – üsd, ahol

éred, rúgj, harapj, amíg belé nem gebedsz, de ha az emberek alszanak, hozzájuk ne nyúlj, hisz úgy sincs semmi értelme. Csak hiába pufogtatják a töltényeket . . . és megzavarják az emberek nyugalmát . . .

A következő pillanatban még egy alvó ember egyenletes lélegzetvétele vegyül a lovak szüntelen, hangos abrakolásába.

16

Aki elöl futott, elfulladó lélegzettel kérdezte:

– Hát hol a csudába vannak?

– Itt valahol a fánál, az országúton – felelte a másik, aki mögötte loholt. Aztán elkiáltotta magát:

– Gorpina anyóóó!

– Mi az? – hallatszott a sötétből.

– Itt vagytok?

– Itt.

– Hol a mi szekerünk?

– Ott, ahol álltok, jobbra, az árok mellett.

És ekkor a sötétben felbúgott egy zokogástól fuldokló hang:

– Sztyepan, Sztyepan . . . itthagyott minket . . . nincs többé . . .

És az asszony engedelmesen, megadással átnyújtotta férjének a gyermeket. Sztyepan átvette az ijesztően hideg, bebugyolált kis testet, amely lágyan hullámzott, mint a kocsonya, és nehéz szagot árasztott maga körül. Az asszony Sztyepan mellére hajtotta fejét, és az éjszaka szinte lángot fogott feltartóztathatatlanul előtörő, forró, szívet tépő könnyeitől.

– Itt hagyott minket, Sztyepan, nincs többé . . .

És már itt is vannak az asszonyok; nincs az a fáradtság, nincs az a mély álom, amely most visszatarthatná őket. Ott tolongnak a sötétben a szekér körül, keresztet vetnek, sóhajtoznak, tanácsokat osztogatnak.

– Végre kitört belőle a sírás.

– Most majd megkönnyebbül.

– Ki kell szívni a tejét, mert még a fejébe megy.

Egymás után megtapogatják a keményen feszülő mellet.

– Mint a kő.

Aztán, keresztet vetve, imákat mormolva, odanyomják ajkukat a fiatalasszony mellére, és szívni kezdik a tejet, majd köpködik, babonásan, három irányban, s közben sűrűn vetik a keresztet.

Az alacsony, szúrós töviscserjék között a sötétben dolgozni kezdenek a lapátok, hányják a földet. A gödörbe belehelyezik a bebugyolált testecskét, aztán újból betemetik a gödröt.

– Itthagyott minket, Sztyepan . . . nincs többé . . .

Homályosan látni lehet, amint a sötétben magasodó férfialak mindkét kezével belemarkol a töviscserjébe, hallani lehet szipogását, majd valami fojtott fel-felcsukló zokogást – ahogy a kisfiúk sírnak, ha pajtásuk megverte őket. S az asszonyka átöleli férje nyakát:

– Sztyepan! . . . Sztyepan! . . . Sztyepan! . . .

Előtörő könnyei csillogva peregnek a sötétben.

– Itt hagyott minket . . . Sztyepan . . . nincs többé . . . nincs, nincs . . .

17

Az éjszaka diadalmaskodott. Se fény, se hang. Csak a szénájukat ropogtató lovak rágcsálása hallatszik. De időről időre ők is elnémulnak. Itt is, ott is lefekszik egy ló; nemsokára megvirrad.

A hallgatag fekete hegyek lábánál némán sötétlik a messze elnyúló, fekete tábor.

Csak egyetlen olyan zug van az egész táborban, ahol az éjszaka még a virradat előtti órákban is hiába hinti el álomporát. Egy alvó kert lombjai közül fény szűrődik ki: van itt valaki, aki mindnyájuk helyett virraszt.

A hatalmas ebédlőben, amelynek tölgyfaburkolatú falain értékes képek lógnak összeszurkálva, szétszabdalva, csupán az asztalra ragasztott viaszgyertya gyenge fénye világít; a szoba sarkaiban nagy halomban hevernek a nyergek meg a gúlába rakott puskák, a padlón pedig, az ablakokról meg az ajtókról letépett súlyos, drága függönyökön, furcsa, merev pózokban, hortyogó katonák fekszenek. A helyiséget izzadó emberek testének nehéz párája és lószag tölti meg.

Az ajtóból vékony, fekete géppuskacső mered a sötétségbe.

A szoba közepén álló súlyos, faragott tölgyfa asztal fölé hajolva ott ül Kozsuh, és fürkésző, szúrós szemmel, amelynek pillantását semmi sem kerülheti el, tanulmányozza az asztalon kiterített térképet. Fáradtan pislákol a templomi gyertya, az olvadó viasz le-lecsöppen, és a padlón, a falakon meg az arcokon imbolygó árnyak suhannak át.

Az asztal mellett áll a hadsegéd is, a térkép fölé hajol, és figyelmesen nézi a tenger kék foltját meg a hegyvonulatot, amely úgy fest a térképen, mint valami

szőrös százlábú. Vállára vetett puskával, felcsatolt tölténytáskával, oldalán karddal, várakozóan áll mellettük a küldönc, s mintha egész alakja imbolyogna az ingó, táncoló árnyak közepette.

Egy pillanatra kilobban a fény, és minden mozdulatlanságba dermed.

– Innen – mondja a hadsegéd, ujjával a százlábúra bökve –, ebből a szurdokból még megtámadhatnak minket.

– Nem, itt nem jutnak át, a gerinc itt nagyon magas és járhatatlan, erről az oldalról nem közelíthetnek meg.

Forró viaszcsepp hullott a hadsegéd kezére.

– Ha ezt a kanyart elérjük, akkor már nem kaphatnak derékba minket. Oda kell eljutnunk, ha törik, ha szakad.

– Nem lesz mit enni.

– Mindegy! Ha itt maradunk, akkor se tudunk kenyeret előteremteni. Menni kell, menni, csak így menekülhetünk meg. Elküldtetek a parancsnokokért?

– Mindjárt itt lesznek – rezzent össze a küldönc, miközben arcán és nyakán gyorsan suhanó árnyak libbentek át.

Az óriási ablakokon át besötétlő fekete éjszaka csak hallgatott tovább némán, mozdulatlanul.

Ta-ta-ta-ta . . . – ropogott valahol messze, a sötétlő szakadékokban, és az éjszaka ismét megtelt baljóslatú feszültséggel.

Súlyos léptek hangzottak fel a lépcsőn, majd a tornácon, s végül elérték az ebédlőt: mintha azt a baljós feszültséget hozták volna magukkal vagy valami vészhírt. Még a pislogó gyertyaláng is fellobbant egy pillanatra, hogy megvilágítsa a belépő parancsnokok porlepte alakját: a fáradtságtól, a hőségtől és a szakadatlan meneteléstől beesett volt az arcuk.

– Mi újság? – kérdezte Kozsuh.

– Elkergettük őket.

A hatalmas, rosszul világított ebédlőben ködös félhomály derengett.

– Nincs mivel támadniuk – mondta az egyik parancsnok rekedt, mély hangon. – Ha még volnának ágyúik . . . de csak egyetlen géppuskájuk van.

Kozsuh arca megkövült, szemöldöke lejjebb ereszkedett, és valamennyien megértették, hogy nem a kozák támadás miatt.

Ott szorongtak az asztal körül: az egyik dohányzott, a másik kenyérhajat rágcsált, harmadik pedig üres tekintettel, fáradtan meredt a térképre, amely ott feküdt az asztalon kiterítve, a derengő félhomályban.

Kozsuh a fogai közt mormogta:

– Nem teljesítitek a parancsokat.

A fáradt arcokon, a porlepte nyakakon most egyszerre megmozdultak az imbolygó árnyak; az ebédlő megtelt a szabad ég alatti vezényszóhoz szokott dörgő hangokkal:

– A katonák agyon vannak hajszolva . . .

– Az én csapatomat most nem lehetne megmozdítani . . .

– Az enyémek még tábortüzet se raktak, amikor ideértünk, úgy dőltek a földre, mint a halottak . . .

– Hogy lehet ilyen erőltetett iramban menetelni! Ebbe hamarosan tönkremegy az egész hadsereg . . .

– Micsoda marhaság!

Kozsuhnak egy arcizma sem rándul. Az apró szemek az előreugró koponya alatt nem néztek, hanem vártak, lesben álltak. Az óriási, nyitott ablakokban moccanás nélkül szorongott a sötétség és mögötte a fáradt éjszaka, amelyben csak úgy feszült a lappangó nyugtalanság. A szakadék felől már nem hallatszottak a lövések. Érezni lehetett, hogy ott még sűrűbb a sötétség.

– Én legalábbis, a magam részéről nem vagyok haj-

landó kockára tenni embereim életét! – bömbölte az egyik ezredparancsnok, mintha vezényelne. – Engem erkölcsi felelősség terhel a rám bízott emberek életéért, egészségéért, sorsáért.

– Tökéletesen igaza van! – helyeselt az egyik brigádparancsnok, aki alakjával, biztonságával, egész parancsoláshoz szokott magatartásával kivált a többiek közül.

Ez a parancsnok tiszt volt a régi hadseregben, és úgy érezte, most végre elérkezett a pillanat, amikor teljes erőből kifejtheti a benne szunnyadó tehetséget és képességeket, amelyeket a cári hadseregben felettesei oly esztelenül és oktalanul parlagon hevertettek.

– Tökéletesen igaza van. Emellett nincs semmiféle kidolgozott haditervünk. A csapatokat egészen másként kellene elhelyezni. A kozákok így bármely pillanatban elvághatják az utunkat.

– Ha én volnék a helyükben – kiáltott fel hevesen az egyik kubányi század parancsnoka, aki hetykén fülére csapott kucsmát, feszes, testhez simuló cserkesz köpenyt viselt, s combját ferdén övébe tűzött ezüstös tőr verdeste –, ha én volnék a kozákok helyében, fognám magam és rajtaütnék a szurdokokból a tüzérségen – egyetlen roham és fuccs az ágyúnak; értsd meg, ahogy mondom, vége!

– És mindennek tetejébe se rendelkezés, se parancs! Talán horda vagy csürhe vagyunk mi?

Kozsuh lassan, minden szótagot megnyomva, így szólt:

– Ki a parancsnok, én vagy ti?

Szavai belevéződtek a hatalmas terem minden zugába. Az apró, szúrós szempár még várt valamire – de nem válaszra, valami másra.

És az árnyékok ismét imbolyogni kezdtek, elváltoztatva az emberek arcát, vonásait.

A szobát újból megtöltötték a rekedt, bömbölő hangok:

– Mi, parancsnokok is felelősek vagyunk, a mi felelősségünk sem kisebb.

– Válságos pillanatokban még a cári időkben is kikérték a tisztek véleményét, most pedig forradalom van!

S e szavak mögött kimondatlanul ez volt:

»Te buta, faragatlan, csámpás paraszt, hogy is tudnál te kiigazodni ebben a bonyolult helyzetben? Azért, mert a fronton tiszti rangig vitted? Csakhogy a fronton akkor kevés volt az igazi tiszt, s ezért az ilyen mulyákból is tisztet csináltak. A tömeg tett meg parancsnoknak, de hiszen a tömeg vak . . .«

Ezt mondták a szemek, az arcok, ezt fejezte ki a hajdani cári tisztek egész magatartása. És a többi parancsnok, a volt kádárok, asztalosok, bádogosok és borbélyok ezt gondolták magukban:

»A mi fajtánkból való vagy te is, mivel vagy hát különb nálunk? Miért te parancsolsz és mért nem mi? Mi sokkal jobban megbirkóznánk ezzel a feladattal . . .«

És Kozsuh hallotta ezt is, azt is, hallotta magukat a szavakat és azt is, ami megbújt a szavak mögött. Összehúzott szemmel még mindig fürkészőn nézett ki a sötét éjszakába, és várt.

S amire várt, be is következett.

Valahol messze az éjszakában felhangzott egy gyenge, tompa hang. Aztán egyre erősebben és erősebben, egyre közelebbről hallatszott; lassan, tompán, súlyosan áradt, nőtt, dagadt, s az éjszaka egyszerre csak megtelt a sötétben közelgő léptek dübörgésével. Amikor a lépcsőhöz értek, elvesztették ritmusukat, ezer talp dobogása hallatszott kaotikus összevisszaságban a lépcsőkön; majd a veranda kövén. A feketén ásító nyitott

ajtón át feltartóztathatatlan áradatként özönlöttek be a katonák a homályosan megvilágított terembe. Mind többen és többen jöttek, míg csak az ebédlő meg nem telt. Nehéz volt megkülönböztetni őket, csak azt lehetett érezni, hogy sokan vannak nagyon, és hogy valamennyien egyformák. A parancsnokok az asztal vége körül tolongtak, ahol a térkép volt kiterítve. A gyertyacsonk már alig pislákolt.

Itt állnak a katonák a félhomályban, köhécselnek, orrukat fújják, a padlóra köpködnek, és a köpést elmázolják lábukkal, cigarettát sodornak, s csakhamar bűzös, láthatatlan füstfelhő terül szét az elmosódott tömeg feje fölött.

– Elvtársak!

A hatalmas teremben, amelyet megtöltöttek az emberek és a félhomály, hirtelen csend támadt.

– Elvtársak!

Kozsuh küszködve ejtette ki fogain keresztül a szavakat.

– Nektek, század-megbízott elvtársak, és nektek, parancsnok elvtársak, tudnotok kell, milyen súlyos helyzetben vagyunk. A várost és a kikötőt mögöttünk elfoglalták a kozákok. Húszezer beteg és sebesült vöröskatona maradt hátra ott, és a kozákok, tisztjeik parancsára, legyilkolták mind a húszezret. Ugyanez vár ránk is. A kozákok nyomása most a harmadik oszlop hátvédjére nehezedik. Jobbra tőlünk a tenger, balra a hegyek. A kettő között egy kis rés, ebben a résben vagyunk mi. A hegyek mögött kozákok száguldanak, hogy elvágják utunkat, a szurdokokból lépten-nyomon rajtunk üthetnek, és szüntelenül résen kell lennünk, hogy elháríthassuk támadásaikat. Így fognak szorongatni minket egészen addig, amíg el nem érjük azt a pontot, ahol a hegyvonulat elkanyarodik a tengertől; ott már olyan magasak és szélesek a hegyek, hogy a kozákok

nem tudnak megközelíteni minket. Így tehát a tengerpart mentén haladva kell elérnünk Tuapszét – az háromszáz versztányira van ide. Onnan országút vezet tovább a hegyek között, azon eljutunk megint Kubányhoz – ott vannak a főerőink, ha odajutunk, meg vagyunk mentve. Minden erőnket összeszedve, tovább kell menetelnünk. Már csak öt napra való élelmünk van; ha tehát elvesztegetjük az időt, felfordulunk éhen. Nincs más hátra, mint menni, menni, menni, futni, rohanni – megállás nélkül, alvás nélkül, étlen-szomjan, minden erőnket megfeszítve. Csak így menekülhetünk meg. És ha valaki elállja az utunkat, át kell vágni magunkat. – Elhallgatott, s egy pillantást sem vetett a jelenlevőkre.

A szobában, amelyet zsúfolásig megtöltöttek az emberek és a leégett gyertyacsonk utolsó árnyai, mély csend uralkodott. S odakint, a fekete ablakok mögött elterülő mérhetetlen, sötét éjszakában és a nem látható és nem hallható tengeren is mindenütt csend honolt.

Száz meg száz szempár szegeződött Kozsuhra. Látni nem lehetett csillogásukat, de szinte érezhető volt, hogy ezek a villogó szemek lángoló sugarakat lövellnek Kozsuh felé. Kozsuh összeszorított fogai mögül megint fehér buborékok gyöngyöztek elő, mikor megszólalt.

– Kenyeret, takarmányt nem találunk az úton – igyekeznünk kell hát, hogy minél előbb kiérjünk a síkságra.

Ismét elhallgatott, szemét leszegte, aztán még csak annyit mondott, egyenként préselve ki a szavakat:

– Válasszatok magatoknak új parancsnokot. Én lemondok a parancsnokságról.

A gyertyacsonk leégett, mindent elborított a sötétség. Az emberek néma csendben álltak.

– Nincs több gyertyánk?

– De van – szólt a hadsegéd, és egyik gyufát a másik

után gyújtotta meg; a felvillanó gyufaszálak fényénél látni lehetett, amint száz meg száz mozdulatlan szempár szegeződik Kozsuhra; aztán a gyufa ellobbant, s megint sötétség borult mindenre. Végre aztán meggyulladt a vékony viaszgyertya, és a feszültség mintha engedett volna: az emberek beszélni, fészkelődni kezdtek, köhécseltek, szipákoltak, krákogtak, köpködtek, lábukkal elmázolva a köpést a parketten. A szemek összevillantak.

– Kozsuh elvtárs – szólalt meg most a brigádparancsnok; hangja lágy volt, mintha sohasem dörgött volna vezényszavakat –, Kozsuh elvtárs, mi mindnyájan tisztában vagyunk vele, milyen szörnyű nehézségeket, milyen félelmetes akadályokat kell útközben leküzdenünk. Mögöttünk a halál ólálkodik, de ha időt vesztünk, elöl is a halál vár ránk. A lehető leggyorsabban kell előrejutnunk. És maga az egyetlen, aki energiájával és leleményességével megmentheti a mi seregünket. Ebben, remélem, minden elvtársam egyetért velem.

– Úgy van!... Helyes!... Egyetértünk!... – kiáltották egyszerre mind a parancsnokok.

A félhomályban csillogó száz meg száz katonaszempár még mindig némán, konokul szegeződött Kozsuhra.

– Hogyan is mondhatna le a parancsnokságról – mondta most a lovasosztag parancsnoka, s hogy még nagyobb nyomatékot adjon szavainak, olyan lendülettel lökte kucsmáját a tarkójára, hogy az majd leesett –, hiszen a tömeg választotta meg parancsnoknak.

A katonák villogó szemekkel hallgattak.

Kozsuh szúrós szeme kérlelhetetlen pillantást lövellt az előreugró homlok alól:

– Jól van, elvtársak. De van egy megmásíthatatlan feltételem: ha valaki nem teljesíti minden vonakodás

nélkül, hajszálpontosan a parancsaimat, agyonlövetem. Írjátok alá, hogy ezt elfogadjátok.

– De hát mire jó ez, hiszen mi . . .

– Ugyan mi szükség van erre? . . .

– Miért ne írnánk alá . . .

– Mi különben is mindig . . . – a parancsnokok egymás szavába vágva, zavartan vitatkoztak.

– Fiúk – kiáltotta most Kozsuh, vasállkapcsát összeszorítva –, fiúk! Ti mit gondoltok?

– Halál az engedetlenkedőkre! – dörögte egyszerre száz meg száz torok, és a kiáltás, szétfeszítve a terem falait, továbbdübörgött a nyitott, fekete ablakokon át, de ott kinn nem hallotta senki . . .

– Golyót nekik! . . . Az anyjuk istenit! . . . Nem fogunk kesztyűs kézzel bánni azokkal, akik nem teljesítik a parancsokat . . . Kiirtani mind egy szálig!

Mintha abroncs pattant volna le az imént még némaságba dermedt tömegről, a katonák most ismét mozogni, forgolódni, hadonászni kezdtek, orrukat fújták, lökdösődtek, izgatottan fújták a füstöt, aztán elhajították a cigarettát, és rátapostak.

Kozsuh összeszorított fogán át egyenként ejtette ki a szavakat, mintha be akarná kalapálni őket az emberek fejébe:

– Aki megsérti a fegyelmet, akár parancsnok, akár közlegény, az golyót kap!

– Golyót nekik! . . . Golyót a kutyáknak, akár parancsnokok, akár közkatonák, egyre megy! . . . – viharzott ismét végig a hatalmas termen, s a dörgő hangorkán most is kitört a falak közül, és kiáradt a sötét éjszakába.

– Jól van! Ivanyko elvtárs, írja le egy darab papírra, és a parancsnokok írják alá: aki nem teljesíti minden vonakodás nélkül a parancsaimat, vagy a legcseké-

lyebb fegyelemsértést követi el, bírósági tárgyalás nélkül agyonlövetem.

A hadsegéd előhúzott zsebéből egy papírdarabkát, s a gyertya fényénél az asztal fölé hajolva, írni kezdett.

– Ti pedig, elvtársak, vissza a helyetekre! Mindenki hirdesse ki a századok legénysége előtt a határozatot: vasfegyelemnek kell lenni, irgalom nincs!

Tolongva, lökdösődve, elszívott cigarettájukat a földre hajítva tódultak ki az emberek a tornácra, onnan le a kertbe, a hangjuk zsivaja egyre távolabb verte fel az éjszaka csendjét.

A tenger felett derengett a hajnal.

A parancsnokok egyszerre csak megkönnyebbültek, úgy érezték, hogy valami roppant súlyos teher hullott le vállukról, s egy csapásra rendbe jön minden: a helyzet most világos, egyszerű és áttekinthető. Tréfálni, nevetgélni kezdtek, s egymás után járultak az asztalhoz, hogy aláírják a halálos ítéletet.

Kozsuh még mindig mozdulatlan arccal áll a helyén, kurta parancsokat osztogat, szempillája se rezdül kiugró homloka alatt, mintha mindaz, ami most itt történt, semmiféle összefüggésben nem volna azzal a fontos és hatalmas feladattal, amelynek teljesítésére vállalkozott.

– Vosztrotyin elvtárs, sorakoztassa fel századát, és . . .

Lódobogás hallatszott, majd a veranda előtt hirtelen abbamaradt. Hallani lehetett, amint a ló, amelyet nyilván megkötöttek, horkanva megrázza magát, és megcsörren a kengyelvas.

A pislogó, tompa félhomályban egy prémkucsmás kubányi kozák alakja bukkant fel.

– Kozsuh elvtárs – jelentette –, a második és a harmadik oszlop tőlünk tíz versztányira innen megállt, hogy éjszakai pihenőt tartson. A parancsnok azt üzeni,

hogy várja meg, amíg az ő oszlopai utolérnek minket, hogy aztán együtt vonuljunk tovább . . .

Kozsuh kőarca mozdulatlanul nézett rá:

– Aztán?

– A matrózok csoportosan keresik fel a katonákat, és a szekerek között handabandázva ordítoznak, és lázítják az embereket, hogy tagadják meg az engedelmességet a parancsnokoknak, és vegyék át maguk a parancsnokságot. Azt mondják – meg kell ölni Kozsuhot . . .

– Aztán?!

– A kozákokat kivertük a szurdokból. Lövészeink felkapaszkodtak a völgy oldalán, és átkergették őket a másik oldalra. Most csend van. Három emberünk megsebesült, egy elesett.

Kozsuh hallgatott.

– Rendben van. Mehetsz – mondta végül.

Az arcok és a falak lassan világosodni kezdtek az ebédlőben. Az egyik kép keretében alig észrevehetően fénylett fel a tenger kékje, amelyet egy festő pompás ecsetje vetett oda. Az ablak keretében pedig felragyogott az igazi tenger csodálatos kéksége.

– Parancsnok elvtársak, egy óra múlva valamennyi alakulatunkkal elindulunk. A lehető leggyorsabb iramban kell menetelnünk. Csak akkor állunk meg, ha az embereknek és állatoknak inniuk kell. Minden szurdok bejáratához géppuskásokat állítunk. Az egyes alakulatoknak nem szabad elszakadniuk egymástól. A legszigorúbban ügyelni kell arra, hogy a katonák ne háborgassák a lakosságot. Minél sűrűbben küldjenek hozzám lovasfutárokat jelentéstételre.

– Igenis! – kiáltották a parancsnokok.

– Maga pedig, Vosztrotyin elvtárs, századával a csapatok mögött vonul, hogy a tengerészek ne férkőzhessenek a mieinkhez. Meg kell akadályozni, hogy velünk tartsanak, menjenek a hátsó oszlopokkal.

– Igenis!

– Vigyen magával gépfegyvereket is, és ha kell, lövessen közéjük.

– Igenis!

A parancsnokok a kijárat felé tódultak.

Kozsuh a hadsegédéhez fordulva, diktálni kezdett. A parancsnokokról rendelkezett: volt, akit felmentett parancsnoki tisztétől, volt, akit áthelyezett; egyeseket pedig előléptetett.

A hadsegéd azután összehajtogatta a térképet, és Kozsuhhal együtt kiment a szobából.

Az óriási üres teremben az összeköpdösött, cigarettacsutkákkal borított padlóra vörös, pislákoló fényt vetett az ottfelejtett gyertya. A helyiség még fülledt volt az eltávozott emberek leheletétől. Csend borult mindenre. S az ottfelejtett gyertyacsonk alatt pörkölődni, feketedni kezdett az asztal fája, felhólyagzott, és füstölgött. A puskák és a nyergek már eltűntek a sarokból.

A sarkig kitárt hatalmas ajtó keretében kéken gomolygott a tenger felett úszó hajnali köd.

A part mentén, a hegyek mentén, messze elöl és hátul is – mintha borsót pergetnének – hangzottak fel a hajnali ébresztőre szólító dobok. Itt is, ott is, felharsantak a trombiták, mintha rézhattyúk csapata zengene – a hegyek, a völgyek és a partok visszaverték a hangot, aztán újból csend lett –, a dobok, trombiták hangja szétszóródott, és elhalt a végtelenbe nyúló tenger hullámain. Az elhagyott pompás villából füstoszlop emelkedett az ég felé: az ottfelejtett gyertyacsonk alapos munkát végzett.

18

A második és harmadik oszlop, amely Kozsuh menetoszlopa után vonult, most messze elmaradt mögötte. Senkinek sem volt kedve ahhoz, hogy megerőltesse magát – perzselő hőség volt, és az emberek kifáradtak. Este korán megszakították a menetelést, hogy éjszakai pihenőt tartsanak, reggel pedig későn indultak útnak. A menet éle és a hátsó oszlopok között egyre nagyobb hézag tátongott az országúton.

Amikor a hátul menetelő oszlopok megpihentek éjszakára, a tábor itt is sok versztányira húzódott az országút mentén a hegyek és a tengerpart között. A poros, fáradt, hőségtől elgyötört emberek itt is vidáman nyüzsögtek a tábortüzek körül, mihelyt pihenőre került sor: nevetgéltek, tréfálkoztak, mindenfelől beszélgetés, harmonikaszó hallatszott; felcsendültek a kedves ukrán dalok, hol lágyan, bensőségesen, hol fenyegetően és haragosan – akárcsak ennek a népnek a története.

S a tábortüzek között itt is megjelentek a kézigránátokkal és revolverekkel teleaggatott, durván szitkozódó tengerészek, akiket elkergettek az első menetoszlopból, s itt is így beszéltek:

– Birkák vagytok ti, vagy mi? Kit követtek ilyen engedelmesen? Egy arany váll-lapos cári tisztet. Ki az a Kozsuh? Hát nem a cárt szolgálta? De bizony, hogy őt szolgálta, és most egyszerre bolsevikká vedlett át. És tudjátok-e, kik azok a bolsevikok? Németországból csempészték át őket leplombált vagonokban, hogy kémkedjenek, és Oroszországban akadnak olyan tökfilkók, akik úgy kullognak utánuk, mintha dróton rángatnák őket. És tudjátok-e, hogy a bolsevikok titkos

megállapodást kötöttek Vilmos császárral? Úgy bizony, ti ostoba birkák! Miattatok ugyan elpusztulhat Oroszország, elpusztulhat a nép. Bezzeg mi, szociálforradalmárok, nem hagyjuk magunkat az orrunknál fogva vezetni. A bolsevik kormány Moszkvából parancsot adott nekünk, hogy szolgáltassuk ki a németeknek a flottát. Mi pedig szépen elsüllyesztettük a hajókat – flotta kell nektek? Nesztek, vigyétek . . . Ti persze nem tudtok semmiről, csak mentek, mint egy birkanyáj, lehajtott fejjel, amerre vezetnek. Csürhe népség! Hát tudjátok meg, hogy a bolsevikoknak titkos egyezségük van Vilmos császárral. Eladták neki Oroszországot szőröstül-bőröstül; egész vonatrakomány aranyat kaptak érte Németországból. Ó, ti rühes disznók, hogy dögölnétek meg!

– Mit ugattok, mint a veszett kutyák! Hordjátok el az irhátokat, ti büdös csirkefogók . . .

A katonák szitkozódtak, de amikor a tengerészek eltávoztak, mégiscsak így beszéltek maguk között:

– Hiába, ami igaz, az igaz . . . Ez a matrózbanda hazug népség, de most az egyszer igazat mondtak. Miért nem segítenek nekünk a bolsevikok? Nyakunkon a kozák, de Moszkvából nem jön segítség. Azok is csak magukra gondolnak.

A szakadékból, amely a sötétségnél is feketébben ásított, most is lövések dördültek el, itt is, ott is fények lobbantak fel, és aludtak ki újra, egy gépfegyver kattogott, de nem sokáig, lassan súlyos csend és nyugalom borult a táborra.

S egy elhagyott villában, amelynek tornáca a láthatatlan tengerre néz, ennek a két menetoszlopnak a parancsnokai is összegyűltek, éppen úgy, mint azon az éjszakán az első oszlop parancsnokai. A tanácskozást csak akkor nyitották meg, amikor lóhalálában vágtatva megérkezett az a katona, akit a községbe küldtek

sztearin gyertyáért. Az ebédlőasztalon itt is térkép volt kiterítve, a parketten elszórt cigarettavégek hevertek, a falakról árván és tépetten tekintettek alá a drága festmények.

Szmolokurov, ez az óriás termetű, fekete szakállas, kedélyes arcú katona, akin látszik, hogy maga sem tudja, mit kezdjen roppant testi erejével, lábát szétterpesztve, fehér matrózzubbonyban ül, és teáját kortyolgatja. Körülötte a csapatparancsnokok.

Abból, ahogy a füstöt eregették, ahogy egy-egy szót váltottak egymással, ahogy elnyomták lábukkal az eldobott cigarettavég parazsát, kiérződött, hogy ezek az emberek nem tudják, mitévők legyenek.

S a tanácskozás résztvevői között itt is mindenki önmagát érezte hivatottnak arra, hogy megmentse, kivezesse ebből a patkányfogóból ezt a hatalmas tömeget.

De hova?

A helyzet zavaros, áttekinthetetlen. Mi vár rájuk elöl? Csak egyet tudtak: mögöttük a biztos pusztulás.

– Közös parancsnokot kell választanunk, akinek mind a három oszlop engedelmeskedni tartozik – mondta az egyik csapatparancsnok.

– Úgy van! . . . Helyes! – zúgtak fel valamennyien.

Mindegyikük azt akarta mondani:

»Természetesen, engem kell megválasztani« – de ezt mégsem mondhatták.

És mivel mindegyikük ezt akarta, nem tehettek mást, mint hogy hallgattak; egyik sem nézett a másikra, csak sűrűn eregették a füstöt.

– Legfőbb ideje, hogy csináljunk valamit, meg kell választanunk valakit. Én Szmolokurovot javaslom.

– Éljen Szmolokurov! . . . Éljen Szmolokurov! . . .

Mindenki örült, hogy véget ért ez a bizonytalanság. Magában mindegyikük ezt gondolta: »Szmolokurov kitűnő elvtárs, nyíltszívű ember, őszinte híve a forrada-

lomnak, olyan hangja van, hogy ha megdördül, egy versztányira elhallatszik, pompásan tud bömbölni a gyűléseken – de ebbe a dologba beletörik a bicskája . . . és akkor én következem . . .«

De fennhangon valamennyien ezt kiáltották:

– Éljen Szmolokurov! . . . Szmolokurov! . . .

Szmolokurov zavartan tárta szét hatalmas karját.

– De hát . . . hogy gondoljátok . . . én . . . hiszen tudjátok, én tulajdonképpen tengerész vagyok, a tengeren akár egy dreadnoughtot is elvezénylek, de hát itt szárazföldön vagyunk . . .

– Éljen Szmolokurov! . . . Szmolokurov! . . .

– Na jól van, nem bánom . . . ha mindenáron akarjátok, elvállalom . . . de aztán segítsetek ám mindnyájan, fiúk, mert ha magamra hagytok, nem tudom, hogy fog menni a dolog . . . Hát rendben van. Holnap indulunk – írjátok meg a parancsot.

Mindnyájan nagyon jól tudták, hogy akár írnak ilyen parancsot, akár nem, amúgy sem tehetnek mást, mint hogy tovább vonszolják magukat az úton: hiszen itt nem maradhatnak, és vissza sem fordulhatnak, ha nem akarják, hogy mind egy szálig felkoncolják őket a kozákok. És azt is nagyon jól tudták, hogy nincs más tennivalójuk, mint várni, amíg Szmolokurov belegabalyodik a nehézségekbe, és valamelyik rendelkezésével kitöri a nyakát. Pillanatnyilag egyébként még ezt is nehéz elképzelni – hiszen Szmolokurov sem tehet mást, mint hogy Kozsuh menetoszlopa után kullog.

Valaki azt mondta:

– Parancsot kell küldeni Kozsuhnak, közölni kell vele, hogy új parancsnokot választottunk.

– Ő ugyan fütyül rá, úgyis csak a saját feje után megy – legyintettek a többiek.

Szmolokurov akkorát csapott öklével az asztalra, hogy a térkép alatt recsegtek-ropogtak az asztal deszkái.

– Majd én megtanítom őt engedelmességre, megtanítom én őt! Már a városnál is szégyenszemre megfutamodott, elvonult a menetoszlopával. Neki az lett volna a kötelessége, hogy ottmaradjon, megütközzön az ellenséggel, és az utolsó csepp vérig harcoljon.

Valamennyien Szmolokurovra néztek. Szmolokurov büszkén kiegyenesedett, kidüllesztette hatalmas mellét, s nem annyira szavai hatottak meggyőzően, mint inkább daliás alakja és méltóságteljesen kinyújtott karja. Egyszerre mindenki úgy érezte, hogy ez most fején találta a szöget: mindennek Kozsuh az oka. Ő csak rohan előre, senkit sem hagy érvényesülni, nem engedi, hogy kibontakozzanak a bennük rejlő képességek. Most az a legfontosabb, hogy letörjék ennek az embernek a szarvát, minden erejüket erre kell összpontosítani.

Megindult a lázas tevékenység. Az éjszaka kellős közepén küldönc vágtatott Kozsuhhoz. Megszervezték a törzset. Előkerültek az írógépek, irodát állítottak fel – működni kezdett a gépezet.

Kopogtak az írógépek: azokat a kiáltványokat gépelték, amelyeket a katonákhoz intéznek, hogy neveljék és szervezzék őket:

»Mi, katonák, nem félünk az ellenségtől . . .«

»Sohase felejtsétek el, elvtársak, hogy a mi hadseregünk nem riad vissza semmiféle nehézségtől . . .«

Ezeket a parancsokat sokszorosították, s felolvasták a gyalogos- és lovasszázadok legénysége előtt. A katonák mozdulatlanul hallgatták, egy pillanatra sem vették le tekintetüket a parancsot felolvasó tisztről, azután fáradságot nem kímélve, a legkülönbözőbb ravaszkodásokkal, olykor dulakodás árán is, megkaparintották a parancsot, szépen kisimították térdükön a kutyanyelveket, cigarettát sodortak belőlük, és rágyújtottak.

Kozsuhnak is egyre-másra küldözgették a parancsokat, de ő napról napra messzebb járt menetoszlopával, s

egyre nagyobb hézag tátongott az országúton köztük és a másik két oszlop között. Ez fölöttébb bosszantó volt.

– Szmolokurov elvtárs, Kozsuh kutyába sem veszi magát – mondták a parancsnokok –, csak megy a maga útján, és rá sem hederít a maga parancsaira.

– Hát mit csináljak vele – nevetett kedélyesen Szmolokurov. – Hiszen mondtam, hogy én tengerész vagyok, a szárazföldön nem vagyok elememben . . .

– De hát mégiscsak maga az egész sereg főparancsnoka, magát választottuk meg, Kozsuh az alárendeltje.

Szmolokurov egy pillanatig hallgat, azután elönti a harag:

– Igazatok van, majd megtanítom kesztyűbe dudálni! . . . Majd tisztességre tanítom! . . .

– Miért kell nekünk utána kullogni? Dolgozzunk ki tervet, a magunk önálló tervét. Kozsuh a tengerpart mentén akar eljutni ahhoz a műúthoz, amelyik a tengertől a hegyszoroson át a kubányi sztyeppre vezet, de mi innen közvetlenül is eljuthatunk oda, a hegygerincen keresztül, Dofinovkán át; egy régi út vezet erre a hegyen keresztül, az sokkal rövidebb.

– Azonnal parancsot kell küldeni Kozsuhnak! – dörögte Szmolokurov. – Egy tapodtat se mozduljon az oszlopával, s ő maga haladéktalanul jelentkezzen nálam megbeszélésre! Az egész sereg innen fog tovább vonulni, a hegyen keresztül. Ha Kozsuh nem áll meg, halomra lövetem a menetoszlopát a tüzérséggel.

Kozsuh azonban nem jelent meg; egyre tovább és tovább vonult – megközelíthetetlen volt.

Szmolokurov kiadta a parancsot, hogy a sereg kanyarodjon be a hegyekbe. Ekkor vezérkari főnöke, aki katonai akadémiát végzett és tisztán látta a helyzetet, elhatározta, hogy közbelép. Alkalmat keresett arra, hogy olyankor beszéljen Szmolokurovval, amikor nincsenek jelen a parancsnokok, mert tudta, hogy az ő je-

lenlétükben Szmolokurov megmakacsolja magát, s óvatosan, nehogy felingerelje a hihetetlenül csökönyös Szmolokurovot, így szólt hozzá:

– Ha itt vonulunk át, a hegygerincen, ezekben a járhatatlan hegyekben menthetetlenül elveszítjük a kocsioszlopot, a menekültek nem tudnak velünk tartani, s ami a legfontosabb, elveszítjük az egész tüzérséget is, mert itt nincsenek utak, csak szűk hegyi ösvények. Kozsuh helyesen gondolkodik: el akar jutni addig a pontig, ahol már országút vezet a hegygerincen át. Ha nincs tüzérségünk, a kozákok puszta kézzel is feltartóztatnak minket, nem is szólva arról, hogy különkülön könnyűszerrel végeznek Kozsuhékkal is, velünk is.

Mindez nagyon világos volt, de Szmolokurovot nem ez a világos érvelés győzte meg. Sokkal nagyobb hatást ért el a vezérkari főnök azzal, hogy rendkívül tapintatosan és tisztelettel beszélt Szmolokurovval, s noha katonai akadémiát végzett, nem kérkedett ezzel.

– Adja ki a rendelkezést, hogy tovább vonulunk az országúton – mondta komoran Szmolokurov.

És ismét elárasztották az utat a katonák, menekültek és szekerek lármás, rendetlen sorai.

19

Éjszaka van. Kozsuh menetoszlopa ismét megállt, hogy pihenőt tartson – de az emberek most sem hajtják nyugovóra fejüket. Csevegés, lányok csengő kacagása hallatszik mindenfelől, s itt is, ott is felcsendül a balalajka meg a harmonika hangja. Olykor pedig dallamosan zengő, erőteljes kórus hangjai töltik meg az éjszakát elevenséggel, érzéssel – csupa üde, ifjú hang; valami titkos értelem hatja át ezeket a hangokat, és duzzadó erő feszül bennük.

Nyögnek, bőgnek a hullámok
Kinn a kék tengerben . . .
Sírnak, sírnak a kozákok
A török börtönben . . .

Hol áradva csap fel a dal, hol elcsendesedve ereszkedik alább. S vajon nem a tenger hullámzik-e ütemesen az ifjú hangok áradatában, és nem az éjszaka bánata árad-e ezeknek a fiataloknak a szomorúságában? Nem róluk szól-e ez az ének – hiszen ők voltak azok, akik kiszabadultak a tisztek, tábornokok és burzsujok rabságából, s most szabadságukért küzdenek. S ez a bánat örömmel vegyül – bánat és öröm hangjai hullámzanak a feszültséggel telített, eleven éjszakában.

Kinn a kék tengerben . . .

Hiszen itt van a tenger, egész közel, a lábuk alatt, de most hallgat, most láthatatlan.

Mintha csak erre a bánatra, erre az örömre felelnének – felragyog a hegyek finoman aranyló pereme.

S a kigyúló fénysáv alatt még komorabban sötétlenek a roppant hegytömegek – csak a csipkézett hegyormok finom aranyszegélye emelkedik ki ebből a sötétségből.

Majd, mintegy ködfátyolon át, feltünedeznek az első holdsugarak, és végigsuhannak a szirteken, völgyeken és hegycsúcsokon, s fényüknél még feketébben, még áthatolhatatlanabbul borulnak a tájra a fák, a szirtek és a hegyormok sötét árnyai.

Végül aztán a hegyek mögül kibújt a hold, és fénye elárasztotta a tájat. Most megint megváltozott a világ, és az ének elhallgatott. A holdfényben egyszerre csak látni lehetett mindent: a köveken, sziklákon és kidőlt fatönkökön üldögélő lányokat és legényeket, és lent, a sziklák alatt a tengert – valósággal fájt a szemnek ez a végtelen, vakító, hidegen, olvatagon hullámzó aranyáradat, mely a látóhatár széléig betöltötte a világot.

– Szinte lélegzik minden – mondta valaki.

– Azt mondják, ezt mind az isten csinálta.

– Hogy van ez? Ha egyenesen mész, Romániába jutsz, ha pedig arra, Odesszába lyukadsz ki, amarra menve meg Szevasztopolba. Vagy talán mindig arra mész, amerre az iránytű fordul?

– Nálunk, lenn a török fronton, a papok minden alkalommal misét mondattak ütközet előtt. De nem ért semmit, úgy hullottak a mieink, mint a legyek . . .

Most megint újabb, párás, kékesen ragyogó sugarak törnek elő, megvilágítják a lejtőket, megtörnek a kiugró szirteken, s hol egy fehér sziklára hullanak, hol egy fa kinyúló karjait, hol meg egy tátongó szakadék körvonalait ragadják ki a sötétségből – s mindez oly élesen, elevenen, tisztán látható.

Az országút felől lárma, nehéz lábdobogás és sűrű, szakadatlan, kemény szitkozódás hallatszik.

Mind felkapják a fejüket, megfordulnak . . .

– Mi az? Miféle aljas népség mocskolódik itt? Hogy az anyjuk . . .

– A matrózok, ki más?!

Nagy, rendetlen csoportokban vonulnak a tengerészek a holdfényes úton; időnként árnyék borul rájuk, s mint sűrű fekete felhő veszi körül őket a mocskos szitkok szakadatlan áradata. Kezdett unalmassá válni a dolog. A lányok, legények elfáradtak, és nyújtózkodva, ásítozva szedelőzködni kezdtek.

– Gyerünk aludni . . .

Zajongva, kurjongatva közelednek a matrózok az egyik előreugró sziklához. A szikla sötét árnyékában áll az a szekér, amelyen Kozsuh alszik.

– Hová? – állja el puskájával két őr az utat.

– Hol a parancsnok?

De Kozsuh már felpattant fektéből; villogó farkasszempár gyulladt ki a szekér fölött a sötétben. Az őrök felemelték puskájukat:

– Állj, vagy lövünk!

– Mit akartok? – hallatszott Kozsuh hangja.

– Magát keressük, parancsnok. Elfogyott az élelmünk. Mi lesz velünk? Forduljunk fel éhen? Ötezren vagyunk. Egész életünket a forradalomnak szenteltük, és most forduljunk fel éhen?

Kozsuh arca láthatatlan maradt a sűrű sötétségben, de mindnyájan látták szikrázó farkasszemeit.

– Lépjetek be a hadseregbe, kaptok fegyvert és ellátást. Az élelmünk fogytán van. Csak azokat tudjuk etetni, akik fegyverrel a kezükben harcolnak, különben nem jutunk keresztül. De a harcosok fejadagját is csökkentettük.

– Mi talán nem vagyunk harcosok? Erőszakkal akar beterelni a seregébe? Magunk is tudjuk, mit cselekedjünk. Ha egyszer harcra kerül a sor, nem fogunk roszszabbul verekedni, mint maguk, hanem jobban. Min-

ket, régi forradalmárokat akar kioktatni? Hol volt maga, amikor mi megingattuk a cár trónját? Ott szolgált, mint tiszt a cári hadseregben. És most, hogy mindenünket feláldoztuk a forradalomért, dögöljünk meg? Ismerjük mi ezt – maguknál azt teszik meg tisztnek, aki hangosabban tud kiabálni. Nálunk bizony a városban másfélezer emberünket gyilkolták le, a tisztek élve temették el őket, és mi . . .

– Igen, azok meghaltak a forradalomért, ti meg nőkkel . . .

A matrózok megvadultak, mint a bikák:

– Ezt mered a szemünkre hányni?! Nekünk, harcosoknak?!

Ordítoztak, karjukkal hadonásztak az őrök előtt, de azt a farkasszemet nem lehet becsapni – lát, ó, jól lát az mindent: itt néhány ember üvöltözik, karjával hadonászva, de onnan oldalról és a hátuk mögül elmosódott árnyak kúsznak elő, lekuporodva osonnak át a holdsütötte helyeken, s közben már le is oldozzák kézigránátjukat a derekukról. És hirtelen minden oldalról megrohanják a bekerített kocsit.

Ebben a szempillantásban: ta-ta-ta-ta . . .

A szekéren szikrázni kezdett a géppuska. És hogy engedelmeskedett ennek a veszettül éles szemnek! Egyetlen golyó sem tévedt el ebben a holdfénnyel sávozott homályban: egyetlen golyó sem ért testet – hanem félelmetes, halálos fütyüléssel süvített el közvetlenül a matrózsapkák fölött. A tengerészek rémülten rebbentek széjjel.

– Hisz ez maga a sátán! . . . Micsoda ördöngös keze van! . . . Ha ilyen géppuskásaink volnának! . . .

Messze elnyúlva a párás holdfényben szunnyad a tábor. Alszanak a párába burkolózó hegyek. Fényes fehér ösvény húzódik véges-végig a mérhetetlen tengeren.

20

Még ki sem világosodott az égbolt, amikor az oszlop eleje már elnyúlva kúszott felfelé az országúton.

Jobbra még mindig a tenger végtelen kéksége nyújtózik, balra erdőkoszorúzta hegyek tornyosulnak, s kopár szirtek merednek az égnek.

A sziklás hegygerinc fölött mind izzóbban parázslik az égbolt. Az úton porfelhők kavarognak. Az emberek és állatok testére legyek ezrei tapadnak; ezek még az otthoni pusztai legyek, amelyek Kubányból jöttek velük, hűséges útitársként; velük töltik az éjszakákat, s alighogy pitymallik, ismét felkerekednek a karaván nal.

Mint valami hatalmas fehér kígyó, kúszik fel az országút a hegyeket borító rengeteg sűrűjébe. Mély csend. Hűvös árnyak. A fák törzsei közt egymás hegyén-hátán állnak a sziklák. Az úttól néhány lépésnyire már áthatolhatatlan a sűrűség: mindent át- meg átfonnak az indák meg a vadkomló. Emitt töviscserjék ágai meredeznek szúrós tüskéikkel, amott meg valami sűrű bozót kapaszkodik ág-bogaival az emberbe. Medve, vadmacska, zerge, szarvas lakja az erdőket, és éjszakánként utálatosan, macska módra jajgat a hiúz. Száz meg száz versztányira nem látni egyetlen élő embert, a kozákoknak se híre, se hamva.

Valamikor régen ezekben a hegyekben cserkeszek éltek. Ösvények kígyóztak a szurdokokon és az erdőkön át. A sziklákhoz ragasztva itt is, ott is pöttömnyi kunyhók fehérlettek. Az őserdő kellős közepén kis kukoricaföldekre bukkant ember, a szurdokokban pedig, a víz mellett, apró, gondozott kertekre.

Mintegy hetven évvel ezelőtt a cári kormány elűzte innen a cserkeszeket Törökországba. Azóta a sűrű bo-

zót már régen benőtte a hegyi ösvényeket, a cserkeszek kertjeit ellepte a gyom, s száz meg száz versztányira puszta és kopár lett a hegyoldal, s csak vadállatok tanyáztak a hegyek között.

A katonák mind szorosabbra húzzák a nadrágszíjat: a pihenőkön kiszolgáltatott fejadag napról napra csökken.

Döcögnek a szekerek, a sebesültek a szekerek oldalába kapaszkodva vánszorognak, itt is, ott is gyermekfejek bólogatnak, sovány tüzérségi lovak vonszolják elgyötörten a hadsereg egyetlen ágyúját.

Az országút szeszélyesen kanyarogva leereszkedik a tengerpartra. A végtelen, kéklő tengeren vakító, szemfájdító aranybarázdát von a nap.

Átlátszó, üvegfényű, alig észrevehető apró fodrocskák gyűrűznek ide a messzeségből, és csobogva öblögetik a parti hordalék kavicsát.

A menet megállás nélkül vonul tovább, de fiúk, lányok, gyermekek, sebesültek – aki csak lábra tud állni, mind leszalad a partra, ott ledobják magukról nadrágjuk, ingük, szoknyájuk rongyait, gyorsan gúlába rakják puskáikat, és belevetik magukat a kék tengerbe. Szivárványosan, gyöngyözve, szikrázva csap fel körülöttük a víz. S ugyanakkor felcsendül a napfényes, csillogó kacagás, sivalkodás; kiáltozás hallatszik, eleven, vidám emberi hangok – a tengerpart megtelik élettel.

A tenger, mint valami csodálatos, roppant állat, apró, nyájasan bölcs ráncaival, csendesen fekszik itt, és gyengéden nyaldossa az eleven partot, az eleven sárgás testeket, amelyek zajongva és hahotázva ugrándoznak a fröcskölő vízben.

Az oszlop csak vonul, vonul tovább.

Egyesek kiugranak a vízből, felkapják a nadrágot, inget, szoknyát, fegyvert és bűzlő rongyaikat hónuk alá csapva, meztelenül rohannak tovább az országúton,

napbarnította testükről gyöngyözve peregnek alá a vízcseppek; a többiek hahotázó tréfálkozása és csúfolódása közben, csak úgy, futva rángatják magukra rongyos, izzadtság itatta vackaikat.

Mások meg csak most érnek ide, mohó vágyakozással szaladnak le a partra, futás közben vetkőzve; az örvénylő, szikrázó habok közé vetik magukat, s a tenger, e szelíd, hatalmas állat áttetsző, tovasurranó fodraival nyájasan nyaldossa az ő testüket is.

És az oszlop csak vonul, vonul tovább.

Nyaralók tűnnek fel – egy kis telep fehér házikói gubbasztanak itt elszórva a magányos parton. Elárvultan húzódnak meg az út mentén. A házikók sora szorosan a keskenyen kígyózó fehér országúthoz simul – ez az egyetlen közlekedési lehetőség a sűrű erdők, szirtek, szakadékok, sziklás partok között.

A fiúk beszaladnak az útmenti nyaralókba, átkutatják az egész házat, de hiába – üres, kihalt, elhagyott itt minden.

Barna bőrű, nagy orrú, szilvafekete szemű görögök élnek a telepen. Mogorvák, zárkózottak, szótlanul, ellenségesen néznek a jövevényekre.

– Nincs kenyerünk . . . nincs semmink . . . mi magunk is éhezünk.

Azt se tudják, kik ezek a katonák, honnan jöttek, hová mennek, és mit akarnak. Nem is kérdezősködnek, csak hallgatnak sötéten, ellenségesen.

Mindent átkutattak; és valóban – sehol semmi. De az arcokról le lehetett olvasni, hogy eldugták, amijük van. S mivel görögök voltak, nem az övéik – elvették a kecskéiket, hiába sikoltoztak a fekete szemű görög asszonyok.

Az egyik széles, a hegyeket is szétfeszítő szurdokban orosz falura bukkannak; isten tudja, hogyan vetődtek ide ezek az emberek. A szurdok mély völgyében kis,

kanyargó hegyipatak csörgedezik. Kunyhók. Állatok. Az egyik lejtőn keskeny búzatáblák sárgállanak. Poltava környékéről ideszármazott emberek laknak itt, ugyanúgy beszélnek, mint ők.

Adtak, amennyit tudtak, kenyeret is, kölest is. Megkérdezték, honnan jönnek, hová mennek. Hallottak róla, hogy elűzték a cárt, és a bolsevikoké a hatalom, de semmi közelebbit nem tudtak. A katonák elmondtak nekik mindent, és bármennyire sajnálták is őket – hiszen egy vérből valók! –, az asszonyok kétségbeesett kiáltozása és jajveszékelése közben mégis összeszedték valamennyi tyúkjukat, libájukat, kacsájukat.

S az oszlop újból megállás nélkül vonul tovább.

Jó volna valamit enni – mondják a katonák, és szorosabbra húzzák derekukon a szíjat.

A lovasok átkutatnak minden villát, ami útjukba esik, s a legeslegutolsóban egy gramofonra meg egy csomó lemezre akadnak. Odaerősítik a gramofont egy üres nyereghez, és a sziklák között, az erdő csendjében, a sűrűn gomolygó porfelhő közepette rekedten harsan fel:

– . . . egy bolha! . . . ha-ha! . . . Egy bolha! . . . – recsegi egy félig emberi, másrészt meg éppenséggel cseppet sem emberi, érdes hang.

A fiúk csak úgy rázkódnak és gurulnak a nevetéstől, s közben rendületlenül menetelnek.

– Halljuk! Még egyszer! A bolhát!

Aztán jött sorra a többi: »Ha lemegyek a folyóra . . .«, »Ó, ne csábíts . . .«, »Minden ember a földön . . .«

Majd az egyik lemez azt recsegte: »Ég óvja a cárt . . .«

Körös-körül felüvöltöttek az emberek:

– Az ördögbe vele, csapd oda a szemetjét!

– Akaszd fel a . . .!

Felkapták a lemezt, és odavágták az út porába; ezer meg ezer láb taposta szilánkokká . . .

Ettől kezdve a garmofonnak egy pillanatnyi nyugta sem volt többé: zúgva, recsegve darálta kora reggeltől késő éjszakáig a dalokat, románcokat, operaáriákat. Osztagról osztagra, századról századra vándorolt a kis gép, és ha valahol nem adták időben tovább, még verekedésre is sor került. Mindnyájuk kedvence lett ez a gramofon, úgy bántak vele, mint valami élőlénnyel.

21

Egy kubányi kozák nyargal az országúton, a nyeregben előrehajolva, kucsmáját hátratolva, a menetoszlop elébe.

– Hol a parancsnok?

Arca verítékben úszik, nedves a lihegő ló véknya is.

Fényes, fehér, kerek óriás-felhők siklanak elő az erdős hegyek mögül, és néznek le az országútra.

– Úgy látszik, vihar lesz.

A menet éle megáll valahol az út kanyarulata mögött. A gyalogosok felzárkóznak, a szekerek összetorlódnak, beleütköznek az előttük haladó kocsi saroglyájába, a lovak hátraszegik fejüket, és megtorpannak – lassanként megáll az egész menetoszlop.

– Mi történt? Máris pihenő? Ilyen hamar?

A kubányi verítékes arca, az elcsigázott ló, a hirtelen pihenő – mindez nyugtalanságot, bizonytalanságot kelt. Valahol messze, elöl, magános puskalövések dördültek el, és ez egyszerre vészjósló értelmet adott mindennek. A lövések elhallgattak, de kitörölhetetle-

nül rányomták bélyegüket a csendre, amely bekövetkezett.

A gramofon elnémult. Kozsuh bricskájában előreszáguldott a menet élére. Azután lovasok ugrattak elő, és pokoli káromkodással elzárták az utat.

– Vissza . . . Vissza . . . Lőni fogunk . . . Itt akartok megdögleni? . . .

– Hát siketek vagytok? Mindjárt kitör a csata, ne csellengjetek erre. Vissza! Kozsuh megparancsolta, hogy lőjünk, ha nem mentek vissza.

Tüstént óriási izgalom keletkezett. Asszonyok, öregek, lányok, gyerekek jajveszékelni és siránkozni kezdtek.

– Hát hová menjünk? Hová kergettek minket, mit csináljunk most, hiszen hozzátok tartozunk! És ha meg kell halni, akkor is inkább együtt . . .

De a lovasok kérlelhetetlenek voltak.

– Kozsuh kiadta a parancsot: öt verszta távolság legyen köztetek és a katonák közt. Akadályozzátok a harcot.

– Hát mi nem tartozunk közétek? Hiszen az én Ivanom is ott van!

– És az én Mikitám!

– És az én Opanaszom!

– Ti elmentek, és mi itt maradunk! El akartok hagyni minket!

– Hát a feneketekkel gondolkodtok, vagy mi? Megmondtuk értelmesen: hiszen értetek harcolunk! Ha megtisztítottuk az utat, ti is jöttök utánunk. Így csak útban vagytok, most ütközet lesz.

Ameddig a szem ellátott, a kocsik mind sűrűbben torlódtak össze. Gyalogosok, sebesültek tülekedtek, asszonyok sírtak. A szekérkaraván megállt, sok versztányi hosszúságban elzárva az utat. Legyek rajai csaptak le mohón a lovak hátára, oldalára, nyakára; a gyerekeket

is alaposan megkínozták. A lovak kétségbeesetten rázták a fejüket, patájukkal a hasukat csapkodták. A lombokon keresztül megcsillant a tenger. De mindnyájan csak azt a darabka utat látták, amelyet a lovasok elzártak. A lovasok mögött pedig – puskával a kézben az ő katonáik, az ő fiaik, az ő véreik. Ott ültek, és cigarettát sodortak: növények széles leveleibe száraz, szétdörzsölt füveket tömtek.

De lám, már megmozdulnak, lassan felállnak, elindulnak. Az út mindjobban kiürül, a távolság nőttönnő. A por lassan leülepedik – és ez az egyre növekvő üres térség mintha vészterhes titkokat rejtene méhében.

A lovasok kérlelhetetlenek. Eltelik egy óra, még egy. Elöl a kihalt út nyomasztó fehéren csillog, mint a halál. Dagadt szemű asszonyok sírnak, zokognak. A fák közt kéklik a tenger, és a felhők lenéznek rá az erdős magaslatok fölött.

Valahol rugalmasan, telten ágyúlövés dördül el, majd egy második, egy harmadik. Sortűz dübörög át a szakadékokon, erdőségeken és hegyeken. Géppuska dobol közbe hidegen és közömbösen.

Ekkor valamennyi ostor egyszerre görcsösen megrándul, és suhogva lezúdul a lovak hátára. A lovak nekiiramodnak, de a lovaskatonák vadul káromkodva elállják útjukat, ütik, csapkodják korbácsukkal a lovak fejét, szemét, fülét. A lovak megbokrosodnak, felhorkannak, megrázzák fejüket, felfújják vörös orrlikaikat, kidüllesztik kerek szemüket, nekifeszülnek a kocsirudaknak, ágaskodnak, rugdalóznak. Hátulról odaszaladnak a többi kocsitól is, ordítozva, ostorokat suhogtatva. Gyerekek visítoznak eszeveszetten, vesszőkkel kegyetlenül csapkodják az állatok hasát és lábait; sikoltozó asszonyok rángatják teljes erejükből a gyeplőt. Sebesültek csapkodják mankóikkal a lovak oldalát.

A megvadult lovak előretörnek, fellökik, félresöprik a lovasokat, kitépik magukat az ócska lószerszámból, és továbbszáguldanak az úton, a rémülettől fújtatva, fejüket előreszegve, fülüket hátracsapva. Parasztok ugranak a kocsikra. Sebesültek kapaszkodnak a rudakba, leesnek, egy darabig vonszolódnak a porban, majd az útszéli árokba gurulnak.

A szürkésfehér kavargó porfelhőben dübörögnek a kerekek, fülsiketítően csörömpölnek a kocsik alatt függő vödrök, és kétségbeesetten ordítoznak az emberek. A lombokon át kéken csillog a tenger.

Csak akkor lassítanak és állnak meg egymás után, amikor utolérték a gyalogságot.

Senki sem tud semmit. Azt mondták, hogy elöl kozákok vannak. De honnan bukkanhattak itt kozákok elő? A hegyláncok már régen elrekesztenek tőlük. Egyesek úgy vélték, cserkeszek lesznek, mások azt mondták, hogy kalmükök vagy grúzok – avagy ismeretlen nevű népek megszámlálhatatlan serege. És ennek az lett a következménye, hogy a menekülők kocsijai félelmükben még szorosabban felzárkóztak a csapatokhoz – nem lehetett lerázni őket, hacsak le nem kaszálták volna őket az utolsó szál emberig.

De akár kozákok, akár grúzok, cserkeszek vagy kalmükök – élni csak kell. Megint megszólal a gramofon a ló hátán:

»Csillapodj már háborgó szívem . . .«

A legények mindenfelől rázendítenek, és együtt énekelnek vele. Rendetlen összevisszaságban mentek az országúton. Egyesek felbotorkáltak a hegyoldalra, az ágak és tüskék elszaggatták utolsó rongyaikat, ehetetlenül savanyú vadalmát szedtek, és fintorogva, állati mohósággal tömték bendőjükbe a nyúlsóskát. A töl-

gyek alatt makkot szedtek, azt rágcsálták: csak úgy folyt szájukból a keserű nyál. És mire kivergődtek az erdőből, cafatokban lógtak a rongyok véresre karcolt testükről, alig tudták eltakarni szemérmüket.

Asszonyok, lányok, gyerekek – mind az erdő felé igyekeztek. Kiabálva, nevetve, sírva – a tövisek szúrtak, a tüskék karmoltak, az indák lábaikra csavarodtak – már nem volt út se előre, se vissza . . . Csakhogy az éhséggel nem lehet ám tréfálni, így hát csak mentek, egyre beljebb.

Olykor a hegyek hátrahúzódtak, a meredélyek lankásabbá váltak, kis mezők bukkantak elő, éretlen kukorica csillogott rajtuk – amott meg egy falucska simult a parthoz. A földeket egy szempillantás alatt sáskamódra ellepi a sok ember. Katonák tördelik le a kukoricacsöveket, azután visszatérnek az országútra, tenyerükön morzsolgatják a tejes szemeket, a szájukba dugják, hosszasan, mohón rágják . . .

Az anyák is rágnak, de nem nyelik le a kukoricaszemeket, hanem a megrágott pépet meleg nyelvükkel gyermekeik szájába tolják.

Messze elöl újra lövések dördülnek el, megint egy gépfegyver kattog, de senki sem törődik vele – már megszokták. Aztán újra csend.

»Nem hiszek többé esküidnek« – csicsergi a gramofon.

Az erdőben kiáltások hangzanak, nevetés csattan, mindenfelől katonadalok csendülnek fel. A menekültek összevegyülnek az utolsó gyalogos egységekkel, és a hatalmas porfelhőben együtt hömpölyögnek tovább az országúton.

22

Most történt elöször, hogy ellenség állta el az utat, új ellenség.

Miért? Mit akarnak?

Kozsuh azonnal látta: egérfogóba kerültek. Jobbra a tenger, balra a hegyek, és köztük az út keskeny szalagja. Az utat tajtékzó hegyipatak szeli keresztül, két partját vasúti hídhoz hasonló híd köti össze. Ezen a ponton nem lehet túljutni. A hídfőnél az ellenség gépfegyvereket és ágyúkat állított fel. Ebben az átjáróban, amelyet acélgerendák kereteznek, még a legerősebb hadsereget is meg lehet állítani. Persze, ha fel lehetne fejlődni – csakhogy itt nem úgy van, mint a sztyeppeken.

Most átadták neki Szmolokurov parancsát, amely kioktatta, hogy kell az ellenséget megtámadni. Dühében citromsárgára vált arccal és állkapcsát összeszorítva, Kozsuh félredobta a parancsot anélkül, hogy elolvasta volna. A katonák gyorsan felvették a földről, térdükön kisimították, és száraz levelekből cigarettát sodortak.

A csapatok széthúzódnak az út mentén. Kozsuh elnézi őket: rongyosak, mezítlábasok, a felének fejenként két-három tölténye van, a többinek csak puskája, muníció nélkül. Egyetlen ágyú, mindössze tizenhat lövedékkel. De Kozsuh összeszorítja állkapcsát, és olyan pillantással néz végig a katonákon, mintha mindegyik háromszáz töltényt cipelne a táskájában, mintha ágyúk állnának ott telezsúfolt lőszeres ládákkal, és körülötte a meghitt sztyepp nyúlna el – a sztyepp, ahol az egész menetoszlop akadálytalanul csatarendbe tudna fejlődni.

Ilyen szemmel és ilyen arccal kiáltja:

– Elvtársak! Megverekedtünk a kozákokkal és kadetokkal. Tudjuk, hogy miért verekedtünk velük: mert meg akarják fojtani a forradalmat.

A katonák sötét arccal néznek rá, és tekintetük ezt mondja:

– Ezt nélküled is tudjuk. Mit akarsz ezzel . . . De abba a lyukba, ott elöl, a hídon . . . abba mégsem akarunk belemászni . . .

– . . . a kozákoktól megszabadultunk, a hegyek megvédenek minket, most egy kis lélegzethez jutunk. Csakhogy egy új ellenség állja el az utunkat. Ki ez az ellenség? Grúz mensevikek, márpedig tudjuk, hogy a mensevik ugyanaz, mint a kadet – ők is a burzsoákhoz húznak, és csak egy gondolatuk van: hogyan lehetne a szovjethatalom nyakát kitekerni.

És a katonaszemek így felelnek:

– Csókoljátok meg egymást – te és a te híres szovjethatalmad. Mezítláb járunk, rongyosan, és zabálni sincs mit . . .

Kozsuh megértette a szemek beszédét. Tudta, hogy ez a vég.

És az utolsó ütőkártyához nyúlt – a lovasokhoz fordult . . .

– Elvtársak, a ti feladatotok: a hidat lovasrohammal elfoglalni.

A lovaskatonák az utolsó szál emberig megértették, hogy őrültség, amit a parancsnok kíván tőlük: keresztülnyargalni a keskeny hídon, libasorban (hiszen a hídon nem lehet felfejlődni), gépfegyverek tüzében . . . Ez azt jelenti, hogy az emberek fele elesik a hídon, a többit pedig – mivel a hullahegyeket nem tudják átugratni – visszarohanás közben kaszálják le.

De a lovasok kihúzták magukat, a cserkesz köpenyek feszesen simultak az ezüstöves derekakra, az apáktól és

nagyapáktól örökölt fegyverek villogtak a napfényben, a kubányi bárányprémkucsmák betyárosan félrecsapva díszelegtek a fejeken, a pompás sztyeppi lovak tüzesen rázták sörényüket, és türelmetlenül rángatták a gyeplőt. Mindenki gyönyörködve nézte ezeket a délceg lovaskatonákat – s ők harsányan kiáltották:

– Elfoglaljuk a hidat, Kozsuh elvtárs!

Az álcázott ágyú – a hegyeket, szirteket, szurdokokat hatalmas, mindjobban dagadó visszhanggal telítve – lőni kezdte azt a pontot a híd mögött, ahol az ellenséges gépfegyverek álltak; a lovaskatonák pedig prémes kucsmájukat megigazítva fejükön, némán, egyetlen hang és lövés nélkül előugrottak az út kanyarulata mögül; a lovak ijedtükben hátracsapták füleiket, nyakukat nyújtogatták, és vérvörös orrlikaik kitágultak. A lovasok a hídhoz vágtattak, majd átnyargaltak a hídon.

A grúz géppuskások meglapultak a felcsattanó srapnelfelhőcske alatt, valósággal elkábultak a hegyekben visszhangzó vad dörgéstől... Ilyen őrült vakmerőségre nem számítottak; eltartott egy ideig, amíg észbekaptak, és tüzelni kezdtek gépfegyvereikkel. Egy ló elesett, azután a második, a harmadik is, de a csapat már elérte a híd közepét, majd a végét is – most eldördült az ágyú tizenhatodik lövése, és... az ellenség futásnak eredt.

Hurrááá!!! Megkezdődött a mészárlás.

Azok a grúz csapatrészek, amelyeket a hídtól bizonyos távolságra állítottak fel, abbahagyták a tüzelést, hanyatt-homlok visszavonultak az országúton, és eltűntek a kanyarulatnál.

Azok pedig, akik közvetlenül a hídfőnél álltak, és akiknek visszavonulási útját elvágták, pánikszerűen rohantak a folyó felé. De a grúz tisztek megelőzték őket, már beugrottak a csónakokba, és a hajók felé

eveztek. Sűrű füstfelhő gomolygott a kéményekből – a hajók elindultak a tengerre.

A grúz katonák nyakig vízben állva nyújtogatták karjaikat a hajók után; kiabáltak, káromkodtak, gyermekeik életére hivatkozva rimánkodtak – de hátulról kardcsapások zuhogtak fejükre, vállukra, és véres tócsák terültek szét a víz színén.

A gőzösök mind kisebbre zsugorodtak, végül mint parányi fekete pontok eltűntek a kéklő látóhatáron – a parton pedig már nem volt senki, aki káromkodhatott és könyöröghetett volna.

23

Az erdők és szakadékok fölött most sziklacsúcsok tornyosulnak. A szellő, amely onnan fúj, hűvösséget hoz, de lenn az országúton nincs más, csak – legyek, fülledtség, porfelhő.

Az út most úgy húzódik tova, mint egy keskeny folyosó – mindkét oldalán magas szirtek ágaskodnak. A sziklafalról vízmosta gyökerek lógnak le. Az út kanyarulatai mind gyakrabban akadályozzák a kilátást előre és hátra. Nem lehet letérni az útról, de visszafordulni sem. És feltartóztathatatlanul árad az élő tömeg ezen a sziklaágyon keresztül. Kőtömegek rejtik el a tengert.

Az áramlás elakad. Kocsik, lovak, emberek megállnak. Várni kell sokáig – fárasztóan sokáig. Azután lassan újra megindul a menet, hogy nemsokára megint megálljon. Senki sem tudja, mi történt. Nem látni semmit, csak kocsikat, sziklafalakat és fent egy darabka kék eget.

Felsír egy vékony hangocska:

– Mamaaa . . . Nyúlsóskát!

A következő kocsiban is:

– Mamaaa . . .

És a harmadikban egy női hang felel:

– Nem maradtok csendben!? Honnan vegyem? Másszak talán fel a falon? Látjátok a sziklafalakat? Nem?

De a gyermekek nem akarnak csendben maradni, sírnak, jajgatnak, majd vad zenebonát csapnak.

– Mamaaa! Adjál kukoricát! Adjál nyúlsóskát . . . kukoricáááát . . .

Az anyák, mint hajszolt nőstényfarkasok, villogó szemmel néznek körül, és elnáspángolják a gyerekeket.

– Hallgass! Ezt már igazán nem lehet kibírni! Bárcsak megdögölnétek már, az ember szíve megszakad . . .

És dühös, tehetetlen könnyeket sírnak.

Valahol, messze, lövések dördülnek tompán. Senki sem törődik vele, senki sem tudja, mi az.

Egy órát állnak, két órát, három órát, azután megint elindulnak, majd újra megállnak.

– Mamaaa! Kukoricát! . . .

Az anyák olyan dühösek, hogy mindenkit megfojtanának. Turkálnak a kocsiban, szidják egymást, itt-ott előkotorásznak a szekérből egy-egy fiatal kukoricaszárat, megrágják – hosszasan, kínosan, amíg foghúsukból ki nem serked a vér –, azután a gyermek mohón tátogó szája fölé hajolnak, és belegyömöszölik forró nyelvükkel. A gyerekek megpróbálják lenyelni, a kemény szár felsérti a nyeldeklőjüket, köhögnek, majdnem megfulladnak, kiköpik, bőgnek.

– Nem kell! Nem keeell!

Anyjuk kétségbeesetten püföli őket.

– Hát mit akartok? Beste kölykök!

A gyerekek szétmázolják könnyeiket mocskos arcukon, s fulladozva nyelni próbálnak.

Kozsuh a sziklák mögött áll, és állkapcsát összeszorítva, látcsövön figyeli az ellenség állásait. A parancsnokok körülötte tolonganak. Ők is látcsövön nézegetnek. A katonák összehúzott szemmel éppen annyit látnak, mint parancsnokaik a látcsővel.

A kanyarodó mögött kitágul a szakadék. Széles torkán át kéken csillognak a távoli hegyek. Sűrű erdők borítják a hegység oldalát, amely elzárja a szakadékot. A hegy elülső része kopár és sziklás, csúcsa meredeken emelkedik négy öl magasba. Ott húzódnak az ellenség lövészárkai, és tizenhat ágyú torka mered mohón a szűk szorosból előkígyózó országútra. Amikor a csapat éppen el akarja hagyni a szorost, megszólalnak az ágyúk és gépfegyverek, és valóságos tűzfüggönnyel zárják el az utat. A katonák visszaözönlenek a sziklák mögé. Kozsuh tisztán látja: itt a madár sem juthat élve keresztül. Lenéz a fehéren csillogó városkára, ott messze, lenn a parton, a kék öbölre, ahol grúz gőzhajók feketéllnek. Valami újat kellene kigondolni – de mit? Kivezető utat kellene találni – de merre? Letérdel, és tanulmányozni kezdi az út porába terített térképet, a hegység legkisebb hajlatait, ösvényeit, láncait.

– Kozsuh elvtárs!

Kozsuh felemeli fejét. Ketten állnak előtte, vidáman, kissé ingadozva.

»A disznók! Már leitták magukat.«

De csak némán néz rájuk.

– Hát, Kozsuh elvtárs, ezen az országúton nem tudnak átvágni. A grúzok halomra lődöznek minket, ahányan csak vagyunk. Mi már, hogy úgy mondjam, felderítettük a terepet . . . önkéntesen.

Kozsuh nem fordítja el róluk a tekintetét.

– Lehelj csak rám . . . De rendesen, ahogy kell, énrám lehelj, ne szívd magadba . . . Tudod, hogy ezért főbelövés jár!

– Krisztus uccse, az erdő illatát érzed . . . Egész idő alatt erdőn át mentünk, és teleszívtuk magunkat a szagával.

– Azt hiszed talán, ebben az erdőben kocsmák és pálinkamérések vannak? – szólt bele a másik, a vidáman csillogó, ravasz, ukrán-szemű. – Az erdőben csak fák és madarak vannak, egyéb semmi.

– No, mit akartok? Beszéljetek!

– Hát az úgy történt, Kozsuh elvtárs, hogy ketten ballagtunk, ő meg én, és beszélgettünk komolyan, mi legyen most – haljunk meg mindnyájan itt, az országúton, vagy menjünk vissza, egyenesen a kozákok karmai közé. Meghalni nem akarunk, a kozák-karmokhoz sincs kedvünk. Tehát? Hát csak észreveszünk a fák között egy kis kocsmát. Oda osonunk – négy grúz ül benne. Pálinkát isznak, és saslikot esznek. Mindenki tudja, milyen részegesek a grúzok. A sült szaga úgy megcsapta az orrunkat, hogy nem lehetett kibírni. A fickóknál revolver van. Előugrunk, kettőt lepuffantunk. »Senki se mozduljon! Be vagytok kerítve! Fel a kezekkel!« Megdöbbenve álltak ott, nem számítottak ránk, a harmadikat leszúrtuk, ezt meg jól megkötöztük. A kocsmáros úgy megijedt, hogy majdnem belehalt. A saslikot, igaz, befaltuk, úgyis a grúzoknak kell megfizetni, mert ők hagyták ott, meg aztán a zsoldjuk is több, de a pálinkához hozzá sem nyúltunk, hiszen Kozsuh elvtárs megtiltotta . . .

A másik kissé imbolyogva közelebb lépett, egyet csuklott, és így szólt: – Vigye az ördög azt a nyomorult italt! Égjen meg a félpofám, ha csak meg is szagoltam! Folyjon ki a két szemem, ha nem igaz. A . . .

– A tárgyra!

– Bevonszoltuk hát a megölt grúzokat az erdőbe, elszedtük a fegyvereiket, magunkkal hoztuk a negyediket is meg a kocsmárost is, hogy ne fecsegjen. Útközben

találkoztunk öt paraszttal . . . Asszonyokkal és lányokkal jöttek . . . a mieink, orosz muzsikok, bizonyára a város környékén laknak. De a grúzok ázsiaiak, nem a mi fajtánk, fekete ördögök, akik mindig fehér lányok után császkálnak. A parasztok otthagytak csapot-papot, hozzánk jöttek. Azt mondják, vannak utak, amelyeken meg lehet kerülni a várost. Nehéz utak, azt mondják, az erdőn át, szakadékokon keresztül, sziklák alatt – de járhatóak. Egyenest továbbmenni, aszondják, lehetetlen. De a kis utakat és ösvényeket úgy ismerik, mint a tenyerüket. Nehéz dolog, világos, de a pusztulást így mégis el lehet kerülni.

– Hol vannak azok az emberek?

– Itt.

Most egy zászlóaljparancsnok lép oda Kozsuhhoz.

– Kozsuh elvtárs, most jövünk a tengerpartról, ott egyáltalában nem lehet továbbjutni. Sziklás part, amely meredeken zuhan a vízbe.

– Mély ott a víz?

– Közvetlenül a sziklák mellett derékig ér, de talán nyakig is . . . helyenként még mélyebb.

– Nem tesz semmit – mondta egy rongyos katona, aki ott állt mellettük puskával a kezében, és figyelmesen hallgatta a beszélgetést. – Van ott elég kő, ami a szikláról a tengerbe gurult. Egész jól lehet ugrálni egyikről a másikra, akár a nyúl.

Mindenfelől jelentések érkeznek Kozsuhhoz, javaslatok, tervek – néha meglepően ötletesek, és jól megvilágítják az általános helyzetet.

A parancsnokokat tanácskozásra hívják össze. Kozsuh keményen összeharapja állkapcsát, szúrós szeme parancsolóan villog kiugró homloka alatt.

– Elvtársak, így lesz: mind a három lovasszázad kerülő úton betör a városba. A kerülő út nehéz, erdőkön vezet át, hegyi ösvényeken, szakadékok mentén, és

méghozzá éjjel kell megtenni. De mindenáron meg kell tenni.

»Elpusztulunk . . . Egyetlen lovas sem tér vissza« – lehetett az emberek szeméből kiolvasni, bár a szájuk nem mondta ki.

– Öt vezetőnk van . . . oroszok, itteni lakosok. A grúzok csúfosan bántak velük; családjuk, hozzátartozóik a mi kezünkben vannak. Megmondtuk a vezetőknek, hogy családjuk felel értük. A várost hátulról kell megkerülni, be kell törni a városba . . .

Egy darabig hallgatott, a szakadékokból előosonó éjszakába bámult, és kurtán hozzátette:

– Mind egy szálig kaszaboljátok le őket!

A lovasok hetykén tarkójukra tolják a kucsmájukat.

– Meglesz, Kozsuh elvtárs.

És ügyesen nyeregbe lendülnek.

Kozsuh folytatja:

– A gyalogos ezredek közül . . . Hromov elvtárs, maga leereszkedik ezredével a sziklafalon a partra, és a köveken a kikötőhöz lopódzik. Hajnali szürkületkor egyetlen lövés nélkül támadásba kezd, és elfoglalja az ott horgonyzó hajókat.

És rövid szünet után megint hozzáteszi:

– Mind egy szálig kaszaboljátok le őket!

»Elég, ha a grúzok csak egyetlen gépfegyvert állítanak fel a parton – az egész ezredet az utolsó emberig lekaszálják« – gondolták, de mondani csak ennyit mondtak valamennyien, egy emberként.

– Parancsára, Kozsuh elvtárs!

– Két ezred álljon rohamra készen az élen.

A távoli hegycsúcsok halvány pírja fokozatosan kialudt; az egész táj sötétbe öltözött. A sziklaréseken előosont az éj.

– A rohamot én vezetem – mondta Kozsuh.

Komor, néma méltósággal tárult mindannyiuk sze-

me elé a táj: a fekete őserdő, mögötte a kopár hegylánc és fölötte – mint a hunyt szemű halál – a magányos sziklafok. Ez még egy ideig látható volt, azután elmosódott. A sziklaréseken előosont az éj. Lent szürke, piszkos rongyok, mezítelen lábak, szikrázó szuronyhegyek tömege.

Senki sem vette le szemét Kozsuhról: kezében volt a titok, hogyan kell az élet vagy halál kérdését megoldani. Az ő kötelessége volt a kivezető utat megtalálni, a kivezető utat a – most már mindenki tudta – teljesen kilátástalan helyzetből.

És mintha ezek a szemek, a reá tapadó, követelő szemek ezrei sodornák, és mintha éreznék, hogy kezében a felfoghatatlan titok, amely eldönti, hogy élet vagy halál – Kozsuh így szólt:

– Elvtársak! Nincs választásunk: vagy helyt állunk itt, ha kell, az életünk árán is, vagy a kozákok mészárolnak le minket az utolsó emberig. A nehézségek szinte legyőzhetetlenek – nincsen töltényünk, nincs lőszerünk az ágyúkhoz. Puszta kézzel kell harcolnunk, míg odaát tizenhat ágyú mered ránk. De ha mindnyájan – itt egy pillanatra elhallgatott, arca kemény lett, mint a kő, aztán felordított vad, idegen hangon, amelytől megrándult mindenkinek a szíve –, ha mindnyájan egy emberként belevágunk, akkor szabad az út a mieinkhez!

Amit mondott, nélküle is tudta mindenki, a legegyszerűbb katona is. De amikor ilyen különös hangon felordított, egyszerre újnak és meglepőnek érezték azt, amit mondott.

– Egy emberként! – kiáltották a katonák. – Átvágjuk magunkat, vagy meghalunk!

A fehéren derengő sziklák utolsó foltjai is eltűntek. Már semmit sem lehetett látni. Se hegyeket, se sziklákat, se erdőket. Az elvonuló lovak utolsó sorai is eltűntek. A katonákat sem lehetett látni, akik egymás

rongyaiba kapaszkodva, egy kavicsos, vízmosta ösvényen ereszkedtek le a tengerpartra. A két ezred utolsó sorai is elmerültek az áthatolhatatlan erdőben, amely fölött egy sziklaóriás körvonalai derengtek. Olyan volt, mint a behunyt szemű halál. A kocsioszlop éjszakai hallgatásba dermedt. Sehol tűz, beszélgetés, nevetés – még a gyerekek is csendben, hangtalanul feküdtek le, akárhogy marta is gyomrukat az éhség.

Néma csend volt és sötétség.

24

Egy alig pelyhedző bajuszú grúz tiszt, derékban szíjjal szorosan összefogott, piros cserkesz köpenyben, arany váll-lapokkal – szeme fekete és mandulametszésű, az asszonyok (jól tudta) bolondultak érte –, fel és alá járkált a hegy gerincén, és vizsgálódó pillantásokkal nézett körül. Lövészárkok, mellvédő sáncok, gépfegyverfészkek.

Húsz ölnyire innen egy meredek szakadék alatt a köves ösvény, majd az erdők áthatolhatatlan sötétsége. Az erdők mögött az a sziklaszakadék, amelyből az út fehér szalagja előkanyarog. Oda ásít az ágyúk torka – ott van az ellenség.

A géppuskák előtt egyenletes léptekkel sétáltak az őrök fel és alá, csinos, vadonatúj egyenruhájukban.

Az a rongyos csőcselék odalent jól megkapta a magáét, amikor megkísérelte, hogy előbújjon a sziklák mögül – sokáig nem fogják elfelejteni.

Ezt az állást itt a hegyszorosban ő, Miheladze ezredes (ilyen fiatal és már ezredes!) választotta ki. Meg-

mondta a törzsnél, hogy ragaszkodik hozzá. Kulcs-állás ez, amely az egész partvidéket lezárja.

Megint egy pillantást vetett a köves fennsíkra, a meredek hegyoldalra és a parti sziklákra, amelyek szintén meredeken nyúltak le a vízbe – igen, minden olyan, mintha megrendelésre készült volna, hogy bármilyen nagy sereget feltartóztasson.

De ez még nem elég. Nem elég közel nem engedni, meg is kell semmisíteni őket. Már ki is dolgozott erre egy tervet: hajókat kell a hátuk mögé küldeni – oda, ahol az országút leereszkedik a tengerpartra; a hajókról tüzet nyitni, katonákat kirakni a partra, és az egész büdös bandát bezárni a sziklafolyosóba, mint a patkányokat egy csapdába.

Ő, Miheladze herceg, egy nem túlságosan nagy, de gyönyörű fekvésű földbirtok tulajdonosa Kutaisz környékén – ő az, aki ennek a part mellett csúszó-mászó mérges kígyónak egy csapással le fogja ütni a fejét.

Az oroszok ellenségei Grúziának, a nagy kultúrájú, szép Grúziának – akárcsak az örmények, törökök, azerbajdzsániak, tatárok, abházok. A bolsevikok az emberiség ellenségei, a világkultúra ellenségei. Ő, Miheladze, maga is szocialista, de azért . . . (Ne hozassa ide mégis azt a kicsikét, azt a görög kislányt? Nem . . . Mégsem lehet, már a katonák miatt sem, nem fér össze a pozíciójával . . .) szóval ő igazi szocialista, aki mélységesen megérti a történelmi események rugóit, szerkezetét, de ellensége, halálos ellensége minden kalandornak, aki a szocializmus álarca alatt a tömegek legalacsonyabb ösztöneire spekulál.

Nem vérszomjas ember, utálja a kiontott vért, de ha a világkultúráról van szó, népe jólétéről és nagyságáról – akkor nem ismer könyörületet! *Ezeket* itt el kell pusztítani az utolsó emberig.

Távcsövével a kezében fel és alá járkál, a fenyegető,

meredek sziklafalra néz, az áthatolhatatlan erdő sűrű homályába, a néptelen országút fehéren kanyargó csíkjára, az alkonypírban fürdő hegysüvegekre . . . hallgatja a csöndet, a lágyan alászálló este békés csendjét.

Ez a legfinomabb posztóból készült pompás cserkesz köpeny, amelyben jó alakja olyan nagyszerűen érvényesül, az aranydíszítésű, drága tőr és revolver, a hófehér prémkucsma – Ozmánnak, a Kaukázus leghíresebb mesterének munkája –, mindez valami hőstettre kötelezi, valami rendkívüli nagy tettre; mindez kiemeli a többiek közül . . . a katonák közül, akik feszes vigyázzállásba dermednek, ha meglátják, de még a tisztek közül is, akik nem szereztek olyan nagy tudást, annyi tapasztalatot, mint ő. És amint ruganyos léptekkel fel és alá jár, egyszerre érezni kezdi magányossága terhét.

– Hé!

Előugrik a tisztiszolga, egy fiatal grúz, sárga, szabálytalan arca barátságos; szénfekete, nedvesen csillogó szeme éppen olyan, mint az ezredesé. Tiszteleg:

– Parancsol, ezredes úr?

»Azt a . . . azt a lánykát . . . a görög kislányt . . . hozd ide . . .« De nem mondja ki, csak szigorú pillantással megkérdezi:

– A vacsora?

– Igenis, parancsára. A tiszt urak már várják az ezredes urat.

Az ezredes méltóságteljesen elhalad a felpattanó, mozdulatlanságba dermedő katonák előtt – valamennyinek sovány az arca: rossz az utánpótlás, csak egy maroknyi kukoricát kapnak naponként, s éheznek. Tisztelegnek, és követik az ezredest tekintetükkel – ő meg hanyagul kucsmájához emeli félig felhúzott fehér kesztyűjét. Elhalad a kialvó esti tábortüzek, a tüzérségi állások és a gyalogosok gúlába rakott puskái mellett.

Belép egy hosszú, fehér sátorba; terített asztal húzódik az egyik végétől a másikig, amely roskadozik a ragyogó tányérok, csillogó poharak, palackok, kaviár, sajt, gyümölcs terhe alatt.

Hirtelen megszakad a beszélgetés, a fiatal tiszteké, akik éppen olyan karcsúak, elegánsak, jól öltözöttek, mint ő. Mindnyájan felállnak.

– Kérem, foglaljanak helyet – mondja az ezredes.

És később, amikor sátrába nyugovóra tér, kellemes szédület ringatja el. Odatartja lábát legényének, aki lehúzza róla a ragyogó lakkcsizmát.

»Kár – gondolja az ezredes – hogy nem hozattam el azt a görög lányt . . . eh, különben jobb is, hogy nem küldtem érte . . .«

25

Az éjszaka olyan hatalmas, hogy elnyel mindent – a hegyet, a sziklákat és a szédítő mélységet, amely napközben a sziklafal alatt ásít, s az erdőt a mélyben.

A mellvéden egy őrszem jár fel és alá – éppen olyan bársonyosan fekete, mint minden egyéb ebben a bársonyos sötétségben. Megtesz tíz lassú lépést, lassan megfordul, megint visszamegy tíz lépésnyire. Amikor az egyik irányba megy, egy géppuska homályos körvonalai emelkednek ki a sötétségből, ha meg visszafelé megy, érezni lehet a meredek sziklás hegyoldalt, amelyet felső pereméig egyenletesen megtölt a sötétség. Ez a láthatatlan meredek hegyoldal a nyugalom és biztonság érzését árasztja – itt még egy gyík sem tudna felkúszni.

És megint lassan tíz lépés előre, s ismét lassan megfordul, majd újra vissza . . .

Otthon háza van egy kis kerttel és egy kis kukoricással. Felesége is van, Nyina, karján a kis Szergóval. A búcsúzásnál Szergo sokáig nézett rá fekete cseresznyeszemével, azután ágaskodva ugrált anyja karján, puha, pufók kezecskéjét a levegőbe emelte, és fogatlan ajkán felvillant elbájoló gyerekmosolya. Amikor pedig apja a karjára vette, nyálbuborékokat fröcskölt az arcába. És ez a fogatlan gyermekmosoly és ezek a buborékok átcsillannak a sötétségen.

Tíz lassú lépés, a géppuska homályos körvonalai, lassú fordulat, a meredek szakadék pereme, azután újra . . .

A bolsevikok nem tettek neki semmi rosszat . . . Lőni fog rájuk innen a magasból. Egyetlen gyík sem suhanhat keresztül az országúton . . . A bolsevikok megdöntötték a cár hatalmát, és a cár kifosztotta Grúziát, de alaposan . . . Azt mesélik, hogy Oroszországban az egész földet odaadták a parasztoknak. Felsőhajtott. Ha az ember katona, hát katona. Ha megparancsolják, lőni fog azokra, akik ott vannak a sziklák mögött.

A fogatlan mosoly és a buborékok megint felmerülnek a homályból, hívatlanul is . . . A katona melegséget érez a szíve körül; mosolyog magában, de sötét arcára mély komolyság nehezedik.

Még mindig az az egyenletes csend nyújtózkodik mindenütt, színültig töltve sötétséggel. Már alighanem nemsokára virrad – a csend már nyomasztó . . . A katona feje végtelenül nehéz, mindjobban lekókad, majd hirtelen felkapja. Még az éjszaka közepén is áthatolhatatlanul terül szét a hegyek egyenlőtlen feketesége; a hegyoldalakon felvillan egy-egy csillag.

Valahol messze megszólal egy éji madár – furcsa

hang. Hogy van az, hogy Grúziában sohasem hallott ilyen éji madarakat?

Minden súlyos és mozdulatlan, lassan úszik az ember felé a sötétség óceánján – csöppet sem különös, hogy mozdulatlan, és mégis az ember felé úszik.

– Nyina, te vagy az? És hol van Szergo?

Hirtelen kinyitja szemét, feje a mellén inog, maga a mellvédhez dől. Szeme előtt a félbeszakadt álom utolsó pillanatai úsznak a téres éjszakában.

Megrázza fejét – körülötte mintha kihalt volna minden. Gyanakodva körülnéz: ugyanaz a mozdulatlan sötétség, ugyanaz az alig látható mellvéd meg a gépfegyver meg a szakadék, amit nem lehet látni, csak sejteni. Valahol messze egy madár rikolt. Grúziában nincsenek ilyen madarak . . .

Pillantását a távolba küldi. Ugyanaz a szakadozott feketeség. Halványan pislognak az elhaló csillagok – helyzetük már megváltozott. Előtte hullámzik a sötétség néma óceánja. Mélyén, jól tudja, áthatolhatatlan őserdők terülnek el. Ásít, és azt gondolja: »Járkálni kell, fel és alá, különben megint . . .« – de nem gondolja végig, mert már megint úszni kezd a szakadékból feltörő áthatolhatatlan sötétség, végtelenül, legyőzhetetlenül. Szorongás fogja el.

»Hát tud az éji sötétség úszni?« – kérdi magában.

»Persze hogy tud« – feleli amaz.

De nem szavakkal felelt, csak nevetett az ínyével.

És mivel az a száj puha volt és fogatlan, félni kezdett. Kinyújtotta kezét, és Nyina elejtette a gyerek fejét. A katonának még a szívverése is elállt: a szürke fej tovagurult, de a szakadék legszélén megállt. Az asszony megdermedt rémületében: Ó . . . de nem azért, egészen másért: a feszült hajnal előtti sötétségben számtalan sok szürke fej derengett a szakadék szélén – valószínűleg mind ide gurult . . . Mind magasabbra emel-

kedtek, már a nyakak is előbukkantak, karok, vállak . . . egy recsegő hang – úgy csikorgott mint a rozsdás vas –, mintha összeszorított állkapcsok közül erőszakkal préselték volna ki – megtörte a dermedt csendet:

– Előre! Roham!

Elviselhetetlen állati ordítás hangzik fel körös-körül. A grúz lőtt, és . . . a következő pillanatban ott fetrengett a földön. Kibírhatatlan fájdalom hasított a hátába . . . és ebben az embertelen fájdalomban hirtelen szertefoszlott az anyja karján kinyújtott kezekkel ugráló gyerek, fogatlan, bugyborékoló, mosolygó ajkával.

26

Az ezredes kiugrott a sátorból, és lerohant a kikötőbe. Körös-körül katonák rohantak az egyre világosabbá váló virradatban, átugráltak a köveken és az elesettek hulláin. Mögöttük embertelen, soha nem hallott ordítozás. Elszabadult lovak száguldoztak vad rémületben, kötőfékjük foszlányai vadul lengtek.

Mint egy pajkos kölyök, olyan fürgén ugrotta át az ezredes a köveket és bokrokat, és úgy rohant, hogy szíve vadul kalimpált. Szeme előtt csak egy dolog lebegett: az öböl . . . a hajó . . . a menekülés . . .

És ugyanolyan sebesen, ahogy lábait emelte, száguldott a fejében a gondolat – nem a fejében, nemcsak az agyában, egész testén keresztül-kasul:

»Csak az a fő . . . csak az a fő . . . hogy ne öljenek meg . . . Csak kegyelmezzenek az életemnek . . . Mindent megteszek nekik . . . őrzöm a barmot, a lábas-

jószágot . . . edényeket mosok . . . ások, kapálok . . . trágyát hordok . . . csak hagyjanak élni . . . csak ne öljenek meg . . . Istenem! . . . élni! . . .«

De az a nehéz, földrengető dobogás félelmetesen dübörög közvetlenül mögötte, mellette. És még félelmetesebb az egész kimúló éjszakát eltöltő, vad, embertelen ordítás, amely hátulról feléárad: á-á-á! És a rekedt, dühös szitkok tömege.

És mintha csak ennek az ordításnak a borzalmát akarná fokozni, itt is, ott is – krrk – recsegést-ropogást lehet hallani. Jól tudja, mi ez: puskaaggyal koponyákat zúznak szét. Fájdalmas felkiáltás, mely hirtelen elnémul – tudja, hogy ez szuronydöfés.

Összeharapja fogát, és tovább rohan, orrán gőzölögve sípol forró lélegzete.

». . . Csak hagyjanak élni . . . kíméljék meg az életemet . . . Nincs hazám, nincs anyám . . . se becsület, se szerelem . . . csak kerüljem ki a halált, akkor megint lesz minden . . . Most csak élni, élni, élni! . . .«

Úgy érezte, teljesen kimerült, de megfeszítette nyakát, fejét behúzta válla közé, öklét összeszorította, és olyan gyorsan szaladt, hogy csak úgy csapkodta a szél, és az eszeveszetten rohanó katonák kezdtek elmaradni mögötte – az ő halálsikolyuk röpítette tovább a menekülő ezredest.

Krrk. Krrk!

Már ott kéklik az öböl . . . a hajók . . . ó, a menekülés!

Amint rohanvást a kikötőhídhoz ért, megállt egy pillanatra: valami történik a hajókon, a hídon, a rakodóparton, a mólón . . . mindenütt ezt hallani: krrk, krrk!

Megdöbbent: az a borzalmas ordítás itt is megrázkódtatta a levegőt . . . itt is ugyanaz a recsegés-ropogás. – Krrk, krrk!! . . . Itt is fellángolt a halálsikoly, hogy tüstént elnémuljon!

Rögtön megfordult, és még könnyebb lábbal, még gyorsabban száguldott... El innen, el az öbölből! És utoljára villant fel a móló mögött a végtelen kék csillogás...

»... Élni... élni... élni!...«

Fehér házacskák mellett rohant el, a fekete, néma ablakok lélektelenül néztek a világba. Abba az irányba rohant, ahol a nyugodt, fehér országút Grúzia felé vitt. De nem Nagy-Grúziába, amelynek oly sokat köszönhet a világ kultúrája – nem abba a Grúziába, amely őt ezredesnek tette meg –, hanem a kedves, páratlan, meghitt Grúziába, ahol tavasszal a fák virágai olyan pompásan illatoznak, ahol az erdőlepte magaslatok mögött hósapkás hegycsúcsok villognak, ahol izzó ragyogás zeng a levegőben – ahol Tiflisz és Voroncovszkaja van, ahol a Kura habja tajtékzik... ahol gyermekkorát töltötte...

»... Élni... élni... élni!...«

A házacskák megritkultak, szőlőhegyek bukkantak fel, és az ordítozás, a rettentő ordítozás meg az egyenként eldördülő lövések elmaradtak, messze, hátul, a tenger felé.

»Megmenekültem!!«

De ebben a pillanatban az utcákat emberek lepték el – hirtelen, mint a földrengés! Vágtató lovak áradata tört elő az utca kanyarulatánál, és megint az a rettentő ordítás: rrra-a-a... kardpengék vékony csíkjai villantak fel.

Az egykori Miheladze herceg, nemrég még grúz ezredes, tüstént hátraugrott. »Segítsééég!«

És lélegzetét visszafojtva száguldott a város közepe felé. Néhány kapun dörömbölni próbált, de azok zárva voltak, erősen bezárva és elreteszelve... Odabent senki sem adott életjelt magáról, ott nem volt semmi,

csak határtalan közömbösség mindennel szemben, ami az utcán lejátszódik.

Akkor már tudta, hogy csak egy reménye van a menekülésre: a görög nő. Feketén csillogó szeme csupa szánalom, várja őt. Az egyetlen ember a világon, aki még megmaradt neki. Igen, elveszi feleségül, neki ajándékozza pénzét és birtokát, ruhája szegélyét fogja csókolgatni . . .

Rettenetes robajjal mintha apró szilánkokra hullott volna szét a feje. Valójában azonban nem apró szilánkokra hullott szét, hanem egyszerűen kettéhasadt: egy ferdén villanó kard hasította ketté, s kiloccsantotta az agyvelejét.

27

Lángoló, perzselő hőség. Láthatatlan, halott köd nehezedik a városra. Az utcákat, a tereket, a rakodópartot, a mólót, az udvarokat, az országutat holttestek borítják. A legkülönbözőbb testtartásban hevernek egymás hegyén-hátán az emberi hullák halmai. Soknak félelmetesen elcsavarodott a feje – másoknak meg nincs is fejük. Kocsonyásan remegnek az agyvelőfoszlányok a kövezeten. Mint egy vágóhídon, alvadt vér patakjai húzódnak a házak és kőkerítések mentén, s beszivárognak a kapualjakba.

Ott fekszenek a hajókon, a kabinokban, a fedélzeten, a kazánházban, a gépek közt – arcuk finom, állukon fiatal, pelyhes szakáll sötétlik.

A rakpart pereméről hullák csüggnek a víz fölé mozdulatlanul – és aki lenéz az átlátszó, kék vízbe, ott

is látja . . . Nyugodtan fekszenek a nyálkás-zöld köveken, halak szürke rajai lepik el őket.

Most már csak a város középpontjából hallani sűrűbb lövöldözést és egy géppuska sietős ropogását: a székesegyháznál egy grúz század befészkelte magát, és hősiesen hal meg. De az ő lövéseik is csakhamar elnémulnak.

A halottak ott fekszenek, az élők pedig zsúfolásig megtöltik a városkát, az utcákat, az udvarokat, a házakat, a rakodópartokat, az országutat, a hegyoldalakat és szakadékokat – emberek, lovak és kocsik egész áradata. Nyüzsgés, kacagás, kiabálás, lárma.

Az élők és holtak közt nyargal Kozsuh.

– Győzelem, elvtársak, győzelem!!

És mintha nem volnának halottak, mintha nem folyna vér, vidáman és harsányan felhangzik a kiáltás:

– Hurrááá!

Messze a kék hegyek közt visszhangzik, és a nedves kékségben hal el, túl az öblön, a mólón, a hajókon.

De a bazárokban, a boltokban, az áruházakban nagy lótás-futás, lázas tevékenység folyik: ládákat vágnak szét, posztóvégeket tépnek darabokra, fehérneműt, takarókat, nyakkendőket, szemüvegeket, szoknyákat ráncigálnak le a polcokról.

Főleg a tengerészek lepik el az üzleteket. Mindenütt ott vannak ezek az izmos, vállas alakok, fehér matrózzubbonyukban, bő nadrágjukban – pántlikáik vígan röpködnek. Hangjuk felharsan:

– Szedd le!

– Kötözd össze jó erősen!

– Ide vele!

– Most ezt a polcot!

Gyorsan, ügyesen, szervezetten dolgoznak. Az egyik pompás női kalapot húz a fejére, borostás állára fátylat csavar . . . a másik csipkés selyemernyő alatt feszít vigyorogva.

Katonák, hihetetlenül rongyos, mezítlábas katonák rohangálnak ide-oda, kartont, lenvásznat szednek össze asszonyaiknak, gyerekeiknek.

Egyikük keményített ingeket rángat elő egy dobozból. Az egyik inget két ujjánál fogva magasra emeli, és röhögve ordítja:

– Idenézzetek, fiúk: ing! Az anyja mindenit . . .

Úgy dugja be fejét a gallérba, mint valami hámba.

– Miért nem hajlik ez? Mintha fahéncsból volna!

Meghajol, kinyújtózkodik, végignéz magán – illegeti magát, mint egy kecskebak.

– Biz' isten, nem hajlik. Mintha rugó volna benne.

– Te hülye! Ki van keményítve.

– Mi az, hogy keményítve?

– Burgonyaliszttel csinálják ezt az urak, hogy kidomborodjon a mellük.

Egy nyurga, keszeg fiú – barna teste minduntalan elővillan rongyai közül – valahonnan egy frakkot húz elő. Sokáig nézegeti minden oldalról, végül elszántan leveti rongyait, és hosszú, szőrös, orangutánszerű karjait bedugja a frakk ujjába – csak a könyökéig ér. Meztelen, csupasz testére húzza fel a frakkot. A hasán begombolja – alul a kivágás. Dünnyög:

– Nadrág kellene hozzá.

Keresni kezd, de a nadrág már eltűnt. A fehérneműosztályra szalad, előhúz egy dobozt – valami különös van benne. Kiteríti, nézegeti, és megint dünnyög:

– Furcsa! Nadrág, és mégse nadrág! Átkozottul vékony, nem igaz? Mondd csak, Hvedor, mi lehet ez?

De Hvedor nem ér rá, más dolga van. Kartonvégeket cibál elő, hiszen a felesége és a gyermekei szinte meztelenül szaladgálnak.

A katona egy darabig elnézegeti zsákmányát, azután sötét és elszánt arccal felhúzza napbarnította, piszoktól fekete, inas lábszárára a könnyű nadrágot. És akkor

kiderült, hogy a könnyű nadrág még a térdéig sem ér, és szegélyét csipke díszíti.

Hvedor ránézett, és hangos kacagásba tört ki.

– Fiúk, nézzetek csak oda! Opanasz!...

Az egész bolt remegett a kacagástól.

– De hiszen ez női holmi!

Opanasz komoran válaszolt:

– No és? Hát a nő nem ember?

– De hogy akarsz ebben a holmiban járkálni?... Hasíték van rajta, mindened kilátszik... aztán nagyon vékony!

– És micsoda maskara!...

Opanasz lesújtva nézte.

– Igaz... ezek a hülyék ilyen vékony anyagból készítik a nadrágot... csak elpocsékolják az anyagot.

Kiszedte a többit is, ami a dobozban volt, és némán felhúzta valamennyit, egyiket a másikra. Hat darab volt összesen; csodás csipkefelhő dagadozott térde fölött.

A matrózok kis ideig az utcára füleltek, azután hirtelen odarohantak az ajtókhoz. Odakünn lópaták nehéz dobogása, üvöltözés és káromkodás hallatszott. Korbácsok csattogtak az emberi testeken. A katonák az ablakokhoz ugrottak. Matrózok szaladtak, ahogy csak a lábuk bírta, a téren keresztül, és igyekeztek megmenteni, amit összeharácsoltak. Nyomukban lovaskatonák nyargaltak, és irgalmatlanul csapkodták őket korbácsukkal. Kék csíkok dagadtak ki a matrózok arcán és nyakán, vérük is kiserkedt tépett ruhájuk alatt.

A matrózok hajszolt vadak módjára néztek körül... Végül eldobálták teletömött zsákjaikat, és szétszaladtak a szélrózsa minden irányába.

28

Gyorsan, nyugtalanul pergett a dob. A kürtös sorakozót fújt.

Húsz perccel később komoly arcú katonák sorai álltak a téren. Ez a komolyság furcsa ellentétben volt ruházatukkal. Egyesek átizzadt rongyaikban álltak ott, mint azelőtt, mások kikeményített ingben, amely nem volt begombolva, hanem madzaggal összefogva, s úgy kiállt a mellükön, mint valami doboz. Voltak, akik női hálókabátot vagy pruszlikot vettek fel, amelyből fekete nyakuk és karjuk furcsán meredt elő. A harmadik század jobb szárnyán egy magas, szikár, komor arcú katona fekete frakkban állt ott, amelynek ujja könyökig ért. A bugyi csipkéi combját sem takarták el.

Kozsuh keményen összeszorított állkapoccsal lépett a sorok felé, szürke szeme élesen villogott. Mögötte a parancsnokok pazar grúz tiszti kucsmákban, bíborvörös cserkesz köpenyben, derekukon ezüstmarkolatú, fekete tőrrel.

Kozsuh egy ideig ott állt, és apró szeme élesen végigvillant a sorokon.

– Elvtársak!

Ugyanaz a rozsdásan csikorgó hang, amely az éjjel ezt vezényelte: »Előre! Roham!«

– Elvtársak! Mi forradalmi hadsereg vagyunk, gyermekeinkért és feleségünkért harcolunk, öreg anyánkért és apánkért, a forradalomért, földünkért. És vajon ki adta nekünk a földet?

Elhallgatott, és várt, noha tudta, hogy nem kap választ, hiszen sorban, vigyázzban álltak ott.

– Ki adta nekünk a földet? A szovjethatalom! Ti

meg mit csináltatok? Rablókká süllyedtetek! Elmentetek rabolni!

A csend olyan feszült volt, hogy az ember azt várta volna, a következő pillanatban szétpattan. És a rozsdás vas tovább csikorgott:

– Én, az oszlop parancsnoka, elrendelem, hogy mindenki, aki csak egy szál cérnát is rabolt, huszonöt botot kapjon.

Mind mozdulatlanul állnak, és nézik, nem veszik le tekintetüket Kozsuhról. Ő meg rongyosan áll ott, nadrágja cafatokban lóg le róla. Ócska szalmakalapja olyan, mint egy palacsinta.

– Akinek bármilyen rablott holmija van, lépjen három lépést előre . . .

Egy percnyi nyomasztó csend következett; senki sem mozdult . . .

De azután egyszerre dübörögni kezdett a föld: egy, kettő, három! . . . Csak néhány rongyokba öltözött ember maradt a helyén. A többi mind előlépett, sűrűn álltak az új sorban, ki-ki a maga maskarájában.

– Mindazt, amit a városban szereztetek, összeteszszük, és elosztjuk asszonyaitok és gyerekeitek közt. Rakjatok hát le mindent, amit elvettetek! Mindent!

Az első sor mozgolódni kezdett és végszámra rakták le maguk elé a vásznat, kartont, kelmét. Mások keményített ingeket, női kabátkákat, pruszlikokat vetettek le. A földön csakhamar kis ruhahalmok keletkeztek . . . Előttük meztelen, napbarnította alakok álltak. A jobbszárnyon álló katona is levetette frakkját és női nadrágját, most ő is csupaszon pompázott szikár testével.

Egy kocsi gördült elő, amelyről egy köteg vesszőt szedtek le.

Kozsuh odalépett a jobb szélen álló katona elé.

– Feküdj le!

Ez négykézláb lekuporodott, azután ügyetlenül le-

feküdt, arccal a női nadrágokra. A nap meztelen, lebarnult tomporára sütött.

Kozsuh rekedten felordított:

– Feküdjetek le mindnyájan!

Erre mindannyian lefeküdtek, és odatartották tomporukat és hátukat a perzselő napnak.

Kozsuh végignézett rajtuk, és arca kőmerev maradt. Hát nem ezek az emberek választották meg őt parancsnokuknak, szedett-vedett csürheként üvöltözve? Hát nem ezek kiáltották felé: »Áruló . . . eladta a bőrünket!?« Ezek voltak azok az emberek, akik csak úgy foghegyről beszéltek vele? Ezek akarták felnyársalni őt a szuronyukkal?

S most itt fekszenek előtte alázatosan, meztelenül.

És szívét hirtelen elöntötte az erő- és hatalomérzet hulláma: ugyanolyan érzés, mint az, amely akkor töltötte el, amikor teljesült régi vágya, és elérte a tiszti rangot. És mégis, ez a mostani érzés egészen más volt. Most az volt a becsvágya, hogy megmentse, biztos révbe juttassa ezeket az embereket, akik a fenyítést várva, oly alázatosan fekszenek előtte. Igen, most alázatosak, de ha azt merészelné mondani nekik: »Fiúk, menjetek vissza a kozákokhoz, a tisztekhez!«, akkor nekiesnének, és szuronyaikkal felnyársalnák.

És megint megcsikordult Kozsuh rozsdás, érdes hangja a földön fekvők fölött:

– Öltözzetek fel!

Mind feltápászkodtak, és újra magukra öltötték a kikeményített ingeket és női kabátkákat. A jobb szélen álló katona megint belebújt frakkjába s a hat bugyiba.

Kozsuh jelt adott, és két katona felvidult arccal megragadta az érintetlen vesszőnyalábot, és visszarakta a kocsiba. Ezután a kocsi lassan elhaladt a sorok előtt, és mindenki örömmel beledobálta a vásznakat, kartonokat és selyemvégeket.

29

A homály bársonyfekete óceánjában vörösen pislognak a tábortüzek – meg-megvilágítva arcokat, emberi alakokat, melyek laposnak látszottak, mintha kérègpapírból volnának kivágva, kocsikat, lófejeket . . . Az egész éjszakát hangok töltik be, zsivaj, kiáltások, nevetés. Dalok csendülnek fel, hol közel, hol távol, majd elhalnak megint. Megszólal egy balalajka, harmonikák felelnek rá. Őrtüzek . . . őrtüzek hosszú sorai . . .

De még valami más is betölti az éjszakát . . . valami, amire jobb volna nem is gondolni.

Kéken csillámló elektromos fény terül a város fölé.

Az őrtűz imbolygó, rőt visszfénye kíváncsian pislant egy öreg arcra, egy ismerős arcra. Hé, jó estét nagymama! Gorpina anyó! Mellette az örege fekszik némán a subáján. Katonák ülnek a tűz körül, arcukat vörösre festi a fény. Csupa földi, ugyanabból a faluból valók. A tűz fölött üstök, de ezekben alig fortyog víznél egyéb.

Gorpina anyó sopánkodik:

– Jézusmária, mi lesz itt? Csak megyünk, megyünk, megyünk, és nincs mit enni, egyszerűen éhen kell dögölni! Micsoda parancsnokság az, amelyik semmiféle ennivalót nem tud adni! Szép kis parancsnokság! Anka elment, az öreg meg ki se nyitja a száját.

Az út mentén tábortüzek szabálytalan, messze húzódó lánca.

A tűz mellett egy katona fekszik a hátán (nem lehet látni), fejét összekulcsolt karjain pihenteti, felnéz a sötét égre, és nem látja a csillagokat. Mi ez, honvágy? Vagy emlékeibe merül? Fekszik, fejét összekulcsolt karjain pihentetve, csak ő a megmondhatója, mi min-

den jár a fejében. És ahogy gondolatai követik egymást, úgy dúdolja fiatalos, lágy, tűnődő hangján:

. . . Légy a párom, kedvesem . . .

A víz fortyog az üstben.

– A jó ég tudja, mi lesz velünk – dünnyögi Gorpina anyó. – Idebolondítottak minket, és a végén itt döglünk meg. A víz csak felfújja az ember hasát, akármilyen soká forr is!

– Nézd csak! – mondja egy katona, és magasra emeli lábát: vadonatúj angol csizmára és új lovaglónadrágra hull a tűz rőt fénye.

A szomszédos tűznél vidáman szól egy harmonika. Lobog a tüzek hosszú lánca.

– Anka egyszerűen eltűnt . . . az a kis csavargó! Hová lett? Micsoda lány! Ha legalább te, papa, kordában tartanád . . . Mit hallgatsz, mint a csuka?

. . . Add ide a tajtékpipám . . .

– folytatta nótáját a kis katona, aztán hasára fordult, állát tenyerébe támasztotta, és vörös fényben úszó arcával a tűzbe bámult.

A harmonika valami cikornyás melódiát játszott. Közel és távol halk nevetés, beszélgetés, énekszó hallatszott a tábortüzek körül, a vörösen derengő homályban.

– Azok is emberek voltak, és mindegyiknek volt édesanyja . . .

Ezt mondta valaki fiatal hangján, csak úgy maga elé. Erre mindjárt csend lett, elfojtotta a harmonika hangját, a tereferét és a kacagást. Egyszerre mindenki megérezte az enyészet nehéz szagát, amelyet a hegyoldal felől hozott a szél: odaát különösen sokan feküdtek . . .

Egy idősebb katona felállt, hogy megnézze, ki szólt

az előbb . . . A tűzbe köpött, csak úgy sistergett. Valószínűleg még sokáig elterpeszkedett volna a hallgatás a hirtelen érezhetővé vált sötétségben, de egyszerre csak hangok csattantak fel, kiáltozás, káromkodás.

– Mi az?

– Mi történt?

Minden fej egy irányba fordult. És onnan, a sötétből ezt lehetett hallani:

– Lódulj, gazfickó!

Izgatott katonák tömege bukkant fel a megvilágított körben, és a lángok hol egy vörös arcélt, hol egy felemelt kart vagy egy szuronyt ragadtak ki a sötétségből. És a kör közepén – olyan váratlanul, hogy mindenkit meghökkentett – arany tiszti váll-lap csillogott egy fiatal, karcsú grúz vállán; derekán szorosan feszült az öv. Még jóformán ki sem lépett a kamaszkorból.

Nagy, lányosan kedves szemével hajszoltan nézett körül, és hosszú szempilláin, mint vörös könnyek, vércseppek remegtek. Az ember szinte azt várta volna, hogy a következő pillanatban panaszosan felzokog: »Mama! . . .« De nem szólt semmit, csak riadtan nézett maga körül.

– Itt kuksolt a bokorban – mesélte egy katona még mindig izgatottan. – A dolog így történt: szükségre kellett mennem, és behúzódtam a bokrok közé, a fiúk még utánam kiáltottak: »Eriggy csak messzebb, azt a kutyafáját!« Leülök hát egy bokor mögé, és valami feketét látok. Azt hittem, egy kő. Odanyúlok, és megfogom – hát ez a fickó ni! No, kapott mindjárt egyet a puskatussal.

– Szúrjátok le, a mindenségit neki! – szaladt oda egy alacsony katona felemelt szuronnyal.

– Hé . . . várjatok csak – mondták mások –, jelenteni kell a parancsnoknak.

A grúz könyörögni kezdett:

– Behívtak . . . behívót kaptam . . . hát tehetek róla? Kényszerítettek, hogy menjek . . . édesanyám van otthon . . .

És szempilláin újabb vörös könnyek jelentek meg, bezúzott homlokából szivárogtak alá. A katonák ott álltak körülötte, kezüket puskájuk csövének torkolatára támasztva, és sötéten néztek rá.

Az, aki a hasán feküdt és az egész idő alatt mozdulatlanul a tűzbe bámult, így szólt:

– Fiatal kamasz . . . tizenhat éves sincs . . .

Erre felháborodott hangok szólaltak meg:

– Ki vagy te tulajdonképpen? Úri kölyök, mi? . . . Mi a kadetok ellen harcolunk, miért lábatlankodnak itt a grúzok? Ki hívta őket ide? Életre-halálra verekszünk a kozákokkal, ne avatkozzék bele senki! Aki beleüti az orrát a mi dolgunkba, annak is lecsapjuk a fejét!

Izgatott, dühös hangok hallatszottak mindenfelől. A többi tábortűztől is idesereglettek a katonák.

– Ki ez?

– Egy kölyök, akinek még csöpög az orra . . . Tegnap még csecsszopó volt.

– Az anyja mindenit!

Az egyik katona csúnyán káromkodott, és levette az üstöt a tűzről. Odajött a parancsnok. Gyors pillantást vetett a fiúra, aztán elfordulva, hogy a grúz ne hallja, odaszólt a katonáknak:

– Végezzétek ki!

– Gyere! – kiáltott két katona túlzottan szigorú hangon. Vállukra vetették a puskát, nem néztek a grúzra.

– Hová vezettek?

Mindhárman elindultak, és a sötétből csakhamar ugyanolyan túlzott komolysággal kiejtett szavakat lehetett hallani: – A törzshöz . . . kihallgatásra . . . az éjszakát már ott töltöd . . .

Nem sokkal rá lövés dördült. Hosszasan dübör-

gött, meg-megtörve a hegyekben, míg végre elhallgatott, de az éjszakát mintha még sokáig eltöltötte volna valami mennydörgés néma visszhangja. A két katona visszajött, és szótlanul leült a tűzhöz, anélkül, hogy valakire ránézett volna. Az éjszakára még mindig az az egy lövés nyomta rá bélyegét.

Egyszerre csak – mintha ezt az elfojthatatlan visszhangot akarnák elhallgattatni – mindnyájan beszélni kezdtek, hangosabban és élénkebben, mint máskor. A harmonika újra megszólalt, a balalajka is pengett.

– Átvergődtünk hát az erdőn, és a sziklákhoz értünk. Első gondolatunk az volt: veszett ügy ez. Sem azokhoz oda felmászni, sem meglógni nem lehet. Mihelyt kivilágosodik, azok lepuffantanak minket . . .

– Mozdulni sem lehetett, sem erre, sem arra – nevetett valaki.

– És még azt is gondoltuk: ezek az átkozott kutyák úgy tesznek, mintha aludnának, de mindjárt golyózápor szakad a nyakunkba! Elég odafenn tíz lövészt felállítani, hogy mind a két ezredet lekaszálják. De azért tovább kúsztunk, egymás vállára, sőt néha a fejére kapaszkodva.

– És az öreg hol volt?

– Ő is velünk mászott. Amikor már majdnem feljutottunk, csak két öl volt még hátra, elállt a lélegzetünk. Az a két öl olyan meredek volt, mint egy fal . . . most már se előre, se hátra! Ekkor az öreg kikapja valakinek a kezéből a szuronyt, belevágja a sziklába, és tovább mászik rajta felfelé. Mindnyájan utána csináljuk, és felhúzódzkodunk egészen a szikla felső pereméig.

– Nálunk meg egy egész szakasz a tengerbe fulladt. Mint a nyulak, ugráltunk egyik kőről a másikra. Koromsötét volt. Megcsúsztak, egyik a másik után . . . zsupsz! a vízbe . . . és belefulladtak.

De akármilyen élénk volt is a beszélgetés, akármi-

lyen vidáman lobogtak a lángok, a sötétség pattanásig tele volt valamivel, amit mindenki érzett, hiába igyekezett elfelejteni: az enyészet nehéz szagával.

Gorpina anyó kimondta.

– Mi van ott? – kérdezte, és a sötétségbe mutatott.

Mindnyájan arrafelé fordították tekintetüket. A sötétben, amelyből alig láthatóan emelkedtek ki a nagy hegytömegek körvonalai, füstölgő fáklyák lobbantak fel, mozogtak, imbolyogtak, meg-meghajoltak.

Egy ismerős fiatal hang szólalt meg a sötétben:

– Azok a mi osztagaink . . . a városi polgárőrséggel együtt a hullákat szedik össze. Már reggel óta ezt csinálják.

Mindnyájan hallgattak.

30

Megint napfény. Megint a tenger szikrázása, a távoli hegyek szürkéskék körvonalai. Mindez lassan süllyed – a kanyargó országút mind magasabbra kígyózik.

Már egészen parányi az alant fehéren csillogó városka, majd végképp eltűnik. Mintha ceruzával húzták volna meg, úgy rajzolódnak a móló vékony vonalai a kék öbölbe. Az elhagyott grúz hajók kis fekete pálcikáknak látszanak. Kár, hogy nem tudták őket magukkal vinni.

Egyébként éppen eleget visznek magukkal. Hatezer gránátot cipelnek és háromszázezer töltényt. Pompás grúz lovak – az olajos fekete szíjakat megfeszítve – tizenhat grúz ágyút húznak. A grúz kocsikon rengeteg zsákmány, mindenféle hadianyag tornyosul – tábori

telefonok, sátrak, szögesdrót, gyógyszerek. Szanitéckocsik dübörögnek. Minden van bőven – csak kenyér nincs és széna.

A lovak türelmesen lépkednek, éhesen rázzák fejüket. A katonák mind szorosabbra húzzák derékszíjukat, de azért jókedvű valamennyi; mindegyik két-háromszáz töltényt visz a táskájában; vidáman emelgetik lábukat a fehér por forró felhőiben. A menethez szokott, lerázhatatlan legyek rajostul kísérik a sereget. A lépésekkel ütemben hullámzik a dal a szikrázó napfényben:

Kocsmárosné, elfogyott a pálinkád?
Kocsmád ma már bort se mér és sört se ád? . . .

Nyikorgó kocsik, szekerek, kordék, ponyvás málhakocsik végtelen sora. Piros karton vánkosokon lesoványodott gyerekfejek zötyögnek.

Az országút kanyarulatait lerövidítő ösvényeken gyalogosok szakadatlan lánca – még mindig a régi, szakadt sapkában, lelógó karimájú szalma- és nemezkalapokban, bottal a kézben . . . Az asszonyok mezítláb, foszladozó szoknyákban. De olyant nem látni már, aki háziállatot hajtana – nincsenek tehenek, disznók, szárnyasok; még a kutyák is nyomtalanul eltűntek: az éhség elűzte őket.

A végtelenbe kígyózó emberlánc, melynek minden szeme tarkán csillog, megint felkapaszkodik a hegyekbe, a kopár sziklák felé, meredek szirtfalak, sziklahasadékok, szakadékok mellett, fel a hegyi hágóra, s onnan újra lekígyózik a sztyeppekre, ahol kenyér és takarmány van, ahol már jó barátok várják az embert.

Torreádor, légy bátor, torreádor, torreádor!
Gondold meg, gondold meg jól, hős csatár,
Hogy két szép szempár szerelmi üdvre vár . . .

A városban új gramofon-lemezeket találtak.

Elérhetetlen csúcsok merednek a kék égbe.

A városka odalenn a tenger kékségébe merült, partjai eltűntek. Mint egy kék fal, emelkedik a tenger, de csakhamar eltakarják a fák az országút mentén. Por, hőség, legyek, görgetegek az út mentén, és erdők, ember nem járta erdők, ahol csak állatok élnek.

Estefelé panaszos jajgatás szállt végig a hosszú, csikorgó kocsisoron.

– Mama . . . enni . . . enni . . . mama!

A lesoványodott anyák megfeketedett arca egészen madárszerű már; nyakukat előrenyújtva tekintenek gyulladásos szemükkel a mind feljebb kanyargó útra. Mezítláb szaladnak a kocsi mellett – nem tudnak mit felelni gyermekeiknek.

Mind magasabbra és magasabbra hágtak. Az erdők megritkultak, majd egészen elmaradtak. Most sziklasivatag vette körül a sereget, kőtömbök, hasadékok, repedések, szakadékok kuszasága. A legkisebb zaj, egy lópata dobogása, a kerekek csikorgása megnőtt, visszhangzott, elfojtotta az emberi hangokat. Minden percben elesett lovakat kellett kikerülni.

Egyszerre csökkent a hőség, szellő kelt a magasból, minden szürke lett. Minden átmenet nélkül sötétség borult rájuk. És ahogy besötétedett, megnyíltak az ég csatornái. Ez több volt, mint eső. Nagy robajjal zúdult alá a víz, leverte lábukról az embereket, örvények kavarogtak a sötétben. Felülről, alulról, oldalról – mindenfelől tomboló, vad fergeteg söpört végig a tájon. A víz elárasztotta az emberek rongyait, homlokukra tapadó haját. Elvesztették az irányt és a kapcsolatot

egymással – emberek, kocsik, lovak egymástól elszakítva botorkálnak, mintha viharos messzeség tátongana közöttük . . . Senki se tudja, ki van, mi van körülötte.

Valakit elsodort a víz . . . valaki felsikoltott . . . de mit ér itt az emberi hang? A víz bugyborékolt . . . vagy a szél süvített talán, vagy a fekete ég tombolt, vagy a hegyek omlottak össze . . . vagy talán mindent elsodort az ár, kocsikat, lovakat, mindent?

– Segítség!

– Segítség! Vége a világnak!

Azt hitték, kiabáltak, pedig csupán elfúló suttogás tört ki elkékülő ajkukon.

A tomboló ártól az út szélére sodort lovak magukkal rántottak egy gyerekekkel rakott szekeret a szakadékba. Az emberek észre se vették, azt hitték, hogy még mindig a szekér után vonszolják magukat, pedig már régen üres hely tátongott ott, ahol a szekérnek kellett volna mennie.

A gyerekek beásták magukat az átázott vánkosokba és ruhákba.

– Mama! Ma . . . ma! Papa!

Azt hitték, kétségbeesetten kiabálnak, pedig csak az őrülten zuhogó víztömeg tombolt és harsogott. Láthatatlan sziklákról láthatatlan kövek gördültek alá, a szél süvöltött, mintha megvadult óriások bömbölnének, s közben szakadatlanul zuhogott, mintha dézsából öntenék.

Valaki, akinek ebben a tébolydában, úgy látszik, szava volt, egyszerre félrerántott egy óriási függönyt. Hirtelen elviselhetetlenül tisztán és élesen remegett a kék fényben minden, ami eddig a végtelen éjszaka feketeségébe merült: a távoli hegyek görbületeinek kék körvonalai, a kiugró sziklák ormai, a szakadék pereme, a lovak füle. És az egészben a legfélelmetesebb az volt, hogy ebben az imbolygó fényben minden mozdulat-

lannak, halottnak látszott. Mozdulatlanul álltak az eső rézsútos csíkjai a levegőben, a tajtékzó hegyipatak habjai, mozdulatlanok a lovak, lépni készülő felemelt térdükkel, mozdulatlanok a menetelés közben megdermedt emberek, mozdulatlanok a kiáltásra kinyitott szájak és a gyermekek sápadtkék kezecskéi a nedves vánkosok közt. Minden mintha megdermedt volna görcsös rángása közben.

Ez a kék vibrálás egész éjjel folytatódott; a felhők függönye olykor váratlanul bezárult – de ez csak egy pillanatig, egy másodperc töredékéig tartott.

Az éjszaka szörnyetege elnyelt mindent, és még ezt a boszorkányszombatot is túlharsogta. Mintha megrepedtek volna a hegyek, mélyükből olyan hatalmas dübörgés szállt fel, amelynek roppant méreteihez szűk volt az éjszaka, ezért kerek tömbökre hasadt, nőtt, és kiszélesedett, minden irányban terjedt, és dagadt, betöltve a láthatatlan mélységeket, hasadékokat, erdőket és szakadékokat. Az emberek belesiketültek, a gyermekek aléltan hevertek, mintha belehaltak volna.

És a zuhogó patakok, a szüntelenül cikázó kékség, a megállíthatatlan, egyre növekvő mennydörgés, égzengés közepette a menet hirtelen megállt. A szekerek, a katonák, az ágyúk, a lőszeres kocsik, a menekültek, a kordék... minden megállt. Erejük kimerült az utolsó cseppig. Minden állt, tehetetlenül átengedve magát a tomboló elemek kényének-kedvének, a szélnek, a tomboló zajnak, az elviselhetetlenül cikázó, holt fénynek. A víz már a lovak térdéig ért. A béklyóiból szabadult éjszaka végtelen és határtalan volt.

És reggel – megint a sugárzó nap. A levegő átlátszó, mintha megmosták volna, a kék hegyek koszorúja légiesen könnyű. Csak az emberek feketék, arcuk beesett, szemük karikás. Maradék erejüket megfeszítve segítenek a lovaknak. Ezeknek a lovaknak csontos a fejük,

minden bordájukat meg lehet számolni, szőrüket tisztára mosta az eső.

Kozsuhnak jelentik:

– Szóval, Kozsuh elvtárs: három szekér emberestül lezuhant a szakadékba, egy kordé összezúzódott a sziklákon, két embert agyoncsapott a villám, és a harmadik századból ketten nyomtalanul eltűntek. A lovak tucatjával hullanak el, úton-útfélen dögök hevernek.

Kozsuh a fehérre öblített országútra pillant, a sötéten tornyosuló sziklákra – és így szól:

– Éjszakára nem ütünk tábort sehol. Megállás nélkül menetelünk tovább – éjjel-nappal.

– A lovak nem bírják ki, Kozsuh elvtárs. Egy kötegnyi szénánk sincs már. Az erdőben legalább lombbal tudtunk etetni, de itt – csupa kopár szikla.

Kozsuh csak hallgatott, majd megismételte:

– Pihenés nélkül megyünk tovább. Ha egyszer megállunk, valamennyi lovat elviszi az ördög. Írja meg a parancsot!

Pompás, tiszta hegyi levegő – milyen jó belélegezni! De az emberek tízezreinek más kell, nem a jó levegő. Lehorgasztott fővel, némán baktatnak a kocsik mellett, az út szélén, az ágyúk mellett. A lovaskatonák gyalog mennek, kantárszáron vezetik lovaikat.

Körös-körül barátságtalan, kopár sziklák tornyosulnak. Sötét, szűk hasadékok tűnnek elő. Feneketlen szakadékok, amelyekben pusztulás ólálkodik. Sivár szurdokokban ködrongyok lebegnek.

A szakadékokat, a komor sziklák réseit és repedéseit megtölti a kocsik szakadatlan zörgése, a kerekek nyikorgása, a lovak patáinak dobogása, a dübörgés és csörömpölés. És mindez összeolvadva ezerszeresen visszhangzik, borzalmas, szüntelen robajjá dagad. Mindnyájan hallgatagon lépkednek, de ha valaki dühösen felordítana, az emberi hangot elnyelné, nyomtalanul

elmosná ennek a mozgásnak a zaja, amely csikorogva elhúzódik sok-sok versztányira.

A gyerekek már nem sírnak, már nem rimánkodnak kenyérért, csak sápadt fejecskéik zötyögnek a vánkosok közt. Az anyák már nem vigasztalják, már nem becézgetik, nem is próbálják etetni őket semmivel. Csak mennek a kocsi mellett, és félig tébolyultan nézik az út végtelen szalagját, amely most már a felhők felé kígyózik. De minden szem száraz.

Valahányszor egy ló megáll és nem tud tovább menni, leküzdhetetlen, vad rémület fogja el az embereket. Eszeveszett dühvel kapnak mind a kerekekhez, vállukkal tolják a szekeret, tombolva verik, csapkodják a szegény párát, és embertelen hangon ordítoznak – de minden izgalmukat, minden erőfeszítésüket elnyeli a számtalan kerék ezerszeresen visszhangzó, ezerszer ismétlődő, egyhangú, szűnni nem akaró nyikorgása.

A ló pedig tesz egy lépést, még két lépést, meginog, és leroskad a földre, összetörve a szekérrudat. Most már nincs erő, amely fel tudná állítani. Lábait kinyújtja, fogait kivicsorítja, ibolyaszínű szemében elsápad a nap.

A gyerekeket leemelik a szekérről. Az anya vad kétségbeesésében elnáspángolja az idősebbeket, hogy menjenek tovább gyalog, a kisebbeket meg a karjára vagy a hátára veszi. De ha nagyon sokan vannak, akkor . . . akkor egyet vagy kettőt a legkisebbek közül otthagy a megfeneklett, mozdulatlan szekéren, és továbbmegy, száraz szemmel, vissza se tekint. És a többiek lassan lépkednek mögötte anélkül, hogy felpillantanának . . . lassan elhaladnak a tovagördülő szekerek a megrokkant mellett, amely az útszélen maradt, az élő lovak a döglött mellett, az élő gyermekek az egyelőre még élő, de otthagyott gyermekek mellett, és az egyetlen pillanatig sem szünetelő, ezerszeresen visszhangzó zakatolás nyugodtan elnyeli azt, ami történt.

Egy anya, aki gyermekét több versztán át cipelte, tántorogni kezd, lábai remegnek, az út, a szekerek, a sziklák ködben úsznak szeme előtt.

– Tovább . . . nem tudok menni.

Leül félre, egy kőrakásra, a gyermekét nézi, és karján ringatja. Végtelen sorban vonulnak el a fogatok mellette.

A gyermek feketére száradt szája kitátva, búzavirág szeme meg se rezdül.

Az anya kétségbeesetten sopánkodik.

– Nincs már tejem, édes szivecském, galambocskám.

Eszeveszetten csókolgatja gyermekét – életét, utolsó reménységét. De a szeme száraz marad.

A sötét kis száj meg se moccan. Mereven néznek az elhomályosult, üveges szemek. Az anya mellére szorítja a gyámoltalan, kihűlt, kedves szájat.

– Édesem, gyönyörűm! Nem kell kínlódnod többé . . . már nem kell gyötrődve várnod a halálra . . .

Karjaiban tartja a lassan kihűlő kis testet.

Szétkotorja a kavicsot, belehelyezi kedveskéjét, kincsecskéjét. Nyakáról leveszi a kis keresztet, és a gyermek hátrahanyatló, hideg fejecskéjére húzza. Elkaparja a kis holttestet, és keresztet vet arra a helyre sokszor, számtalanszor.

A többiek némán elvonulnak mellette – nem néznek oda. Megállás nélkül haladnak a szekerek is . . . ezerszeresen dübörgő, ezerszeresen visszhangzó csörömpölés hallatszik a kopár sziklák közepette.

Messze elöl, a menet élén, lovaskatonák vonszolják támolygó lovaikat erőszakkal maguk után; a lovak füle petyhüdten lelóg, akár a kutyáké.

Kezd meleg lenni. Legyek légiói, amelyek a zivatar alatt mintha egészen eltűntek volna, de valójában a kocsik alsó deszkáira tapadtak, most sűrű felhőkben zümmögnek a sereg fölött.

– Hé, fiúk! No, mi van veletek? Hiszen olyan pofát vágtok, mint a macska, ha megpörkölte a bajszát! Rajta, énekeljünk valamit!

Senki sem felel. Kimerülten baktatnak tovább, lovaikat maguk után vonszolva.

– Az árgyélusát az orrlógatóknak! Húzzátok fel azt a gramofont, hadd játsszon valamit!

Turkál a zsákban, ahol a lemezek vannak, találomra kihúzza az egyiket, és üggyel-bajjal betűzni kezdi a feliratot:

– B-bb-b-i-bbi-Bim bbb-o-bom-bom . . . Mi a csoda ez? C . . . cl . . . ow . . . n . . . clownok . . . Nevető bohócok . . . Furcsa! No, játsszuk le!

Felhúzta a nyeregre erősített gramofont, rátette a lemezt, és elindította.

Arcán egy pillanatig leírhatatlan csodálkozás tükröződött, azután szeme keskeny réssé szűkült össze, míg száját füléig eltátotta . . . fogai megvillantak, és harsogó, mindenkit magával ragadó nevetésbe tört ki. A várt dal helyett fülsiketítő kacagás tört elő a gramofon tölcsérjén . . . Ketten nevettek, hol az egyik, hol a másik, majd mindketten együtt. Meghökkentő hangon nevettek . . . néha kuncogtak, mint a kisfiúk, ha csiklandozzák őket, máskor meg bőgtek, mint a bikák, úgy, hogy köröttük remegett minden; fulladásig nevettek, levegő után kapkodva; majd megpukkadtak, úgy kacagtak . . . nevettek, mint a hisztériás asszonyok, mint a megszállottak . . . úgy nevettek, mintha nem tudnák abbahagyni.

A közelben menetelő lovaskatonák mosolyogni kezdtek, és a gramofonra néztek, amely még mindig őrülten, tébolyultan kacagott mindenféle hangnemben. Nevetés futott végig a sorokon, előbb csak halk, kuncogó nevetés, de aztán nem tudták többé türtőztetni magukat, és harsogva versenyt kacagtak a gramofon-

nal. A nevetés nőtt, dagadt, az egyik sorból a másikra terjedt, tovább és még tovább gördült.

Eljutott a lassan baktató gyalogosokig, ők is nevetni kezdtek, anélkül, hogy tudnák, miért – a gramofon nem hallatszott el odáig. Mind hangosabban kacagtak, az előttük menetelő sorok nevetése átragadt rájuk. És a nevetés feltartóztathatatlanul gördült sorról sorra, egészen a hosszú oszlop végéig.

– Mit röhögnek azok? Mi történt?

De a következő pillanatban azok is nevettek, akik a kérdést feltették; csak úgy támolyogtak a nevetéstől, és levegő után kapkodtak.

– Jaj, mindjárt megpukkadok a röhögéstől!

Az egész gyalogság menetelt, és hahotázott. Nevetett az egész katonaság, nevettek a szekerészek, nevettek a menekültek, nevettek az anyák is, félelemmel és tébollyal a szemükben. A kerekek szüntelen nyikorgása közepette, a kopár sziklák közt mindenütt nevettek az emberek az egész tizenöt versztányi útszakaszon.

Amikor ez a nevetés Kozsuhhoz is eljutott, elsápadt, és sárga lett, mint a cserzett bárányból; amióta elindultak, még egyszer sem látták ilyen sápadtnak.

– Mi történt?

A hadsegéd csak nehezen tudta elnyomni feltörő kacagását, és így szólt:

– Tudja az ördög... úgy látszik, megbolondultak... majd mindjárt megnézem, miért nevetnek...

Kozsuh kitépte kezéből a gyeplőt és korbácsot, nehézkesen a nyeregbe zökkent, és irgalmatlanul verni kezdte a lovat. A lesoványodott állat lelógó fülekkel, lassan lépkedett, a korbács felhasította a bőrét, végül is ügetésbe kezdett – körös-körül pedig harsogott a kacagás.

Kozsuh érezte, hogy arcizmai megrándulnak; összeszorította fogát. Végül eljutott a menet élére, ahol az

embereket csak úgy rázta a nevetés. Szörnyű káromkodással csapott korbácsával a gramofonra.

– Csend legyen!

A lemez megrepedt, reccsent egyet és elnémult. Hallgatás futott végig a sorokon, kioltotta a kacagást. Megint csak az őrjítő, ezerszeresen visszhangzó zakatolást, nyikorgást, dübörgést lehetett hallani.

Kopár sziklák sötét ormai siklottak el a csapat mellett.

Valaki megszólalt:

– Ott a hágó!

A kanyargó út most már lefelé ereszkedett.

31

– Hányan vannak?

– Öten.

Az erdő, az ég, a távoli hegyek – mind csupa izzó kopárság.

– Egymás mellett?

– Egymás mellett . . .

A kubányi, aki most jött vissza felderítő útjáról – arcáról csurgott a veríték –, nem fejezte be, amit mondani akart. Izzadt véknyú lova kétségbeesetten küzdött a legyek ellen, a fejét rázta, s azon volt, hogy kirántsa a gyeplőt gazdája kezéből, aki előrecsúszott, egészen az állat nyakára.

Kozsuh segédtisztjével és a kocsissal a bricskájában ült. Mindhármuk arca rákvörös volt, mintha most léptek volna ki a gőzfürdőből. Egy lélek sem volt a közelben rajtuk kívül.

– Messze az országúttól?

A kubányi a korbácsával bal felé mutatott.

– Tíz-tizenöt versztányira az erdőcske mögött.

– Vezet oda út az országútról?

– Hogyne!

– Kozákokat nem látni?

– Nyomuk sincs. A mieink majdnem húsz versztát nyargaltak előre, de nem láttak kozákot. A falvakban azt beszélik, hogy a kozákok harminc versztányira a folyón túl lövészárkokat ásnak.

Kozsuh arcizmai megrándultak; most egyszerre megnyugodott, és megint sárga lett, akárcsak máskor, mintha nem is lett volna az imént vörös, mint a rák.

– A sereg éle álljon meg, forduljon be az országútról arra a mellékútra; az egész oszlop vonuljon el *azok* mellett: valamennyi ezred, a menekültek, a szekérsor – mindenki!

A kubányi a nyeregkápa fölé hajolt, és így szólt óvatosan, halkan, nehogy olyan látszatja legyen, mintha vétene a fegyelem ellen:

– Óriási kerülő . . . az emberek alig állnak a lábukon . . . meleg van . . . mindenki támolyog az éhségtől . . .

Kozsuh apró szeme a remegő, izzó messzeségbe meredt, és egészen elszürkült . . . Ez már a harmadik nap . . . csupa beesett arc, éhségtől égő szemek . . . már három napja nem ettek semmit. A hegyeket már maguk mögött hagyták, de minden erőt megfeszítve, folytatni kell a menetelést, hogy kivergődjenek a sivár előhegységből, és elérjék a falvakat, ahol ember és ló élelemhez juthat. És sietni kell, nehogy a kozákoknak idejük legyen beásni magukat – ezt meg kell akadályozni. Egy percet sem szabad elvesztegetni, ezt a tíztizenöt versztás kerülőt nem szabad megkockáztatni.

Kozsuh a kubányi éhségtől és hőségtől feketére

aszott, fiatal arcára nézett. De aztán felvillant a szeme, keményen, mint az acél, és a szavakat fogán keresztül szűrve, így szólt:

– Az egész sereg térjen le az útról, és vonuljon el *azok* előtt.

– Igenis!

A kubányi megigazította fején verítéktől nedves, kerek prémkucsmáját – rávágott a szegény, ártatlan lóra, hogy az egyszerre felélénkült, és táncolni kezdett, mintha sem elviselhetetlen hőség, se légy, se bögöly nem volna a világon – azután megfordult, és vidáman elporoszkált az országúton. Pedig ez az országút nem volt egyéb, mint szürkésfehér porfelhők végtelen kavargása, amely a fák fölé emelkedett, és eltűnt a hegyek mögött. És ebben a kavargó porfelhőben éhes emberek ezrei vonszolták magukat.

Kozsuh bricskája, melynek farészei is olyan forrók voltak, hogy nem lehetett megfogni, továbbgördült, és vele együtt a kibírhatatlan, fülsiketítő zakatolás is. Az ülés mögül egy géppuska izzó csöve kandikált elő.

A kubányi belenyargalt az átláthatatlan, hullámzó, fojtogató porfelhőbe. Semmit sem lehetett benne felismerni – csak hallani lehetett, amint a kimerült, összegabalyodott, rendezetlen sorok erőtlenül tovább támolyogtak, míg a lovak patái az úthoz verődtek, és a szekerek nyikorogtak. A feketére égett arcokon piszkos verítékcseppek ragyogtak.

Beszélgetést, nevetést nem lehet hallani – nyomasztó csend kíséri a menetet. És ebbe a forró, tömény csendbe csap bele a támolygó, tántorgó lépések zaja, a lovak patáinak koppanása, a tengelyek nyikorgása.

A lovak is kimerülten támolyognak, fülük erőtlenül lefittyen.

A gyerekek fejecskéje egyik oldalról a másikra billen

a szekerekben, összeverődő fogaik tompa fénnyel megmegcsillannak.

– Inni . . . inni . . .

Fojtó, fehéres, mindent betakaró köd húzódik az országúton, és láthatatlanul vonulnak benne a menetelők sorai, a lovasok, a nyikorgó szekerek. De talán nem is az izzó, lebegő, fehér köd az, ami mindent elborít, hanem a végtelen kétségbeesés, amely száműz minden reményt és gondolatot – csupán a kikerülhetetlen végzetszerűség érzése számára hagy helyet. Az, ami a sorokat vaserővel összetartotta, amikor bejutottak a keskeny résbe a tenger és a hegység között, és ami az egész idő alatt hallgatagon velük tartott, most azzal fenyegetett, hogy megszűnik, elhal. Éhesen és kimerülten, mezítláb és jóformán ruhátlanul vánszorogtak, az aszaló nap is gyötörte őket. Előttük pedig erős, jóllakott kozákezredek lesnek rájuk sáncaik mögül, és rabló tábornokok.

Ezekben a hallgatag, nyikorgó, fojtó porfellegekben nyargalt a kubányi, és az egyes alakulatokat csak úgy ismerte meg, ha rájuk kiáltott, és megkérdezte, kicsodák.

Időnként szétszakadt a szürke pára, és akkor a világos résben hullámos dombok, erdők körvonalai remegnek, kéken árad az égbolt. A katonák gyulladt arcát kegyetlenül süti a nap. És a menet lassan tovább vánszorog – nincs semmi más, csak a lábak lassú, szabálytalan csoszogása, a lovak patáinak ritmustalan kopogása, a kerekek nyikorgó zenéje és a reménytelenség. Az útszélen porba burkolt alakok ülnek, és fekszenek aléltan – fejük hátravetve, ajkuk száraz és cserepes, szájukat eltátják. Legyek rajzanak zúgva körülöttük.

A kubányi, amint előreüget, félrelöki az embereket, lovakat. Eléri a menet élét, előrehajol nyergében, és néhány szót vált a parancsnokkal. Az komoran össze-

ráncolja homlokát, egy pillantást vet a rendetlenül előbukkanó, majd ismét eltűnő katonákra, és rekedt, idegenszerű hangon vezényel.

– Ezred . . . állj!

A fojtó köd úgy szívja be hangját, mint a vatta. De kiderül, hogy mégis megértik ott, ahol kell. Egyre gyengébben, egyre távolabbról hallatszanak a kiáltások.

– Zászlóalj . . . állj! Század . . . állj!

És valahol, egészen messze, hátul felhangzik az alig hallható, utolsó vezényszó is:

– . . . állj!

Az elővédben elhallgatott a lábak dobogása. Egymás után dermedtek mozdulatlanságba a sorok, és egy pillanatig az izzó párafelhőben csend támadt – nemcsak némaság, hanem a végső kimerülés nagy csendje, a kegyetlen hőség mozdulatlan csendje. Azután egyszerre köhögés, krákogás és köpködés töltötte be ezt a csendet – az emberek kiköpték a port tüdejükből, káromkodtak, száraz falevélből és fűből cigarettát sodortak. A leülepedő por alól lassanként kibontakoztak az emberek, állatok és szekerek.

Leültek az út szélére, az árokba, puskájukat a térdük közé fogva. Mozdulatlanul feküdtek az izzó napon, hátukon elnyújtózkodva.

A lovak erőtlenül álltak, fejüket lógatták. Még a sűrű rajokban rájuk telepedő legyeket sem kergették el magukról.

– Fel! Hé! Keljetek fel!

Meg se moccant senki, éppen olyan mozdulatlan volt minden – az út és az emberek, a lovak és a kocsik –, mint előbb. Úgy tetszett, nincs olyan erő, amely ezeket az embereket felállásra tudná késztetni – mintha csak izzó kődarabok volnának.

– Az ördögbe is! Álljatok már fel, az anyátok hétszentségit!

Végre feltápászkodtak, egyenként, kettesével, mint a halálraítéltek, és fel sem sorakozva, anélkül, hogy bevárnák a vezényszót, menni kezdtek rendetlen összevisszaságban, ólomsúlyú puskájukat vállukra vetve, gyulladt szemükkel maguk elé bámulva.

Szétszórtan lépkedtek az úton, az útszélen, a hegyoldalon. A kocsik újra nyikorogni kezdtek, a légyrajok megszámlálhatatlan sokasága is útnak eredt velük.

Naptól aszalt fekete arcok, szemek villogó fehérje. A fejeken sapka helyett lapulevelek, ágak, szalmakötegek – védekezésül a szörnyű nap ellen. A meztelen lábak feketék és repedezettek. Egyik-másik ember olyan, mint a néger, s fekete teste szinte meztelen, csak az ágyékát takarja valami rongy. Napbarnította bőrük ráfeszül szikkadt izmaikra. Lógó fejjel baktatnak, vállukon a puska, szemüket összehúzzák, kiszáradt szájuk nyitva. Lerongyolódott, megtépázott horda, sötéten, félig meztelenül vánszorgó emberek, s nyomukban lerázhatatlan útitársaik: a hőség, az éhség, a kétségbeesés. Megint fehér ködfelhők szállnak fel, fáradtan, erőtlenül, s a végtelenbe kígyózó országút most kimászik a hegyekből a sztyeppekre.

Hirtelen felhangzik a váratlan, meghökkentő parancs:

– Jobbra kanyarodj!

És valahányszor egy-egy újabb csapatrész közeledik ahhoz a helyhez, újra felhangzik ugyanaz a különös vezényszó:

– Jobbra kanyarodj . . . jobbra . . . jobbra . . .

Eleinte csodálkozva, majd mind élénkebben kanyarodnak be a katonák a mezei útra, amely köves és pormentes. Látni, amint a szakaszok sietve befordulnak, a lovasok lefelé nyargalnak, s a szekerek és kordék nehézkesen, döcögve, csikorogva vonulnak az úton. Távolabb erdős dombok, kék hegyek bukkannak fel.

A nap még mindig tébolyítóan tűz, görcsösen remeg az izzó levegő. A legyek fekete légiói is befordulnak jobbra. A lassan leülepedő porfelhő és a fülledt némaság ottmarad az országúton; a mezei utat hangok, kacagás, kiáltozások élénkítik fel.

– Hová megyünk tulajdonképpen?

– Talán az erdőbe vezetnek, hogy a torkunk kissé megnedvesedjék; már nagyon kiszáradt!

– De okos vagy! Talán azt hiszed, az erdőben tollas ágyat vetettek neked. Éppen csak ki kell nyújtózkodnod.

– És palacsintát sütnek.

– Vajjal . . .

– Tejföllel . . .

– Mézzel . . .

– És jégbehűtött dinnyét adnak hozzá . . .

A hosszú, szikár katona abban a megtépett, átizzadt frakkban, s a rongyos, piszkos csipkével szegett bugyiban, amelyből mindene kilátszik, megvetően köp egyet.

– Hallgassatok már, hülye banda! Elég volt ebből a marhaságból.

Dühösen szorosabbra húzza derékszíját, úgyhogy a bordái kiállnak; a nehéz puskát haragosan átveti a másik vállára.

Harsogó nevetés riasztja el a legyek sűrű rajait.

– Hallod-e te, Opanasz, te csak a fenekedet feded be, és elöl mindenedet mutogatod? Fordítsd előre a nadrágodat, máskülönben nem kapsz derelyét a faluban a menyecskéktől . . . Ha meglátnak téged, menten elfordulnak szégyenükben.

– Ho-ho-ho-ho . . . ha-ha-ha!

– Fiúk, meglátjátok, pihenő lesz.

– Errefelé nincs falu. Ismerem ezt a vidéket.

– Ne beszélj marhaságokat . . . Hát nem láttad a sürgönypóznákat? Hová vezetnének, ha nem egy községbe?

– Hé, lovasság, hát ingyen akarjátok pusztítani a kenyeret? Játsszatok nekünk valamit!

A ló felől, amelynek nyergéhez erősítették a gramofont, rekedt hangon szállt a nóta.

Hová, hová . . . psss . . . tűnt el a . . . psss . . .
tavasz napja . . .

– hangzott az izzó napsütésben, a feketén lebegő légyrajok felhőiben. A verítékkel és lisztfehér porral borított emberek, az elcsigázott, rongyos, félmeztelen emberek most vidámabban lépkedtek, de a nap most is részvétlenül lövellte rájuk tébolyító sugarait. Lábukat, mintha forró ólomból volna, alig tudják vonszolni. Egy kissé magas tenor hang rákezdte:

A török asszonyka tudta . . .

A hang itt megbicsaklott, és elhallgatott – az énekes torka kiszáradt. De mások – ugyanolyan rekedt hangok – folytatták a dalt:

. . . Hogy mit akar az a muszka.
Csak már a dobos megjönne,
Ez meg az ördögbe menne . . .

A fekete arcok felderültek, és mindenfelől rekedt, de vidám vékony és vastag hangok csatlakoztak az énekhez.

Meg is jött a dobos végre:
»Hála istennek az égbe . . .!«
Muszka vakarja a fejét:
»Kaphatnék egy kis derelyét? . . .«
Derelyének híre sem volt,
Szegény muszka egyet gondolt:

»Átkozottak!« – kiáltotta –
És a kunyhót odahagyta . . .

És még sokáig kavarogtak a hangok kusza összevisszaságban a tömeg felett:

. . . Derelyét! . . . egy kis derelyét! . . .
. . . Hová . . . hová tűnt el a tavasz napja . . .

– Hé, nézzétek csak! Ott áll az öreg!

Amint elmentek mellette, mindnyájan arra fordították fejüket, és odanéztek . . . Igen, ő még mindig a régi: vaskos, zömök, s a piszkos, kajla karimájú szalmakalapban olyan, mint egy gomba. Ott áll, és nézi őket. Gyűrött gallérú inge izzadt és szakadt, látni a szőrös mellét, nadrágja cafatokban lóg, s elnyűtt csizmájából kikandikál repedezett lába.

– Fiúk, a mi öregünk pontosan úgy fest, mint egy útonálló. Ha az ember az erdőben szembetalálkozna vele, igyekezne minél hamarabb eliszkolni!

Szeretettel nézik, és nevetnek.

Kozsuh pedig figyeli, ahogy elvonul mellette ez a rendetlen, lomha, lármás tömeg, és apró, szúrós szemével, amely most kékesen villog elő ebből a vasarcból, szinte keresztülfúrja az előtte elhaladó embereket.

»Igen . . . horda, valóságos rablóbanda – gondolja magában. – Ha most összeakadunk a kozákokkal, el vagyunk veszve . . . Horda! . . .«

Hová, hová tűnt el a tavasz napja . . . pss . . . pss . . .
. . . Derelyét! . . . egy kis derelyét! . . .

– Mi ez? Mi ez? – morajlott most egyszerre végig a sorokon, s a morajba beleveszett a »hová, hová« is, meg a »derelye« is.

Azután síri csend támadt, csak a döngő léptek zaja hallatszott, s minden fej ugyanabba az irányba fordult, mindenki ugyanabba az irányba szegezte tekintetét: arra, ahol nagyság szerint sorakoztak a távíróoszlopok: elöl a nagyobbak álltak, azután egyre kisebbek következtek, s a végén már csak alig látható, vékony kis ceruzák rezegtek az izzó kékségben. Az első négy oszlopon négy meztelen emberi test lógott mozdulatlanul. Legyek sűrű raja lepte el őket. Fejüket lehajtották, mintha fiatal állukkal akarnák magukhoz szorítani a nyakukon levő hurkot; nyitott szájukból elővillant fehér fogsoruk; kivájt szemük helyén fekete gödrök sötétlettek. Hasukból, amelyet már szétmarcangoltak a ragadozó madarak, nyálkás, zöld belek lógtak ki. A nap elárasztotta testüket perzselő sugaraival. Bőrük, amelyen fekete csíkokat hasítottak a vesszőcsapások, itt is, ott is felrepedezett. Megzavart hollók röppentek fel a magasba, letelepedtek a távírópóznák csúcsára, és onnan sandítottak le az arra vonulókra.

Így lógtak ezek négyen az első négy oszlopon . . . Az ötödiken pedig . . . az ötödiken egy fiatal leány lógott, levágott mellel, meztelen, megfeketedett testtel.

– Ezreeed, állj! . . .

Az első távírópóznán egy odaszögezett papírlap fehérlett.

– Zászlóalj állj! . . . Század, állj! . . .

Így futottak végig a vezényszavak a menetoszlopon, s azután elcsendesedtek.

Az öt holttestből némaság és édeskés, émelyítő bűz áradt.

Kozsuh levette elnyűtt, kajla karimájú kalapját. S utána mindenki, akinek kalapja volt, levette. Akinek pedig nem volt kalapja, a feje köré csavart szalmaköteget, fűcsomót vagy gallyakat vette le.

Perzselően sütött a nap.

S a levegőben ott terjengett az émelyítő bűz, az enyészet szaga.

– Adjátok csak ide, elvtársak!

A hadsegéd letépte az első oszlopról az odaszegzett fehér papírlapot és átnyújtotta Kozsuhnak. Kozsuh összeszorította állkapcsát, és fogain keresztül szűrte a szavakat:

– Elvtársak – és felmutatta a napfényben vakítóan fehérlő papírlapot –, a tábornok üzen nektek. Pokrovszkij tábornok ezt írja: »Mindazokra, akik bármiféle kapcsolatban állnak a bolsevikokkal, ugyanilyen csúf halál vár, mint erre az öt gazemberre a majkopi gyárból.« – S a vasállkapocs megint bezárult. Kozsuh némán állt ott egy darabig, aztán hozzátette: – A fivéreiteket látjátok itt . . . és a húgotokat.

Megint elhallgatott, és összeszorította a fogát, mint akinek nincs több mondanivalója – itt már nem volt szükség szavakra.

Ezer meg ezer villogó szempár nézett rá mozdulatlanul, a szempillájuk sem rebbent. Egyetlen hatalmas szív lüktetése töltötte be a határtalan térséget.

Az üres szemgödrökből fekete cseppek csurrantak alá. És egyre terjengett az émelyítő bűz.

A roppant némaság elnyelte az izzó levegő zsongását, a legyek légióinak finom zümmögését. Síri csend és édeskés bűz – semmi egyéb. Peregnek a fekete cseppek.

– Vi-gyázz! . . . In-dulj! . . .

Súlyos léptek döngése szakította meg a csendet, ütemesen és egyenletesen, mintha egyetlen roppant termetű és roppant súlyú óriás léptei dübörögnének – és egyetlen szív, egyetlen óriási szív lüktetése kísérné a döngő lépteket.

Csak mennek, mennek, és anélkül, hogy észrevennék, mindinkább meggyorsítják döngve visszhangzó léptei-

ket, egyre lendületesebben mennek. Tébolyítóan süt a nap.

Az első szakasz jobb szárnyán most egyszerre megtántorodik egy fekete bajuszú katona, elejti puskáját, és végigvágódik a földön. Arca bíborszínben ég, nyakán kidagadnak az erek, vérvörös szeme kifordul. A nap dühösen lövelli rá égető sugarait.

Senki sem áll meg, senki sem marad mellette – továbbvonulnak, még nagyobb iramban, még gyorsabban, villogó szemmel néznek előre, szemüket az izzó fényben rezgő láthatárra szegezve.

– Szanitéc!

Odahajt egy kordé, felemelik az összeesett katonát, ráteszik a kordéra: megölte a napszúrás.

Rövid idő múlva megint összerogyott egy katona, azután még kettő.

– Ide a kordéval!

– Mindenki takarja be a fejét! – hangzik a vezényszó.

Akinek volt sapkája, feltette. Egyesek női napernyőt feszítettek ki. Akinek nem volt sapkája, menet közben száraz füvet szedett, és azt csavarta a feje köré. Mások meg letépték magukról izzadt rongyaikat, amelyekbe beette magát a por, leráncigálták magukról nadrágjukat, darabokra tépték és asszonyosan kendőket tekertek a fejük köré – de mindezt menet közben; egy pillanatra sem álltak meg, csak mentek tovább döngő, súlyos, lendületes léptekkel. Villogtak a meztelen lábak, ahogy gyors iramban rótták az alattuk húzódó országutat.

Kozsuh bricskájában utol akarja érni az elővédet. A kocsis, akinek a nagy hőségtől kidülled a szeme, mint a ráké, a lovak közé csap; izzadt csíkok jelzik a lovak farán az ostor nyomát. Habosan száguldanak a lovak, de az elővédet nem tudják utolérni – egyre gyor-

sabban, egyre nagyobb iramban vonulnak a dübörögve menetelő sorok.

– Mi van ezekkel, megvesztek? . . . Úgy szaladnak, mint a nyulak . . .

Megint a lovak közé vág, és vadul hajszolja az elcsigázott lovakat.

»Jól van, fiúk, jól van . . . – villan meg a kiugró homlok alatt Kozsuh acélkék szeme. – Így aztán hetven versztát is megteszünk egy nap alatt . . .«

Kiszáll a kocsiból, és gyalog megy tovább; ugyancsak erőlködnie kell, hogy lépést tudjon tartani a többiekkel. Csakhamar eltűnik a döngve lépkedő, végtelen hosszú sorok között.

Egymás után nyeli el a messzeség a vigasztalanul, magányosan meredező távírópóznákat. A menet éle most jobbra kanyarodik. S amikor kiér az elnéptelenedett országútra, megint felszállnak a fullasztó porfellegek, és reménytelenül elborítanak mindent. Semmit sem lehet látni. Csak a súlyos léptek egyhangú, ütemes dobogása tölti meg a fülledt levegőt, a sebesen gomolygó porfelhők sűrű, fullasztó, hullámzó közegét.

Egyik alakulat a másik után vonul el az öt távíróoszlop mellett, s amikor odaérnek, megállnak.

Mint köd árad szét a síri csend, s minden hang belefúl ebbe a ködbe. A parancsnok felovassa a papírlapról a tábornok üzenetét. Ezer meg ezer villogó szempár mered rá, a pillájuk se rebben, s egyetlen szív lüktetése tölt be mindent, egyetlen, csodálatos, óriási szív lüktetése.

Az az öt mozdulatlanul függ a póznákon. A hurkok alatt már oszlásnak indul a feketedő hús, a csontok már fehérleni kezdenek.

A póznák tetején hollók gubbasztanak, villogó szemmel, sandítva nézegetnek le. Émelyítő, édeskés bűz terjeng a levegőben – a napon pörkölődő hús bűze.

Azután ütemes léptek, egyre gyorsuló, ütemes léptek döngése hallatszik; anélkül, hogy észrevennék, lassan felzárkóznak, igazodnak, és rendezett, tömött sorokban menetelnek tovább. Csak mennek, magukba merülten, fedetlen fővel, nem látják sem a távolba vesző távírópóznákat, sem a rövid, élesen és feketén kirajzolódó déli árnyékokat; szikrázó szemüket, amelybe belehasít a bántó, vakító fény, összehúzzák, és a remegő, izzó messzeségbe merednek.

S újra felhangzik a vezényszó:

– Mindenki fedje be a fejét! . . .

Egyre gyorsabb, lendületesebb léptekkel mennek a zárt, tömött sorok, jobbra kanyarodnak, elözönlik az országutat, s a nyomukban gomolygó porfelhő őket is elnyeli.

Így vonulnak el ezrével, tízezrével az emberek. Már nincsenek szakaszok, nincsenek századok, nincsenek zászlóaljak, nincsenek ezredek – egyetlen, megnevezhetetlen, óriási csodalény rója az utat. Az ő léptei döngenek az egyszerre dobbanó lépések megszámlálhatatlan sokaságában, ő mered a távolba ezer meg ezer szemével – s egyetlen, mérhetetlenül nagy szív lüktet tízezrek szívének dobbanásában.

S valamennyien egy emberként meresztik szemüket az izzó messzeségbe.

Hosszú, ferde árnyak nyúlnak el a földön. Mögöttük kékes ködbe burkolódznak a hegyek. Az égbolt peremén fáradtan hanyatlik le az elgyengült, megszelídült nap. Nehézkesen döcögnek a szekerek, a gyermekeket és sebesülteket szállító kocsik.

Ezeket is megállítják egy percre, és így szólnak hozzájuk:

– A ti testvéreitek . . . Látjátok, ez a tábornokok műve . . .

Azután továbbvonulnak, és csak a szekerek nyikor-

gása hallatszik. S a gyermekek rémült suttogással kérdik:

– Mama, nem jönnek hozzánk éjjel a halottak?

Az asszonyok keresztet vetnek, szoknyájuk szélébe fújják orrukat, szemüket törölgetik:

– Szegény, szerencsétlen emberek . . .

Homályba veszve lépdelnek az öregek a kocsik mellett. Lassan minden elmosódik, felismerhetetlenné válik. Már nincsenek távírópóznák, csak hatalmas oszlopok meredeznek a sötétben – az égbolt pillérei. Számtalan szikra gyúl ki az égbolton, de ettől nem lesz világosabb. Mintha óriási hegyek tornyosulnának körös-körül – de nem, csak az út mentén emelkedő halmok. A hegyeket már régen elnyelte az éjszaka, s körös-körül valami felismerhetetlen, rejtélyes, sejtelmes síkság dereng, ahol minden lehetséges.

Most egy női sikoly hasít bele a csendbe, oly félelmetesen, hogy a játékos csillagok riadt lobbanással villannak egymásra.

– Jaj, jaj, jaj . . . mit csináltak ezekkel! . . . Ó, azok a vadállatok . . . azok a veszett fenevadak . . . Segítség, jó emberek . . . Nézzetek rájuk! . . .

Megragadja a póznát, átöleli a hideg lábakat, odaszorítja fiatal arcához, zilált hajához.

Markos kezek ragadják meg, nagy nehezen elszakítják az oszloptól, és a kocsihoz vonszolják. Mint egy kígyó, kisiklik kezük közül, megint odarohan a póznához, s mintha maga a riadtan villódzó égbolt sikonganá tébolyultan:

– . . . Hol van az édesanyátok? Hol vannak a húgaitok?! Hát ti nem akartatok élni? . . . Hova lett a fénylő szemetek, erőtök, hol vannak kedveskedő szavaitok? . . . Ó, ti szegény boldogtalan emberek! Senki sincs, aki megsirasson, meggyászoljon titeket . . . Senki sincs, aki könnyet hullasson értetek . . .

Ismét megragadják, de megint kisiklik kezükből, és újra felüvölt a tébolyult éjszaka:

– Mit csináltak ezek! . . . Felfalták a fiamat, felfalták Sztyepant, titeket is felfaltak. Hát faljatok fel mindnyájunkat egyszerre, a vérünket, a húsunkat, faljatok, hogy megfulladjatok, tömjétek meg a bendőtöket emberhússal, emberi csontokkal, szemekkel, agyvelőkkel . . .

– Híjjnye! Ez megtébolyodott . . .

A kocsik nem állnak meg, nyikorogva mennek tovább. A fiatal nő kocsija is elvonult. Most más izmos karok ragadják meg, de megint kiszakítja magát, s megint felhangzik a nő sikoltozása – de nem, ez nem is az ő sikoltozása, maga a sötétség, a megbomlott éjszaka üvölt tébolyultan.

Csak az utóvédnek sikerült nagy nehezen megfékeznie az asszonyt. Odakötötték a legutolsó szekérhez. Azután ők is továbbvonultak. S most már egy lélek sem volt a távírópóznák körül, csak az enyészet nehéz szaga terjengett a levegőben.

32

Ott, ahol az országút elkanyarodik a hegytől, ugrásra készen várnak a kozákok. Amióta a felkelés tüze lángba borította egész Kubányt, a bolsevik haderők mindenütt visszavonulnak a kozák ezredek, az önkéntes tiszti alakulatok, a »kadetok« elől. Sehol sem tudják megvetni a lábukat, sehol sem tudnak szilárd támaszpontot kiépíteni, nem tudják feltartóztatni a tábornokok dühödt támadásait – egyik várost a másik után, egyik falut a másik után adják fel.

A bolsevik csapatok egy részének még a felkelés kezdetén sikerült kitörnie a felkelők vasgyűrűjéből, s ez a hatalmas embertömeg mint valami horda, rendezetlen, felbomlott sorokban hömpölygött a menekültek tízezreivel és szekerek ezreivel a tenger és a hegyek között húzódó keskeny sávon. Olyan gyorsan futottak, hogy nem lehetett őket utolérni – de a kozák ezredek most itt állnak ugrásra készen, és várják őket.

A kozákoknak olyan értesüléseik voltak, hogy a hegyeken keresztül özönlő bandák töméntelen sok rablott kincset hurcolnak magukkal, aranyat, drágaköveket, ruhaneműeket, gramofonokat, rengeteg fegyvert, és hadianyagot – de mégis rongyosan, mezítláb, fedetlen fővel menetelnek, nyilván azért, mert ezek a rongyos csavargók már így szokták meg. S a kozákok, a tábornoktól a legutolsó közlegényig, mohó türelmetlenséggel nyaldossák a szájuk szélét: ez a sok kincs, ez a rengeteg érték most egyenesen az ölükbe hull.

Gyenyikin tábornok azt az utasítást adta Pokrovszkij tábornoknak, hogy szervezzen csapatokat Jekatyerinodarban, kerítse be a hegyekről leereszkedő bandákat, és senkit se engedjen ki élve a keze közül. Pokrovszkij pompásan felszerelt hadtestet szervezett, s elzárta a hegyekről alázúduló, fehéren tajtékzó Bela folyón átvezető utat. Egy csapatrészt előre küldött, hogy feltartóztassa a menekülőket.

Hetykén félrecsapott kucsmáikban vígan vágtatnak a kozákok jól táplált, pompás lovaikon, amelyek megmegrázzák fejüket, és rángatják a kurtára fogott gyeplőt. Csillognak a napon a díszes veretű, csengő kardok: karcsú lovasok himbálóznak a nyeregben, testhez simuló cserkesz köpenyükben, kucsmájukon pántlikák fehérlenek.

Dalolva vonulnak át a kozák falvakon, a kozák asszo-

nyok ízes falatokkal kínálják katonáikat, az öregek boroshordókat gurítanak ki a pincékből.

– Aztán hozzatok ide is a hegyek közül egy bolsevikot, mutatóba, hadd lássuk, milyen.

– Ne félj, hozunk magunkkal jó néhányat, csak készítsétek elő az akasztófákat.

Hetyke legények voltak ezek a kozákok, nemcsak a verekedéshez értettek, hanem az iváshoz is.

A távolban óriási, fehér porfellegek gomolyogtak.

– Aha, ott vannak!

Csakugyan ott voltak – rongyosan, feketén, tépett condráikban, fejükön sapka helyett szalma és fű.

A kozákok megigazították kucsmájukat, kirántották villámló, suhogó kardjukat, a nyeregkápa fölé hajoltak – repülve száguldottak a kozák lovak, csak úgy süvöltött mellettük a szél.

– Üsd, vágd, nem apád!

– Hurrááá!

A következő két percen belül váratlan, hihetetlen dolgok történtek: a kozákok nekirontottak az ellenségnek, összecsaptak vele és... mintha valami vad orkán söpörte volna le őket, lerepültek lovaikról, széthasított kucsmával, széthasított nyakkal, s egyik-másik lovat a lovasával együtt döfték keresztül a szuronyok. Akik életben maradtak, visszafordították lovukat, mélyen előrehajoltak a nyeregben, hogy látni se lehessen őket, s így száguldottak visszafelé; a szél még hangosabban süvített a fülük mellett, mint az imént, s fütyülő golyók szedték le őket egymás után a lovakról. S azok az átkozott mezítlábasok egyre a sarkukban vannak, kergetik őket két, három, öt, tíz versztán át – szerencse, hogy a lovaik fáradtak, különben egyetlen kozák sem menekülne meg.

A kozákok végigszáguldottak a falun, amazok meg utánuk: berontottak a gazdák udvarára, pihent lova-

kat követeltek, s ha nem vezették ki a lovakat nyomban az istállóból, jobbra-balra vagdalkoztak, majd tovavágtattak a zsákmányolt lovakon. De sok fehérpántlikás kozák kucsma hevert a sztyepp homokjában, de sok ezüstcsatos, finoman testhez simuló cserkesz köpeny feketéllett a kék színben játszó dombokon, a sárga tarlón és a pagonyokban!

Csak akkor hagyták abba az üldözést, amikor a kozákok elérték előretolt erőik lövészárkait.

S most a hegyekről leereszkedő mezítlábas, rongyos bandák lóhalálában visszavágtattak századukhoz. És megszólaltak az ágyúk, kattogni kezdtek a gépfegyverek.

Kozsuhnak semmi kedve sem volt ahhoz, hogy fényes nappal felsorakoztassa erőit: tudta, hogy az ellenség nagy túlsúlyban van, s ezért nem akarta feltárni előtte csapatainak számbeli gyengeségét. Úgy határozott, hogy bevárja, amíg besötétedik. S amikor már sűrű sötétség borított mindent, megismétlődött az, ami nappal történt: nem emberek, hanem ördögök rontottak rá a kozákokra. A kozákok szúrták, kaszabolták őket, s egész sorokat kaszáltak le géppuskáikkal – de a kozákok egyre fogytak, egyre gyengébben hangzott fel hosszú lángnyelvet okádó ágyúik dörgése, egyre ritkábban kattogtak a gépfegyverek, nemsokára elhallgatott a puskaropogás is: a kozákok már nem tüzeltek többé.

Nem bírták tovább, futásnak eredtek. De az éjszaka sem mentette meg őket: mint a sarjúrendek, hullottak jobbra-balra a kozákok a kardcsapások alatt, másokat meg a szuronyok döftek keresztül. Ekkor a szélrózsa minden irányába szétfutottak, ki merre látott, otthagyva ágyúikat, gépfegyvereiket, lőszerüket, s az éj leple alatt elszéledtek a pagonyokban és szakadékokban. Nem értették, miféle ördögi erő söpörte így el őket.

S amikor a nap kikandikált a sztyepp dombjai mögül, a végtelen sztyeppen mindenfelé fekete bajuszú kozákok feküdtek: nem voltak köztük sebesültek, és nem voltak köztük foglyok – valamennyien mozdulatlanul terültek el a földön.

Hátul, a menekültek szekértáborában tüzek füstölögtek, étel rotyogott az üstökben, a lovak szénát és zabot ropogtattak. Valahol messze ágyúk dörögtek, de ügyet sem vetett rá senki – már megszokták. Amikor azután elhallgatott az ágyúszó, felbukkant egy-egy katona, aki a tűzvonalból jött: hol egy lovasküldönc, aki parancsokat hozott, hol egy szekerész, akit takarmányért küldtek, hol meg valamelyik harcos, aki sutytyomban lopakodott ide, hogy megnézze, mit csinál a családja. S a napperzselte, meggyötört arcú asszonyok mindenfelől megrohanták őket, belekapaszkodtak a kengyelbe, a gyeplőbe:

– Mi van a férjemmel?

– Hát az enyémmel?

– Él-e, nem történt-e semmi baja?

Könyörgő tekintetük csupa félelem és remény.

S a tűzvonalból jött katona könnyű ügetéssel halad el mellettük, korbácsát lóbálja, s hol az egyik, hol a másik asszonynak vet oda egy-egy szót:

– Él . . . Jól van . . . Megsebesült . . . Ő is megsebesült . . . Elesett, mindjárt idehozzák . . .

Tovaüget, maga mögött hagyva az asszonyokat: az egyik boldog, megkönnyebbült szívvel keresztet vet, a másik felzokog, a harmadik hangos jajszóval ájultan esik össze, vízzel locsolják, hogy eszméletre térjen.

Sebesülteket hoznak – anyák, feleségek, nővérek, menyasszonyok, szomszédasszonyok sürgölődnek körülöttük, hogy ápolják őket. Hozzák az eleseteket is –

könnyezve borulnak rájuk, és messze elhallatszik a panaszos jajveszékelés és a fel-felcsukló zokogás.

Lovasok vágtatnak a papért.

– Hát úgy temessük el őket, mint az elhullott barmot, se kereszt, se tömjén?

De a pap vonakodik, azt mondja, fáj a feje.

– Úgy, a fejed . . . hát nem akarsz jönni . . . no, majd a fenekedre verünk egypárat, attól talán meggyógyulsz.

Végighúztak rajta a korbáccsal egyszer, kétszer – mire a pap mindjárt fürgén felugrott, és kapkodva készülődni kezdett. Ráparancsoltak, hogy vegye fel a miseruhát. Bedugta fejét a kivágásba, felhúzta a fehérpaszományos fekete miseruhát, amely alul szétállt, mintha abroncs volna benne – és az ugyanilyen gyászfekete nyakszalagot. Aztán magához vette a keresztet, a füstölőt és a tömjént.

Előkerítették a diakónust és a sekrestyést is. A diakónus vörös képű, hatalmas szál ember volt, csak úgy áradt belőle az alkoholszag; ő is paszományos, fekete miseruhába öltözött. A keszeg kis sekrestyés úgy festett mellette, mint valami törpe.

Végre mindennel elkészültek. A lovasok maguk előtt hajtották a három embert, s poroszkálva mentek utánuk lovaikon. A pap, a diakónus és a sekrestyés sietve szedték a lábukat. A lovak fel-felkapták a fejüket, lovasaik korbácsukat lóbálták.

A szekerek mögött, a kertek mellett, a temetőben már rengeteg ember sereglett össze. Jobbra-balra nézelődtek. Most meglátták a közeledő csoportot a pappal:

– Nicsak, ott hozzák a papot.

És az asszonyok keresztet vetnek:

– Hála istennek, legalább tisztességgel eltemethetjük őket.

– Nézzétek csak – mondják a katonák –, a diakónust meg a sekrestyést is magukkal hozták.

– Tyű, micsoda potrohos ember ez a diakónus: akkora pocakja van, mint egy hízott disznónak.

A pap két társával lihegve odaér, csak úgy csurog róluk a veríték. A sekrestyés fürgén lóbálja a füstölőt. A halottak összekulcsolt kézzel, mozdulatlanul fekszenek.

– Áldott az úr . . .

A diakónus fáradt basszus hangján, kedvetlenül rázendít, s a sekrestyés hadarva, orrhangon, alig hallhatóan dünnyögi:

– Szeeentséges isten, szeeentséges nagy isten, szeeentséges örök . . .

Gomolyog a kék tömjénfüst. Az asszonyok, kezüket szájukra szorítva, fojtott zokogásba törnek ki. A katonák mereven állnak ott, arcuk zord, sovány, fekete – hozzájuk nem hatol el a pap fáradt hangja.

Az egyik kubányi, aki fedetlen fővel ül hatalmas pejlován – ugyanaz a kubányi, aki az imént idehajtotta a papot –, sarkával könnyedén oldalba böki lovát, mire az néhány lépést tesz a pap felé. A kubányi most ájtatos képpel odahajol a paphoz, és suttogva, de olyan mennydörgő suttogással, hogy a temető végén is hallják, odaszól neki:

– Hallod-e, az anyád istenit, ha továbbra is úgy fogsz vinnyogni, mint egy dögrovásón levő disznó, lenyúzom a bőrödet . . .

A pap, a diakónus és a sekrestyés rémülten sandítanak rá. S a következő pillanatban már olyan harsogva bömbölt a diakónus, hogy csak úgy rengett a föld, s a varjak ijedt károgással rebbentek szét közel és távol a temetőben; felzendült a pap tenorja, s a sekrestyés szemét forgatva lábujjhegyre állt, és vékony fejhangon folytatta, hogy csak úgy csengett tőle az emberek füle:

– Nyuuugodjék szeeentjeiddel . . .

A kubányi hátraléptetett, és mozdulatlanul, komoran, összeráncolt szemöldökkel ült lován, szinte szoborrá dermedve. Az emberek hajlongva keresztet vetettek.

Amikor elföldelték a halottakat, háromszoros sortűz dördült el. És az asszonyok, szipogva és dagadt szemüket törülgetve, azt mondták:

– Milyen szép temetés volt – látszik, hogy szívből csinálta a pap.

33

Az éjszaka elnyelte a sztyeppet, a hatalmas térségeket és dombokat, a sztyepp peremén kéklő, átkozott hegyeket és az ellenséges oldalon meghúzódó falut is, ahol most egyetlen fény sem pislákolt, egyetlen hang sem hallatszott – mintha eltűnt volna a föld színéről. Még a kutyák is hallgatnak, úgy megriasztotta őket a nappali ágyúzás. Csak a folyó zúg.

A kozákok sáncai mögül, amelyek ott szürkéllenek a most már láthatatlanná vált folyón túl, egész nap fülsiketítően dörögtek az ágyúk. A kozákok nem takarékoskodtak a lőszerrel, ágyúik csak úgy okádták a tüzet. S a fehér gomolyagok megszámlálhatatlan sokasága lobbant fel a sztyepp felett, a kertek felett, a szurdokok felett. A másik oldalról csak szórványosan, fáradtan, kelletlenül viszonozták a tüzet.

– Ahá . . . – mondták kárörömmel a kozák tüzérek – kifogytak a szuszból . . . – Odébb vontatták ágyúikat, újra beirányozták, és dörejük ismét megreszkettette a levegőt.

A kozákok bizonyosra vették, hogy sikerült az ellen-

ség erejét aláásni – lám, már annyira meggyengültek, hogy nem is tudják viszonozni a tüzelést. Mielőtt bealkonyodott, azok a mezítlábasok még támadást mertek intézni ellenük a folyó mögül, de olyan zuhanyt kaptak, hogy soraik felbomlottak, és most mindenki igyekszik menteni a bőrét, ahogy tudja. Kár, hogy besötétedett, különben most ellátnák a bajukat. No de sebaj, majd csak megvirrad.

Zúg a folyó, morajával betölti a sötét éjszakát. Kozsuh acélszürke, apró szeme elégedetten villog. Meg is lehet elégedve: minden úgy megy, mint a karikacsapás, olyan ez a hadsereg, mint valami engedelmes és rugalmas műszer. Alkonyatkor előreküldött néhány csapatot azzal a paranccsal, hogy indítsanak egy lanyha, színlelt támadást, azután lapuljanak meg az előretolt állásokban. S most, amikor az éjszaka kellős közepén a sötétség bársonyleplének védelme alatt elindult ellenőrző útjára, mindenkit ott talált a számára kijelölt helyen, közvetlenül a folyó partján. Alattuk hatölnyi mélységben ott zúgott a folyó – épp úgy, mint az a másik folyó ama bizonyos éjszakán, amikor mindez elkezdődött.

A katonák ott kúsztak a sötétben, kezükkel kitapintva, méricskélve a partot. Az itt készenlétbe helyezett ezredek minden egyes katonája tüzetesen tanulmányozta és alaposan ismerte a maga helyét. Nem várták, mint a birka, hova terelik majd a parancsnokok.

A hegyekben esett az eső; napközben a folyó vadul tajtékozva száguldott medrében, most pedig félelmetesen zúg. A katonák tudják – ügyes mesterkedésekkel már sikerült felmérniök –, hogy a folyó most két-három rőf mély, helyenként csak úszva lehet majd átkelni rajta; de sebaj, tudnak ők úszni is, ha kell. Még sötétedés előtt, amikor szakadatlan srapneltűzben ott fe-

küdtek az árkokban, a vízmosásokban, a bokrokban vagy a magas fűben, mindegyikük kiszemelte magának a folyó túlsó partján húzódó ellenséges sáncoknak azt a szakaszát, ahol majd lecsap a kozákokra.

Balfelől két híd ívelt át a folyón: egy vasúti híd meg egy fahíd. Most egyiket sem lehetett látni. A kozákok egyik ütegük ágyúinak csövét a hidakra irányították, és egy géppuskát állítottak a hídfőhöz – ezt sem lehetett látni.

Az éj sötétjében, amelyet szüntelenül betölt a folyó zúgása, Kozsuh parancsára egy lovas- meg egy gyalogezred áll mozdulatlanul a hidakkal szemközt.

Lassan múlik ez a csillagtalan éjszaka; minden csendes és mozdulatlan, csak a láthatatlanul hömpölygő folyó egyhangú zúgása tölti be ezt a végtelen űrt.

A kozákok ott kuporogtak lövészárkaikban, és hallgatták a tovahömpölygő folyó zúgását. Görcsösen szorongatták puskájukat, noha egy pillanatig sem kételkedtek abban, hogy a mezítlábasok nem fognak éjszaka átmerészkedni a folyón; hiszen már épp eléggé megritkította soraikat a kozákok golyózápora. A kozákok tehát nyugodtan vártak sáncaikban. Lassan hömpölygött parttalan medrében az éjszaka.

A katonák úgy feküdtek a parti szakadék szélén, mint a borzok; fejüket a sötét mélység fölé hajtva, a kozákokkal együtt hallgatták a megáradt folyó zúgását, és ők is vártak. Már úgy látszott, sohasem fog bekövetkezni az, amire várnak, de mégis bekövetkezett: lassan, tétovázva, sejtelmesen derengeni kezdett a hajnal.

Egyelőre még semmit sem lehetett látni – sem a színeket, sem pedig a tárgyak és alakok körvonalait. De a sötétség itt is, ott is sebeket kapott, egyre áttetszőbb lett. Ez a bágyadt, sápadt derengés már a pirkadat előhírnöke.

Valami alig érzékelhető mozgás rezdült a folyó bal

partján – talán elektromos szikra futott végig a parton, vagy egy fecskeraj suhant el nesztelenül?

A hatölnyi magasságból katonák zuhantak a mélységbe, egyszerre, mintha valami óriási zsákból öntötték volna őket ki, az aláhulló agyaggal, homokkal és kaviccsal együtt . . . Zúg a folyó . . .

Ezer meg ezer test ugrott a folyóba, ezer meg ezer csobbanással . . . De a csobbanást túlharsogja a folyó zúgása . . . Zúg a folyó, egyhangúan, fülsiketítően zúg . . .

A párás hajnali szürkületben egyszerre csak szuronyerdő meredezett az álmélkodó, megdöbbent kozákok szeme előtt – és hajrá! . . . Megindult a munka! Ordítozás, bömbölés, hörgés, szitkozódás . . . nem voltak itt emberek – fenevadak kavargó, egymásba gabalyodó, véres tömege hullámzott fel-alá. A kozákok tucatjával kaszabolták támadóikat, de ők maguk százával hullottak el. Megint legázolta őket ez az ördögi erő, ez a rejtélyes erő, amely mintha a föld alól tört volna váratlanul rájuk. Lehetséges-e, hogy ezek ugyanazok a bolsevikok, akiket ők végigkergettek egész Kubányon? Nem, ez lehetetlen, ezek más emberek. Hiába meztelenek, rongyosak, hiába cserzette bőrüket feketére a nap – mégis más emberek.

Mihelyt felhangzott a folyó jobb partján a vad üvöltés, Kozsuhék ágyúi és gépfegyverei saját embereik feje felett gránátok és golyók záporával árasztották el a kozák falut, a lovasezred pedig mint a szélvész száguldott át a hídon; nyomában rohamlépésben a gyalogság. Zsákmányul ejtették a kozákok ütegeit és gépfegyvereit, s az egész falut elözönlötték a lovasszázadok. Látták, amint az egyik házból egy fehér alak ront ki, felpattan egy nyergeletlen lóra, és bámulatos gyorsasággal eltűnik a hajnali ködben.

Egyre világosabban bontakoztak ki a házikók, a

nyárfák és a fehérlő templom körvonalai. A kertek mögött elöntötte az égboltot a hajnal pírja.

A paplakból arany váll-lapos, hamuszürke arcú embereket vezetnek ki: elfogták a vezérkar egy részét. A paplak istállója mellett lefejezték őket, vérüket felitta a trágya.

A zsivaj, az ordítozás, az ágyúk dörgése és a fegyverek ropogása, a hangos szitkozódás és jajgatás még a folyó zúgását is túlharsogta.

Megkeresték a kozák falu atamánjának házát. A padlástól a pincéig az egész házat átkutatták, de az atamánt nem találták. Megszökött. Akkor elkezdtek ordítozni:

– Ha nem jössz elő, kiirtjuk a gyermekeidet!

Az atamán nem jött elő.

Akkor egymás után lekaszabolták a gyermekeket. Az atamán felesége kibomlott hajjal, átölelve a katonák lábát, térden csúszva könyörgött értük. Az egyik katona szemrehányóan rászólt:

– Mit üvöltsz itt, mint aki megveszett? Nekem is volt egy kislányom, éppen olyan, mint a tiéd, hároméves . . . Ott temettük el, a hegyek között egy kőrakás alá . . . És én mégsem üvöltöztem.

Keresztüldöfte a kislányt, azután széthasította az őrjöngve sikoltozó anya koponyáját.

Az egyik házikó mellett, a földön szétszórt üvegszilánkok között, néhány vasutas verődött össze.

– Pokrovszkij tábornok itt töltötte az éjszakát. Kis híja, hogy el nem csíptétek. Amikor meghallotta, hogy közeledtek, keretestül kiütötte az ablakot, úgy, ahogy volt, egy szál ingben, felpattant egy nyergeletlen lóra, és elvágtatott. Még lábravaló se volt rajta.

Az egyik lovas sötét arccal kérdezte:

– Hát mért nem volt rajta lábravaló? Talán a fürdőben ült?

– Aludt.

– Hát ez meg hogy lehet: gatya nélkül aludt? Ilyesmi is létezik?

– Az urak mindig így alszanak: az orvosok így tanácsolják nekik.

– Micsoda undok férgek! Még aludni sem tudnak úgy, mint a tisztességes ember.

Köpött egyet, és sarkon fordult.

A kozákok hanyatt-homlok menekültek. Hétszázan feküdtek egymás hegyén-hátán a lövészárkokban és elnyúlva a sztyeppen. Mind halottak voltak. S azokban, akik minden erejüket megfeszítve menekültek, még a halálos rettegés sem tudta elfojtani a csodálkozást: honnan a föld alól tört elő ez a titokzatos, sátáni erő?

Alig két nappal ezelőtt még a bolsevik csapatok főerői tartották megszállva ezt a kozák falut. A kozákok váratlanul rajtuk ütöttek, kiverték őket innen – most meg őket kergetik el ezek a föld alól előbukkant csapatok. Honnan jöhettek? Igen, minden bizonnyal az ördög keze van a dologban.

Messze, a sztyepp szélén felbukkant a nap, és hosszú, ferde, vakító sugarakat lövellt a menekülők felé.

Hosszan nyúlik el a szekértábor a sztyeppen, az erdők szélén, a dombokon. Most is kék füst gomolyog a tábortüzek felett; a félelmetesen sovány gyermekfejecskék erőtlenül hanyatlanak alá vézna nyakukon. S a kiterített, fehérlő grúz sátorvásznakon halottak fekszenek összekulcsolt kézzel, hisztérikusan vonaglanak mellettük az asszonyok, a hajukat tépve – de most megint más asszonyok zokognak, nem azok, akik a múltkor.

Katonák tolonganak a lovasok körül.

– Hova mentek?

– A papért.

– Az ördög vigye a papotokat, kell a fenének! . . .

– Nem úgy van az! Pap nélkül mégsem lehet . . .

– Kozsuh azt parancsolta, hogy katonazenekar játsszon, a kozákoktól zsákmányolt trombitákon.

– Mit ér az a zenekar! Ott csak réztrombiták vannak, a papnak pedig mégiscsak élő hangja van.

– Kell a kutyának a hangja! Úgy bömböl, hogy az embernek a hasa is megfájdul. Katonáknak zenés temetés dukál.

– Zenekart! Zenekart!

– Papot! . . . Papot! . . .

– Eriggy a papoddal az öreganyád kínjába! . . .

Így ordítoztak, vaskosan szitkozódva, az egyik »zenekart«, a másik »papot« kiáltva. A lármás vita híre az asszonyokhoz is eljutott, ők is odacsődültek, és elkeseredetten kiáltozták:

– Papot! Papot!

Az odasereglett fiatal katonák meg azt bömbölték:

– Zenekart! Zenekart!

Végül is a zenekar került ki győztesen a vitából.

A lovasok leszálltak a nyeregből.

– No jól van, hívjátok a zenekart.

Megindult a menekültek és katonák végtelen menete, ünnepélyesen, lassú, komor méltósággal, szomorúan és mégis büszke erővel zengtek a réztrombiták, s a nap réz-sugarakkal árasztotta el az utat.

34

A kozákokat szétverték, de Kozsuh nem mozdult egy tapodtat sem, habár máris indulniok kellett volna tovább, ha törik, ha szakad. A kémek, a hozzájuk átjött katonaszökevények mind ugyanazt a hírt hozták: a kozákok megint összpontosítják és újjászervezik erőiket. Jekatyerinodarból szakadatlanul érkeznek az erősítések, dübörögve vonul az úton a tüzérség, fenyegetően közelednek a tiszti zászlóaljak, egyre újabb kozák századok bukkannak fel. Kozsuh körül mind sűrűbb felhők tornyosulnak – mind sűrűbben feketéllnek körülötte a gyülekező ellenséges haderők. El innen, el! Igen, tovább kell menni innen: most még átvághatják magukat, a vörös főerők még nincsenek messze – de Kozsuh mégsem mozdul.

Nincs szíve továbbvonulni, amíg a hátramaradt oszlopok nem csatlakoznak hozzájuk. Tudja, hogy harcképtelenek: ha sorsukra hagyja őket, a kozákok egykettőre végeznek velük, mind egy szálig lekaszabolják őket. S akkor azt a dicsőséget, amely Kozsuh jövőjét – tízezrek megmentőjének jövőjét – beragyogja, elhomályosítja majd ezeknek a sorsukra hagyott oszlopoknak a pusztulása.

Így hát várt – a kozákok pedig eközben mind több és több harci erőt sorakoztattak fel. Feltartóztathatatlan erővel zárult be a vasgyűrű Kozsuh körül, s mintegy bizonyítékul, eget-földet megrázkódtató dördüléssel szólaltak meg az ellenséges tüzérség ágyúi, szakadatlanul robbantak a szilánkokat záporozó srapnelek, Kozsuh azonban nem mozdult, csak parancsot adott, hogy viszonozzák a tüzet. Napközben egymás után röppentek fel a fehér füstfelhők, s ott gomolyogtak mindkét

arcvonal fölött, s azután lassan eloszlottak; éjszaka valóságos tűzorkán reszkettette meg a levegőt, annyira, hogy már a folyó zúgását sem lehetett hallani.

Elmúlt egy nap, elmúlt egy éjszaka. Szüntelenül dörögnek az áttüzesedett ágyúk – s az elmaradt oszlopok még mindig nem érkeztek meg. Elmúlt még egy nap és még egy éjszaka, és az oszlopok még mindig nincsenek itt. A lőszer már fogytán, Kozsuh kiadja a parancsot: takarékoskodni kell. Ez felbátorítja a kozákokat: látják, hogy a másik oldalról gyérebben tüzelnek, és nem mennek tovább. »Kimerültek« – gondolják a kozákok, és készülnek a leszámolásra.

Kozsuh már három napja nem aludt; arca olyan lett, mint a cserzett bárányból: úgy érzi, mintha lába térdig süppedne a földbe. Jön a negyedik éjszaka, szüntelenül villog az ágyúk tüze.

– Lefekszem egy órácskára – szól Kozsuh. – Ha bármi van, nyomban keltsetek fel.

Alighogy lehunyta a szemét, máris ébresztették:

– Kozsuh elvtárs! Kozsuh elvtárs! . . . Baj van . . .

Kozsuh felugrik – nem érti hol van, mi történt. Kezével végigsimítja arcát, leszed róla egy rátapadt pókhálót, s hirtelen felfigyel a szokatlan csendre: az éjjel-nappal szünet nélkül dörgő ágyúk elnémultak; már csak puskaropogás hallatszik a sötétben. Baj van – ez közelharcot jelent. Talán már a frontot is áttörték! Ismét hallani lehetett a folyó zúgását.

A törzshöz siet – hamuszürke, elváltozott arcok. Kitépi egyikük kezéből a kagylót – milyen jó hasznát veszik most a grúz telefonkészülékeknek.

– Itt a parancsnok beszél.

Mintha egy egér cincogna a telefonban:

– Kozsuh elvtárs, erősítést kérek. Nem tudjuk tovább tartani magunkat! Összpontosított támadás. Tiszti alakulatok . . .

Kozsuh keményen recsegi:

– Erősítést nem adok. Nincs. Tartsanak ki a végsőkig!

– Nem bírom tovább. Az egész nyomás az én szakaszomra nehezedik, nem tu . . .

– Ki kell tartaniuk, ha mondom. Egyetlen emberünk sincs tartalékban. Én magam mindjárt ott leszek.

És Kozsuh már nem hallja a folyó zúgását: csak azt hallja, hogy puskák ropognak ott elöl a sötétben, jobbra, balra, mindenütt.

Parancsokat kezd osztogatni . . . De nem ér a mondat végére: szavai vad ordítozásba fúlnak.

A sötétben is látja: a kozákok betörtek, jobbra-balra vagdalkoznak; áttörték a vonalat, egy lovasosztag száguld el mellette . . .

Kozsuh tovább rohan . . . Most abba a parancsnokba ütközik, akivel az imént telefonon beszélt.

– Kozsuh elvtárs . . .

– Mit keres itt?

– Nem tudom tovább tartani magam . . . Áttörték a vonalat . . .

– Hogy merte otthagyni a csapatát?!

– Kozsuh elvtárs, azért jöttem, hogy személyesen kérjek erősítést.

– Letartóztatni!

Vad kavarodás, ordítozás, lövöldözés az egyiptomi sötétségben. A szekerek mögött, a kunyhók fekete körvonalai mögött revolver- és puskalövések hallatszanak, felvillanó fényük egy-egy pillanatra belehasít a sötétségbe. Ki itt a barát, és ki az ellenség? – az ördög sem tud kiigazodni ebben a kusza zűrzavarban . . . Lehet, hogy saját emberei ölik egymást . . . Vagy talán csak álmodik?

Futva jön feléje a hadsegéd – Kozsuh inkább csak sejti, hogy ő az:

– Kozsuh elvtárs . . .

Hangja izgatott . . . még élni szeretne egy kicsit. És egyszerre csak megüti a fülét egy hang:

– No . . . mi az, vége?

Ismeretlen hang ez, ilyen hangon még senki sem hallotta Kozsuhot beszélni. Lövések, kiáltások, hörgés, fájdalmas nyöszörgés – s a hadsegéd lelke mélyén, félig öntudatlanul villan meg a kissé kárörvendő gondolat:

»Ahá! te is csak olyan vagy, mint mi, többiek . . . te is csak élni akarsz . . .«

De mindez csak egy futó pillanatig tart. A sötétben nem látni Kozsuh arcát, de a hadsegéd érzi: ez az arc megint kővé vált. S hangja, mint a vas csikorog összeszorított fogain keresztül:

– Azonnal vigyenek egy géppuskát a törzstől az áttörés helyére! Felsorakoztatni minden embert, a törzsből, a szekerektől. A kozákokat, amennyire csak lehet, a szekerek felé kell szorítani. A jobbszárnyról idevezényelni egy lovasszázadot! . . .

– Igenis!

A hadsegéd eltűnik a sötétben. Ordítozás, lövöldözés, nyöszörgés, lódobogás. Kozsuh tovább rohan. Jobbra-balra fel-felvillanó lángnyelvek; odébb, vagy ötven ölnyire, mozdulatlan a sötétség: itt törtek át a kozákok. De a katonák nem szaladtak szét, csak hátráltak, lehasaltak a földre, ki ahol éppen volt, és onnan lövöldöztek. A sötétben is látni lehet, amint ott elöl homályos alakok futkosnak, s mind közelebb és közelebb jönnek . . . Most levetik magukat a földre, s onnan csapnak fel a meg-megvillanó lángnyelvek. Ekkor a katonák visszalőnek a lángnyelvek irányába.

Most idevonszolják a törzs géppuskáját. Kozsuh parancsot ad, hogy egyelőre hagyják abba a tüzelést, és csak akkor lőjenek, ha tüzet vezényel. Leül a géppuska mellé, és máris elemében érzi magát. Jobbra-balra tűz, puskaropogás. Mihelyt a katonák abbahagyták a tüze-

lést, vad ordítozással tört előre az ellenséges csatárlánc: hurrá-á-á! Már közel vannak, már egyenként kivehető alakok rohannak feléjük, meggörnyedve, előreszegezett puskával.

Ekkor felhangzik Kozsuh vezényszava:

– Össztűz!

És megszólaltatta a géppuskát:

Trrr . . . trrr . . . trrr . . .

Mint fekete kártyavárak omlottak össze a közeledő fekete foltok. A kozákok sorai meginognak, visszahőkölnek . . . És megritkulva futnak visszafele. Most megint áthatolhatatlan a sötétség; a lövések egyre gyérebben dördülnek el, s ismét hallatszik a folyó egyre erősödő zúgása.

Messzebb, hátul is halkul a fegyverropogás, elhal az ordítozás; a magukra hagyott kozákok szétszóródtak, otthagyták lovaikat, elbújtak a szekerek alatt vagy a sötét kunyhókban. Vagy tízet közülük elfogtak. Karddal döfték át őket, a szájukon keresztül, amelyből csak úgy dőlt a pálinkaszag.

Amikor virradni kezdett, a letartóztatott parancsnokot egy szakasz katona kivezette a temetőbe. Nélküle tértek vissza.

Felkelt a nap, és a reggeli fényben ott feküdtek az elesettek, mozdulatlanul, hosszú sorban, mintha a tenger árjának visszahúzódó hullámai hagyták volna őket itt. Helyenként – ahol Kozsuh géppuskája kaszált – egymás hegyén-hátán feküdtek. A kozákok parlamentert küldtek. Kozsuh megengedte, hogy összeszedjék halottaikat; ha ottmaradnak az oszló hullák a tűző napon, járvány törhet ki.

Miután elszállították a holttesteket, ismét megszólaltak az ágyúk, eget-földet rázkódtató dörgésük félelmetesen visszhangzott a szívekben és az agyakban.

Vas- és ólomrepeszek röpködnek a levegő kékjében.

Nyitott szájjal ül, jár mindenki – ez jobb a fülnek; a holtak pedig mozdulatlanul várják, hogy hátrahurcolják őket.

A tölténytáskák, lőszeresládák kiürülnek. De Kozsuh nem mozdul: a hátramaradt két oszlopnak még mindig se híre, se hamva. Tanácskozásra hívja össze a parancsnokokat, nem akar nélkülük dönteni: ha maradnak – itt vesznek mind egy szálig; ha átvágják magukat és továbbmennek – a hátramaradt oszlopok vesznek oda.

35

Messze a tűzvonal mögött, ahol a szekerek, lovak, aggastyánok, gyermekek és sebesültek végeláthatatlan sora húzódik a sztyeppen, kéken ereszkedik le az alkonyat. Kéken ereszkedik le az alkony, és kéken száll fel a tábortüzek füstje, amelyek körül, mint minden este, most is zsibongás, zsivaj hallatszik.

Mintha ott senkit nem is érdekelne, mi történik alig tizenöt versztányira innen, a sztyepp másik végén, s hogy a föld egész nap reszket a szüntelenül dübörgő távoli ágyúdörgéstől; lám, most is megremeg lábuk alatt a föld . . . De az emberek ezt már úgy megszokták, hogy szinte észre se veszik.

Kéken száll le az alkonyat, kéken emelkednek ég felé a tábortüzek füstszalagjai, kéklik a távoli erdő. S az erdő és a szekérsorok között titokzatosan kéklenek az elhagyott puszta mezők.

Hangos beszéd, vascsörgés, állatbőgés, vödrök csörömpölése, gyermeksírás – és itt is, ott is, mindenfelé a rőt fényű tábortüzek végtelen sora . . .

Ebbe a kedélyes hangulatba, ebbe az otthonos hangzavarba egyszerre csak valami távoli, idegen hang vegyül, amely az erdő felől röppent ide.

Eleinte csak messziről, elnyújtva hallani: á-á-á-á!... – valahonnan a leszálló alkonyat homályából, a sötétlő erdő mélyéről: á-á-á-á!...

Aztán fekete foltok válnak le az erdő széléről: egy, kettő, három... Apró fekete árnyak bontakoznak ki, s egymás nyomába szegődve, sötét szalagként kígyóznak tovább az erdő mentén a tábor felé, egyre növekedve, dagadva, s velük együtt közeledik, dagad, erősödik a halál fenyegető borzalmát árasztó hang: rá-á-á!...

Minden fej, ahány csak volt a táborban – embereké és állatoké, mind-mind odafordult a homályló erdő irányába, ahonnan a hosszú, fekete szalag kígyózott a tábor felé, számtalan fel-felvillanó, hegyes fény-nyelvet öltögetve.

Minden fej odafordult. Vörösen lobogtak a tábortüzek.

S egyszerre mindenki hallotta: körös-körül az egész föld, még a föld méhe is, megtelt nehéz lódobogással, túlharsogva a távoli ágyúdörgést is.

– Á-á-á-á...

A kerekek és szekérrudak közül, a tábortüzek mellől vérfagyasztó kiáltások hasítottak a levegőbe – így csak a pusztulásra kárhozottak tudnak kiáltani:

– A kozákok!... Kozákok!... Kozá-á-ákok!...

A lovak abbahagyták a rágást, fülüket hegyezték, kóbor kutyák vetődtek ide valahonnan, és riadtan lapultak meg a kerekek alatt.

Senki sem futott el, senki sem próbált menekülni; mindnyájan az egyre sűrűsödő alkonyatba meredtek, ahonnan a fekete lavina közeledett.

A lovak tompa dobogásával teli dermedt némaságot

hirtelen egy anya sikoltása szakította meg. Megragadta gyermekét, egyetlen megmaradt gyermekét, keblére szorította, és rohanva megindult az egyre dagadó lavina elébe.

– Halál!... Halá-ál!... Jön a halá-ál!...

Mintha valami járványos téboly szállta volna meg az embereket, tízezrek torkából szakadt fel a kiáltás:

– Halá-ál!... Halá-ál!...

Mind, ahányan csak voltak, felpattantak helyükről, megragadták, ami épp a kezük ügyébe akadt – ki egy botot, ki egy köteg szénát, ki egy jármot, ki egy ruhadarabot, ki egy rőzseágat, a sebesültek meg mankóikat – s tébolyult rémülettel hadonászva, rohantak haláluk elébe.

– Halá-ál!... Halá-ál!...

A gyermekek anyjuk szoknyájába kapaszkodva szedték lábacskáikat, és vékony hangon kiabálták:

– Hajá-áj!... Hajá-áj!...

A vágtató kozákok, szorosan megmarkolva könyörtelenül villogó kardjukat, egyszerre csak azt látták, hogy közeledő gyalogos katonák mérhetetlen tömege bontakozik ki az éjszaka sűrű ködéből – mint valami hatalmas óceán, hullámzottak feléjük soraik, a magasba meredő puskák megszámlálhatatlan sokaságával, feketén suhogó zászlókat lobogtatva – miközben bömbölve tört ki belőlük újra meg újra a szűnni nem akaró állati üvöltés: halá-ál!...

Váratlanul: minden vezényszó nélkül, magától feszül meg minden gyeplő, mint megannyi húr – a vágtató lovak megtorpannak, és felvetett fejjel, ágaskodva megállnak. A kozákok elnémulnak, félig felemelkednek a nyeregben, s a feketén feléjük hömpölygő sorokra merednek. Ismerik már ezt a sátánfajzatot – egyetlen lövés nélkül rohannak előre, hogy aztán közvetlen közelből, mint veszett ördögök rontsanak rájuk szuro-

nyaikkal. Így volt ez mindig, amióta előbukkantak a hegyekből, egészen az utolsó éjszakai támadásokig, amikor ezek az ördögök némán elözönlötték a kozákok lövészárkait, és sok-sok kozák dőlt le örökre a hazai sztyepp göröngyeire.

És a szekerek mögül, a tábortüzek végtelen lánca mögül, ahol a kozákok fegyvertelen aggastyánok, anyák és gyermekek tehetetlen tömegét vélték találni és amonnan hátulról – viharosan terjedő tűzvészre emlékeztető pánikot keltve az ellenség soraiban – a harcosok újabb és újabb tömegei özönlöttek feléjük, megremegtetve az éjszakát iszonyú, fenyegető üvöltésükkel:

– Halál!!

A kozákok látva, hogy az ellenséges tömeg hömpölygő áradatának nem akar vége szakadni, hirtelen megfordultak, és lovaikat csapkodva, vad vágtában iramodtak vissza az erdő felé; csak úgy recsegtek-ropogtak a fák meg a bokrok.

Az elöl rohanó asszonyok, gyermekek, aggok és sebesültek végre megálltak; arcukat kiverte a halálos verejték. Előttük feketén ásított a kihalt erdő.

36

Már negyedik napja dörögnek az ágyúk; a felderítők jelentik, hogy Majkopból új tábornok érkezett, lovassággal, gyalogsággal és tüzérséggel, és csatlakozott az ellenséges haderőkhöz. A parancsnokok végül is úgy határoztak, hogy még ezen az éjszakán átvágják magukat, és tovább vonulnak, nem várják be a hátramaradt oszlopokat.

Kozsuh kiadja a parancsot: estefelé fokozatosan be kell szüntetni a tüzelést, hogy az ellenség megnyugodjon. Az ágyúk gondosan lőjék be az ellenséges állásokat, a beirányzást rögzítsék, és éjszakára hagyják abba az ágyúzást. Az ezredeket a sötétség leple alatt rajvonalanként minél közelebb kell vinni azokhoz a magaslatokhoz, amelyeken az ellenséges lövészárkok húzódnak, de hason csúszva, úgy, hogy ne vonják magukra az ellenség figyelmét. Egy óra harminc percre ezeket a csapatmozdulatokat be kell fejezni; egy óra negyvenöt perckor pedig minden beirányzott ágyúból gyorstüzeléssel tíz-tíz lövést kell leadni. Pontosan éjjel két órakor elhangzik az utolsó lövés, és ezzel egyidejűleg megindul az általános támadás: az ezredek megrohanják az ellenséges lövészárkokat. A lovasezred tartalékban marad; az lesz a feladata, hogy támogassa a támadó csapatokat, és üldözze az ellenséget.

Az égen hatalmas, alacsonyan gomolygó fekete felhők gyülekeztek, és mozdulatlanul megálltak a sztyepp fölött. Szokatlan csend volt: az ágyúk mindkét oldalon elhallgattak, s még a puskaropogás is abbamaradt. Hallani lehetett a folyó zúgását.

Kozsuh felfigyelt erre a csendre: az ördögbe is! – egyetlen lövést se hallani, pedig az utóbbi napok és éjszakák folyamán egy pillanatra sem hallgattak el az ágyúk és a puskák. Mit jelentsen ez? Talán az ellenség is ugyanarra készül, amire ő? Ha úgy van, akkor két támadó fél csap össze, akkor az ő rajtaütésszerű rohamuk nem érvényesül, és a támadás ereje elvész.

– Kozsuh elvtárs! . . .

A hadsegéd lépett be a szobába, mögötte két katona puskával a vállán, s kettőjük között egy fegyvertelen, sápadt kis katona.

– No, mi az?

– Odaátról küldték ezt az embert. Levelet hozott Pokrovszkij tábornoktól.

Kozsuh összehúzta apró, szúrós szemét, és a kis katonára szegezte tekintetét; az megkönnyebbülten lélegzett fel, inge alá nyúlt, és ott kotorászni kezdett:

– A dolog úgy történt, hogy engem elfogtak... visszavonulás közben heten fogságba estünk... a többieket halálra kínozták...

Hallgatott egy darabig. Most csak a folyó zúgása hallatszott, s az ablakok mögött feketéllett az éj.

– Tessék a levél. Pokrovszkij tábornok elmondott mindennek, szidta az anyámat... – Aztán zavartan tette hozzá: – És magát is legazemberezte, elvtárs. »Nesze, mondta, vidd el ezt a levelet annak az aljas csirkefogónak...«

Kozsuh szeme csak úgy szikrázott, miközben ravasz, elégedett arccal átfutotta Pokrovszkij tábornok saját kezűleg írt sorait:

»... Te bitang gazember, az anyád keservét... gyalázatot hoztál az orosz hadsereg és az orosz flotta valamennyi tisztjére azzal, hogy beálltál a bolsevikok közé, ebbe a tolvajbandába, csatlakoztál ehhez a mezítlábas csürhéhez. Tudd meg, te bandita, hogy ütött az utolsó órátok, neked is, meg a mezítlábas csavargó barátaidnak is: innen már egy tapodtat sem mozdulhattok, mert csapataim Heiman tábornok csapataival együtt bekerítettek benneteket. Szorul a hurok a nyakad körül, te bitang gazember, többé nem siklasz ki a kezünk közül. Ha kegyelmet akarsz, vagyis meg akarod úszni azzal, hogy gyalázatos bűneidért csupán kényszermunkával lakolj, teljesítsd a következő parancsomat: még ma tegyétek le valamennyien a fegyvert Belorecsenszkaja állomáson, és vezesd el az egész lefegyverzett bandát az állomástól négy-öt versztányira nyu-

gatra; mihelyt ez megtörtént, azonnal tégy jelentést nekem a négyes számú vasúti őrházban.«

Kozsuh az órára pillantott, majd kinézett az ablakon a sötét éjszakába. Egy óra múlt tíz perccel. »Tehát ezért hagyták abba a tüzelést: a tábornok válaszra vár.« Egymás után érkeztek a jelentések a különböző csapattestek parancsnokaitól: a csapatoknak mindenütt sikerült eljutniok az ellenséges hadállások közvetlen közelébe, és most ott lapulnak.

– Jól van . . . nagyon jól van – mormogta Kozsuh, és szótlanul, merev arccal, összehúzott szemmel nézett az előtte állókra.

Kinn a sötétben gyors lódobogás nyomta el a folyó zúgását. Kozsuh szíve megdobbant: »Mi az megint . . . már csak egy negyedóránk van . . .«

Hallani lehetett, hogy odakint valaki a horkanó lóról a földre ugrik.

– Kozsuh elvtárs – mondta lihegve a küldönc, egy kubányi katona, miközben verejtékező homlokát törölgette –, jön a második oszlop.

Mintha csodálatos, vakító fény gyúlna fel az éjszakában, elárasztva sugaraival az ellenség állásait, Pokrovszkij tábornokot és a levelét s a távoli Törökországot is, ahol Kozsuh géppuskája emberek ezreit kaszálta le, míg őreá, Kozsuhra hiába leselkedett ezer halál: életben maradt, hogy megmenthesse ezeket az embereket – nemcsak a maga embereit, hanem a nyomukba szegődött gyámoltalan emberek ezreit is, akik nélküle áldozatul esnének a kozák gyilkosoknak.

Két hollófeketének tetsző paripa vágtatott az éj sötétjében, ahol felismerhetetlenül egybefolyt minden. Felismerhetetlenek voltak azok a csapatok is, amelyeknek feketéllő sorai éppen most vonultak be a faluba.

Kozsuh leugrott lováról, és belépett az egyik gazdag kozák fényesen kivilágított házába.

Az asztal mellett, kihúzva magát, a daliás termetű Szmolokurov állt, és egy pohárból erős teát kortyolgatott; tiszta fehér tengerészzubbonyában pompásan érvényesült szép, fekete szakálla.

– Szervusz, öregem! – kiáltott oda Kozsuhnak mély, bársonyos basszus hangján, a magasból tekintve le rá, de minden sértő szándék nélkül. – Iszol egy csésze teát?

– Tíz perc múlva megindítjuk a rohamot – felelte Kozsuh. – Csapataink már ott fekszenek közvetlenül az ellenséges lövészárkok előtt. Az ágyúkat is beirányoztuk. Vezényeld oda a második oszlopot a két szárnyra – és biztos a győzelem.

– Dehogy vezénylem!

Kozsuh összeszorította állkapcsát, és fogain keresztül préselte ki a szavakat:

– Miért nem?

– Mert még nincsenek itt – mondta kedélyesen, mosolyogva Szmolokurov, és a magasból gúnyosan pillantott le a kis rongyos emberre.

– A második oszlop most vonul be a faluba, épp az imént láttam őket.

– Nem adom oda az embereimet.

– Miért?

– Miért, miért! De kíváncsi lettél! – csúfolódott a szép basszus hang. – Hát azért, mert az embereim fáradtak, pihenniük kell. Most jöttél talán a világra, hogy még ennyit se tudsz?

Mint a felhúzott rugó, Kozsuh agyát most egyetlen gondolat feszítette: »Ha megverem őket – legalább egyedül enyém a győzelem . . .«

És nyugodtan csak annyit mondott:

– Nem bánom, akkor vezényeld ki őket az állomás-

hoz tartaléknak, én pedig a saját tartalékomat elviszem onnan, és velük erősítem a támadó alakulatokat.

– Nem adom oda az embereimet. Tudod jól, ha egyszer megmondtam valamit, nincs tovább!

Fel-alá járkált a szobában, és egész hatalmas alakját s az imént még kedélyes arcát valami hihetetlen konokság fagyasztotta meg; csökönyös volt, mint a bika – most már akár doronggal csépelhetnék, akkor sem tágítana. Kozsuh jól tudta ezt, és odaszólt hadsegédjének:

– Gyerünk!

– Egy pillanat – állt most fel a törzsparancsnok; odalépett Szmolokurovhoz, és szelíden, de ugyanakkor nyomatékosan így szólt: – Jeremej Alekszejevics, az állomásra talán kiküldhetjük őket, hiszen csak tartalékul kellenek.

S szavai mögött ez rejlett: »Ha megverik Kozsuhot, nekünk is végünk . . .«

– Hát hiszen . . . ha éppen csak erről van szó . . . nekem tulajdonképpen nincs is ellene kifogásom . . . bánom is én, vidd el a most érkezett csapatokat . . .

Szmolokurov, ha egyszer megmakacsolta magát, hajlíthatatlan volt. De ha csak a legkisebb nyomás érte valahonnan, ahonnan nem várta – nyomban beadta a derekát.

A fekete szakállas arc visszanyerte szelíd, kedélyes kifejezését. Szmolokurov hatalmas mancsával a zömök kis ember vállára csapott:

– Hát majd csak lesz valahogy, öregem, mi? Tudod, barátocskám, mi tengeri medvék, ott a vízen elbánunk mindenkivel, maga az ördög se fog ki rajtunk. De a szárazon olyanok vagyunk, mint a bika szarva nélkül.

És harsogó nevetésben tört ki, fehér fogai csak úgy villogtak fekete bajusza alatt.

– Iszol egy csésze teát?

– Kozsuh elvtárs – mondta barátságosan a törzskari főnök –, máris írom a parancsot. A hadoszlopot azonnal az állomásra irányítjuk tartaléknak.

Szavaiból pedig ez csendült ki: »No ugye, barátocskám, akárhogy hetvenkedsz, a mi segítségünk nélkül mégsem boldogulsz . . .«

Kozsuh kiment a lovához, és a sötétben halkan odaszólt hadsegédének:

– Maradjon itt, és kísérje el az oszlopot az állomásra, aztán tegyen jelentést nekem. Az ember sose tudja, hányadán áll ezekkel: félvállról veszik a dolgot, és hazudnak.

Hosszú sorokban feküdtek a katonák a kemény földre lapulva – mintha a sűrű fekete éjszaka nyomná oda őket. Ezer meg ezer éber macskaszem fúrta át a sötét éjszakát, de a kozák lövészárkokban mozdulatlan, csendes volt minden. Csak a folyó zúgott.

A katonáknak nem volt órájuk – a várakozás egyre növekvő feszültségével mérték az időt. Némán és mozdulatlanul nehezedett rájuk az éjszaka, de mindenki érezte, hogy lassan, feltartóztathatatlanul a ketteshez közeledik a mutató. A szakadatlanul zúgó folyóval együtt hömpölygött az idő.

S habár mindnyájan erre vártak, mégis hirtelen, váratlanul hasadt meg az éjszaka fekete kárpitja, és bíborvörös tűzpamacsok lövelltek keresztül az éjen. Harminc ágyú szólalt meg, harminc ágyú dörgött fülsiketítően, szünet nélkül. Az eddig láthatatlan kozák lövészárkok tüzesen izzó nyakláncként rajzolódtak ki annak a vakítóan fényes, szaggatott vonalnak egész hosszában, amelyet a szüntelenül robbanó srapnelek vésték az éj sötétjébe – s a srapnelek szakadatlan durranásai azt a láthatatlanul hullámzó vonalat is jelezték, amelynek mentén halomra hulltak az emberek.

»No . . . elég már!« – gondolták az elgyötört kozákok, a lövészárok száraz falához lapulva, és minden pillanatban arra várva, hogy megszűnik a fekete felhők bíboros villogása, a meghasadt éjszaka széthullott cserepei ismét összeállnak, s az ember újra fellélegezhetik az eget-földet rázó mennydörgés után. De a bíborvörös villámlás csak nem akart abbamaradni, a földet, agyat, szívet reszkettető mennydörgés nem szűnt meg, és hol itt, hol ott nyögtek fel vonagló emberek.

S amilyen váratlanul hasadt meg, éppoly hirtelen zárult megint össze az éjszaka fekete kárpitja: a hirtelen támadó csend kioltotta a bíborvillámokat, és elnyelte az ágyúk fülsiketítő dörejét. A lövészárkok előtt most – mint egy léckerítés – emberi alakok sűrű sora sötétlik, és valami egészen más, rettenetes dörej reszketteti meg a földet – eleven torkok állati üvöltözése. A kozákoknak semmi kedvük sem volt birokra kelni ezzel az alvilági erővel, ki akartak ugrálni árkaikból – de már késő volt: az árkok megteltek az elesettek holttesteivel. Ekkor férfiasan szembefordultak az ellenséggel, és megkezdődött a véres tusa.

Valóban ördögi erővel találták magukat szemben: tizenöt versztán át üldözték őket, tizenöt versztát futottak másfél óra alatt.

Pokrovszkij tábornok egybegyűjtötte a kozákszázadok, a gyalogság és a tiszti zászlóaljak maradványait, s a kimerült csapatokat, amelyek még mindig nem tudtak magukhoz térni döbbent kábulatukból, Jekatyerinodarba vezette. A »mezítlábasok« előtt teljesen szabaddá vált az út.

37

Minden erejüket megfeszítve, döngő léptekkel, gyors iramban, összehúzott szemöldökkel menetelnek a lőportól füstös, lerongyolódott emberek. S a porlepte szemöldökök alól apró, villogó szemek merednek a távolba, a napfényben izzó sztyepp széle felé.

Dübörögve gördülnek az ágyúk. A lovak türelmetlenül rázzák sörényüket a kavargó porban . . . A tüzérek nem veszik le szemüket a sztyeppet szegélyező kék sávról.

Fülsiketítő robajjal végeláthatatlan szekérsorok vonulnak az úton. Magukra maradt anyák loholnak idegen szekerek mellett, meztelen lábukkal felverik az út porát. A megfeketedett arcokból merev tekintetű szemek pillantanak a távolban kéklő láthatár felé – száraz csillogásuk elárulja, hogy ezek a szemek már nem tudnak könnyet ejteni.

Az általános rohanásban a sebesültek lihegve igyekeznek lépést tartani a többiekkel. Az egyik sietve sántikál mocskos rongyokkal bebugyolált lábával, a másik két mankóra támaszkodva lendíti előre testét, a harmadik aszott kezével görcsösen kapaszkodik a szekér szélébe, de valamennyien előre néznek, a kék messzeség felé.

Ezer meg ezer égő szempár tekint makacsul, szakadatlanul ugyanabba az irányba: ott várja őket a boldogság, ott véget érnek a szenvedések, a kínok, a fáradtság . . .

Forrón tűz le rájuk a hazai, kubányi nap.

Szavukat nem hallani, nem énekel senki, a gramofon se szól. A szekerek szüntelen nyikorgása a gomolygó porban, a tompa patkódobogás, a menetelő sorok

nehéz léptei és nyugtalanul felhőző legyek zümmögése – mindez egyetlen rohanó hangáradatként hömpölyög a csalogató, titokzatos kék messzeség felé. Nemsokára megnyílik előttük ez a boldog kékség – s a szív ujjongva feldobog: itt vannak a mieink!

S csak mennek, egyre mennek, egymás után maradnak el mögöttük a falvak, tanyák, telepek, de előttük még mindig ugyanaz a végtelen sztyepp terül el, a kék messzeség mind hátrább, hátrább húzódik előlük, s éppoly titokzatos, éppoly elérhetetlen, mint volt. Akármennyit mennek, akárhová érnek, mindenütt ugyanaz a válasz:

– Igen, itt voltak, de már elmentek . . . Tegnapelőtt még itt voltak, de aztán sietve felkerekedtek, és továbbvonultak.

Igen, itt jártak. Itt vannak a karikás cölöpök, amelyekhez a lovakat odakötötték, mindenütt szénahulladék, mindenütt lótrágya . . . És most üres minden.

Itt pihent meg a tüzérség; szerteszéjjel a kihunyt tábortüzek hamvai. A tüzérségi kocsik kerekeinek széles, mély nyomai még látszanak a faluból továbbvezető országúton.

Az útszéli hatalmas, öreg nyárfák törzsén sebek fehérlenek: a szekerek tengelyükkel lehorzsolták róluk a kérget.

Mindez arról tanúskodik, hogy röviddel ezelőtt itt voltak, itt jártak azok, akikért belerohantak a német páncéloscirkáló srapneltüzébe, akikért megverekedtek a grúzokkal, akikért otthagyták gyermekeiket a hegyek szakadékaiban, akikért olyan véres tusákat vívtak a kozákokkal . . . De minden hiába – a kék messzeség ugyanolyan elérhetetlen, megközelíthetetlen, mint volt. És tovább kopognak az úton a sietve ügető lovak patkói, nyikorogva robognak tovább a szekerek, fáradhatatlanul röpülnek a legyek felhői a rohanó szekerek

fölött, döngve visszhangzanak a menetelők léptei, tovább örvénylik a gomolygó portenger az emberek tízezrei körül, és a távolba pillantó ezer meg ezer szempárban még mindig olthatatlanul ég a reménység.

Csontig lesoványodva, koromfeketére aszalt bőrrel, komoran ül Kozsuh kocsijában; összehúzott, szürke, szúrós szemét ő is éjjel-nappal a távoli látóhatárra szegzi. De az ő számára is titokzatos és elérhetetlen marad ez a távoli kékség; Kozsuh némán szorítja össze állkapcsát.

Falu falu után, tanya tanya után suhan el mellettük, s lassan múlnak a fárasztó napok.

Kozák asszonyok jönnek szembe velük az úton, és mélyen meghajolnak: barátságosan mosolygó szemük mélyén azonban gyűlölet izzik. Aztán bámulva tekintenek az elviharzó menet után; nem gyilkoltak meg senkit, nem raboltak ki senkit – ezek a vérengző fenevadak!

Az éjszakai pihenőkön Kozsuh meghallgatja a jelentéseket; valamennyi ugyanarról számol be: az eléjük kerülő kozák osztagok egyetlen lövés nélkül szétszaladnak, kitérnek az útjukból. Se nappal, se éjjel nem támadják meg az oszlopokat. Csak amikor elvonulnak, zárulnak ismét össze soraik, anélkül, hogy egyetlen lövést adnának le a hátvédre.

– Helyes! . . . Látszik, hogy alaposan megégették az ujjukat . . . – szól Kozsuh, és arcizmai megrándulnak. Kiadja a parancsot:

– Szalasszatok lovas küdöncöket minden kocsioszlophoz, minden alakulathoz: menet közben nincs pihenő, nincsen megállás. Csak menni, menni! Az éjszakai pihenő nem tarthat tovább, mint három órát! . . .

A szekerek nyikorognak, az elcsigázott lovak megfeszítik az istrángot, súlyosan dübörögnek az ágyúk. S az izzó déli porban, a csillagfénytől szikrázó sötét

éjszakában, a még szunnyadó kora hajnali szürkületben szakadatlanul, dübörögve vonul egyre tovább a menet a kubányi sztyeppen.

– Lovak hullanak el, egymás után maradnak el az emberek csapataiktól – jelentik Kozsuhnak.

Kozsuh összeszorított fogain szűri keresztül a szavakat:

– A szekereket hagyjátok ott, és ami rajtuk van, rakjátok át más szekerekre. Ügyeljetek az elmaradókra, vegyétek fel őket a kocsikra. Gyorsított iramban, megállás nélkül továbbmenni!

Ezer meg ezer szempár szegeződik ismét a távoli kék látóhatárra, éjjel-nappal csak mennek, mennek tovább a sárga tarlón. S a falvakban és a tanyákon most is azt mondják a kozák asszonyok, rejtett gyűlölettel, de barátságos hangon:

– Itt voltak, de már elmentek . . . Tegnap még itt voltak.

Elkeseredve nézik a kihunyt tüzeket, elszórt szénát, lótrágyát.

Egyszerre csak futótűzként terjed el a hír a szekéroszlopok és a csapatok soraiban, az asszonyok és a gyermekek között:

– Felrobbantják a hidakat . . . Visszavonulnak, és felrobbantják maguk mögött a hidakat.

Gorpina anyó szemében rémület ül, reszkető ajakkal suttogja:

– Lerombolják a hidakat. Visszavonulnak, és lerombolják maguk mögött a hidakat.

A katonák fekete, csontos kezükkel megmarkolják puskájukat, és tompán mormogják:

– Felrobbantják a hidakat . . . Visszavonulnak, és felrobbantják a hidakat . . .

És amikor a menet éle egy folyóhoz, patakhoz, szakadékhoz vagy lápos helyhez ér, meglátják a lerombolt

hidakat: mint megfeketedett fogak csonkjai meredeznek az elszenesedett, széthasadt cölöpök, az út megszakad, szívüket megdermeszti a reménytelenség.

Összeráncolt szemöldökkel adja ki a parancsot Kozsuh:

– A hidakat helyreállítani, átkelőhelyeket létesíteni. Különítményt alakítani olyan emberekből, akik ügyesen bánnak a fejszével. Ezek menjenek előre lovon az elővéddel. A szükséges gerendákat és deszkákat szerezzétek meg a lakosságtól, és hozzátok ide, a menet élére.

Csattogni kezdtek a fejszék, szikrázva röppent a fehér forgács a napfényben. És a himbálózó, recsegő, sebtében összeütött hídon emberek ezrei vonultak keresztül, s végeláthatatlan sorban hajtottak át a szekerek és a súlyos ágyúk; a riadtan horkanó lovak rémülten néztek le a vízre.

Szakadatlanul özönlik az emberáradat, és a szemek most is az elérhetetlen látóhatár vonalára tapadnak, oda, ahol az égbolt a sztyeppre borul.

Kozsuh összehívja a parancsnokokat, és vészes nyugalommal – csak arcizmai rándulnak meg közben – így szól hozzájuk:

– Elvtársak, a főerők megfeszített iramban rohannak előlünk . . .

Sötéten felelik a parancsnokok:

– Nem értjük, miért?

– Futnak előlünk, és felrobbantják a hidakat. Már nem soká győzzük – tucatszámra hullanak el a lovaink. Az emberek is végképp kimerültek, elmaradoznak, márpedig az elmaradókat mind felkoncolják a kozákok. Ami azt illeti, alaposan megleckéztettük a kozákokat, úgy félnek tőlünk, mint a tűztől, mindenütt utat nyitnak nekünk; a tábornokok csapataikkal elhúzódnak utunkból. Mégis vasgyűrű vesz minket körül,

és ha ez az út még soká tart, nagyon megjárhatjuk. Töltényünk kevés van, és a tüzérségi lőszer is fogytán. Ki kell törnünk ebből a gyűrűből.

Apró, szúrós, összehúzott szemével fürkészőn nézett a parancsnokokra. Mindnyájan hallgattak.

– Át kell vágnunk magunkat – szólalt meg ismét Kozsuh összeszorított fogain át, keményen, minden szót megnyomva. – Lovasosztagot nem küldhetünk előre, mert a lovak már holtfáradtak, nem bírják az iramot, és a kozákok leöldösik az egész különítményt. Így aztán megint vérszemet kapnak, és minden oldalról nekünk esnek. Másképp kell hát segítenünk magunkon. Mindenáron el kell érnünk a főerőket, és tudtukra kell adni, hogy itt vagyunk a nyomukban.

Újabb csend. Kozsuh feltette a kérdést:

– Ki vállalkozik rá?

Egyik parancsnok jelentkezett.

– Szelivanov elvtárs, vegyen maga mellé két katonát, kerítsen egy gépkocsit, és rajta! Ha törik, ha szakad, el kell jutnia a főerőkhöz. Adja értésükre, kik vagyunk. Miért szaladnak előlünk? Pusztulásba akarnak dönteni minket?

Egy óra múlva a ferde napsugarakkal elárasztott házikó előtt, amelyben a törzs hadiszállása volt, egy gépkocsi állt. Két géppuskacső meredt ki belőle, az egyik előre, a másik hátra. A hallgatag, zárkózott sofőr, olajtól fénylő zubbonyában, a motor körül foglalatoskodott, mindent megvizsgált, anélkül, hogy közben kivette volna szájából cigarettáját. Szelivanov közben ott várakozott a két katonával; arcuk fiatal és gondtalan volt, de tekintetük fojtott feszültséget árult el.

A motor most zakatolni kezdett, hirtelen lökéssel nekilódult, belefúrta magát a levegőbe, a porfelhőbe, mindig kisebb és kisebb lett, apró, fekete ponttá zsugorodott, majd végképp eltűnt.

S a végeláthatatlan menet, a végeláthatatlan szekérkaraván, a lovasok végeláthatatlan sorai sötéten, szakadatlanul vonultak tovább, anélkül, hogy sejtelmük lett volna az előrecsúszó gépkocsiról. És az emberek hol felvillanó reménységgel, hol fáradt kétségbeeséssel meredtek a kéklő messzeségbe . . .

38

Viharos szél süvít az arcokba. Ferdén, mint a cikázó villám, suhannak el mellettük a házak, az útszéli nyárfák, a fonott kerítések és a távoli falvak templomtornyai. Az úton, a sztyeppen, a falvakban az embereknek, lovaknak, barmoknak még rémüldözésre is alig van idejük – mielőtt körülnézhetnének, már nem látni mást, csak az úton örvénylő porfelhőket, a fákról leszakított gallyakat és néhány fellibbent, bolondul táncoló szalmaszálat.

A kozák asszonyok fejüket csóválják:

– Mint az őrültek, úgy hajtanak. Vajon kik lehetnek?

A kozák csapatok és járőrök továbbengedik az eszeveszetten száguldó gépkocsit; első pillanatban azt hiszik, hogy az övék – hiszen elképzelhetetlen, hogy ellenséges gépkocsi hajtson az ellenség sorai közé! De volt, aki feleszmélt, leadott egypár lövést, csakhogy már későn – hol vannak már azok! Már csak a kocsi zúgása hallatszik, az is egyre távolabbról.

Így hagyják maguk mögött egyik versztát a másik után a fütyülő szélben, így száguldják be a verszták tucatjait. Ha most kipukkan egy kerék, ha most defek-

tet kapnak, végük van. Feszülten mered a két géppuska előre és hátra, és ugyanolyan feszülten kémleli négy szempár a velük szembe rohanó utat.

Hangos zúgással robog tovább a gépkocsi, a benne ülők ziháló lélegzése valami halk sipítássá olvad. Amikor egy folyóhoz értek, megdöbbenve látták, hogy a folyóból a lerombolt híd csonkjai merednek feléjük. Ekkor oldalt, a part mentén haladtak tovább, hatalmas kerülőt téve, amíg csak valahol egy hídra nem bukkantak, melyet a lakosság eszkábált össze hirtelenében.

Estefelé a távolban felvillant előttük egy nagy kozák falu fehér templomtornya. A kertek, a nyárfák kis pontocskái sebesen nőttek a szemük előtt, fehérlő házikók rohantak el mellettük.

Egyszerre csak az egyik katona kurjantott egyet, s az izgalomtól eltorzult arccal fordult a többiek felé:

– A mieink!!

– Hol? . . . Hol? . . . Mit beszélsz?!

De még a száguldó gépkocsi felzúgó robaja sem tudta elnyomni ujjongó hangját:

– A mieink! A mieink! Ott, ott!

Szelivanov komor arccal emelkedett fel ültéből, mint aki felvértezi magát az esetleges csalódás ellen – de a következő pillanatban belőle is kitört a kiáltás:

– Hurrá-á-á!!

Nagy csoport katona lovagolt szembe velük – mint a pipacs, virított sapkájukon a vörös csillag.

Ugyanebben a pillanatban azonban elsüvített a fülük mellett a jól ismert, vékony, dallamos hang: dzi-i-i . . . dzi-i-i . . . Azután újra, meg újra, mint a szúnyogok távoli zümmögése. A kunyhók mögül, a kerítések mögül, a zöldellő kertekből is csak úgy röpködtek feléjük a golyók.

Szelivanov szíve összeszorult: elvtársai kezétől kell

hát meghalnia?! És élénk, felcsukló gyermekhangon kiáltotta, miközben kétségbeesetten integetett sapkájával:

– Jó barát! . . . Jó barát! . . .

Nevetséges . . . Mintha a tovarobogó gépkocsi zúgásában akár csak egyetlen szót is meg lehetne hallani. Végre maga is rájött, hogy ez a kiáltozás teljesen hiábavaló, és vállon ragadta a sofőrt:

– Állj, állj! . . . Fékezz! . . .

A két katona a géppuskák mögé rejtette fejét. A sofőr, akinek arca e néhány másodperc alatt mintha ijesztően beesett volna, olyan hirtelen állította meg a füstés porfelhőbe burkolt kocsit, hogy mindnyájan előrebuktak; két golyó koppant a kocsi oldalán.

– Jó barát! . . . Jó barát! . . . – bömbölte most már négy torok.

A lövöldözés azonban folytatódott. A szembe lovagló katonák lerántották vállukról karabélyukat, és hogy ne akadályozzák a kertek felől jövő tüzelést, letértek az útról, és úgy kezdtek lőni, ügetés közben.

– Megölnek minket – hebegte dermedten, cserepes ajakkal a sofőr, elengedte a kormányt, és végleg megállította a motort.

A lovasok odavágtattak. Vagy egy tucat puskacső meredt feléjük feketén. Néhány lovas félelemtől eltorzult arccal, vadul káromkodva ugrott le a lóról.

– El a géppuskától! Fel a kezekkel! . . . Kiszállni! . . .

A többiek sápadtan üvöltöztek:

– Üssétek le őket! Mire vártok . . . Ezek tisztek . . . Pokolba velük! . . .

Villogva röppentek ki hüvelyükből a kardok.

»Felkoncolnak minket . . .«

Szelivanov, a két katona meg a sofőr villámgyorsan kiugrottak a gépkocsiból. S mihelyt a horkanó lovak, a kivont kardok és lövésre kész puskacsövek közelébe

értek, a lovasok nyomban megnyugodtak: a géppuskák hozták őket így ki a sodrukból.

Most viszont a gépkocsi utasai kezdtek szitkozódni:

– Megőrültetek?! . . . Saját embereitek ellen . . . Hova tettétek a szemeteket? . . . Nem is igazoltatjátok az embert, egy hajszál híja, hogy legyilkoltatok valamennyiünket . . . Akkor aztán késő a bánat . . . Hogy az ördög vinne el titeket! . . .

A lovasok végre lecsillapodtak:

– De hát kik vagytok voltaképpen?

– Kik?! . . . Ezt előbb kellett volna megkérdezni, azután lőni! Vezessetek a parancsnokságra.

– De hát mit tehettünk volna egyebet! – mentegetődztek most már megjuhászodva a lovasok, miközben visszaültek a nyeregbe – múlt héten is egy páncélos gépkocsi robogott erre, és csak úgy szórta a golyókat a géppuskából. Micsoda pánik volt! Üljetek vissza a kocsiba!

Újra elfoglalták helyüket a gépkocsiban. Két lovaskatona beült hozzájuk, a többiek puskával a kezükben, óvatosságból körülvették a kocsit.

– Elvtársak, ne siessetek a kocsival, mert akkor nem tudunk lépést tartani, a lovaink már nagyon fáradtak.

Eljutottak a kertekig, és bekanyarodtak a falu utcáira. A szembejövő katonák szitkozódva álltak meg:

– Lőjétek le őket, mit teketóriáztok? . . . Hova a fenébe hurcoljátok őket?!

Hosszan, ferdén nyúltak el az alkony árnyai, még most sem hűlt le a levegő. Valahol részeg katonák kurjongattak. A fák mögött az úton rommá lőtt kozák kunyhók ásítoztak kitört ablakaikkal. Egy elhullott ló büzlő teteme hevert az úton. Az utca mindenütt tele volt szénahulladékkal. A kerítések mögött csupasz, csonka gyümölcsfák meredeztek; ágaikat letördelték.

Az egész faluban – sem az utcán, sem az udvarokban – nem láttak egyetlen tyúkot, egyetlen disznót sem.

Megérkeztek a törzshöz, amely a tágas paplakban helyezkedett el. A tornác körül tenyésző sűrű csalánbokrok között két részeg ember horkolt. Az ágyúk melletti térségen katonák kártyáztak.

Valamennyien betódultak az osztagparancsnokhoz.

Örömtől felindult hangon, s még mindig remegve az iménti izgalmaktól, beszélte el Szelivanov az egész hadjáratot, a grúzokkal meg a kozákokkal vívott harcok történetét. Nem tudott mindenről folyamatosan beszámolni, egyik tárgyról a másikra ugrott anélkül, hogy valamit végigmondott volna.

– . . . Anyák . . . gyermekek maradtak ott a hegyek között . . . szekerek a szakadékban . . . már nem volt egyetlen töltényünk sem . . . puszta kézzel verekedtünk . . .

Hirtelen elakadt: szeme megállt a parancsnokon, aki hosszú bajszát és borostás állát tenyerébe rejtve, görnyedten ült előtte anélkül, hogy egyetlenegyszer is félbeszakította volna, s egy pillanatra sem vette le róla idegen, merev tekintetét.

A többi parancsnok – csupa fiatal, barna arc – mozdulatlanul állt vagy ült ott, s mosoly nélkül, mozdulatlan arcizmokkal, bizalmatlanul hallgatta.

Szelivanov érezte, hogy a vér a nyakába, fülébe, arcába tódul; hirtelen elhallgatott, majd rekedt hangon így szólt:

– Tessék, itt vannak az irataim – és átnyújtotta őket a parancsnoknak.

Az, anélkül, hogy egy pillantást vetett volna rájuk, odatolta a papírokat segédtisztje elé, aki kényszeredetten, mint aki amúgy is tudja már, hányadán van, belepillantott az iratokba. A parancsnok, tekintetét tovább-

ra is Szelivanovra szegezve, s minden szót megnyomva, így szólt:

– Nekünk minderről merőben ellentétes értesüléseink vannak.

– Engedelmet – szólt Szelivanov, és arcába szökött a vér –, tehát . . . azt gondolja, hogy mi . . .

– Nekünk merőben ellentétes értesüléseink vannak – mondta még egyszer nyugodtan és nyomatékosan a parancsnok, kezével még mindig bajszát és állát simogatva; nem hagyta félbeszakítani magát, és még mindig merően nézett Szelivanovra: – Éspedig egészen pontos értesüléseink. Az egész hadsereg, amely elhagyta a Tamany-félszigetet, az utolsó emberig elpusztult a Fekete-tenger partvidékén, mind egy szálig lemészárolták őket.

A szobában csend lett. A nyitott ablakon át részeg katonahangok és mocskos szitkok hallatszottak a templom mögül.

»Nincs valami vasfegyelem itt« – gondolta most Szelivanov, s valami különös elégtételt érzett.

– Bocsánat . . . önnek tehát . . . nem elegendők ezek az iratok . . . Mit jelentsen ez végül is? . . . Emberfeletti erőfeszítések, iszonyú harcok árán végre elvergődtünk a mieinkig – és itt . . .

– Nyikita! – mondta most nyugodt hangon a parancsnok, miközben elengedte állát, felállt, és teljes hosszában kiegyenesedett; hórihorgas férfi volt, hosszú, lelógó bajusszal.

– Igenis?!

– Keresd ki a parancsot.

A segédtiszt egy darabig aktatáskájában kotorászott, majd előhúzott onnan egy írást, és átnyújtotta a parancsnoknak. Ez letette maga elé az asztalra, és anélkül, hogy lehajolt volna, onnan a magasból olvasni kezdte. Ezzel is kifejezésre akarta juttatni, hogy neki és

valamennyi jelenlevő bajtársának megvan a maga sziklaszilárd, kialakult véleménye az egész dologról.

A főparancsnok 73. sz. parancsa.

»Elfogtuk Pokrovszkij tábornok szikratáviratát, amelyet Gyenyikin tábornoknak küldött. A távirat közli Gyenyikinnel, hogy a tenger felől, Tuapsze irányából mezítlábas csavargók hatalmas hordája közeledik. E vad horda Németországból visszatért orosz hadifoglyokból és tengerészekből áll. Kitűnően fel vannak fegyverezve, számos ágyúval és óriási lőszerkészletekkel rendelkeznek, és rabolt értéktárgyak tömegét hurcolják magukkal. Ez a jól felszerelt banda megsemmisít és elsöpör mindenkit, aki csak útjába kerül: a legjobb kozák századokat és tiszti alakulatokat, kadetokat és mensevikeket éppúgy, mint bolsevikokat.«

A hórihorgas parancsnok az asztalra támaszkodva, tenyerével elfedte a papírlapot, végigmérte Szelivanovot, és szótagolva megismételte:

– És bol-se-vi-ko-kat . . .

Aztán levette kezét a papirosról, és – még mindig állva – tovább olvasott:

»A fentiekre való tekintettel megparancsolom: a visszavonulást szakadatlan iramban folytatni kell; minden hidat, minden átkelési alkalmatosságot meg kell semmisíteni; a csónakokat át kell hozni a mi oldalunkra, és fel kell őket gyújtani. A visszavonulás rendjéért az egyes csapattestek parancsnokai felelnek.«

Ismét Szelivanovra szegezte tekintetét, majd anélkül, hogy szóhoz engedte volna jutni, így folytatta:

– Hát erről van szó, elvtárs. Semmiképpen sem aka-

rom gyanúsítani, de képzelje magát az én helyzetembe: most látjuk egymást először, és – amint látja – nagyon is egyértelmű értesüléseink vannak . . . Nincs jogunk ahhoz, hogy . . . hiszen felelősek vagyunk a ránk bízott emberekért, és bűnös könnyelműség volna, ha . . .

– De odaát várnak a mieink! – kiáltott fel kétségbeesve Szelivanov.

– Értem, értem, ne izgassa fel magát. Tudja mit, mondanék valamit: jöjjön, együnk valamit, megiszunk egy csésze teát. Bizonyára éhes; az emberei pedig . . .

»Egyenként akar kihallgatni minket . . .« – gondolta Szelivanov, és hirtelen ellenállhatatlan álmosság fogta el.

Csinos, komoly kozák asszony lépett be, és egy tál forró káposztalevest helyezett a terítetlen asztalra; a levest olyan vastag zsírréteg fedte, hogy jóformán nem is gőzölgött. Az asszony mélyen meghajolt.

– Egyenek, kedveseim!

– Jól van, boszorka, egyél csak előbb magad belőle!

– Ugyan, atyuska!

– No, gyerünk, gyerünk!

Az asszony keresztet vetett, fogott egy kanalat, belemerítette a levesbe, ahonnan most hirtelen felcsapott a gőz – ráfújt, és óvatosan szürcsölni kezdett.

– Vegyél csak többet! . . . Ismerlek én titeket: már jónéhányat megmérgeztetek a mieink közül. Aljas népség! Bort ide . . .

Evés után megegyeztek abban, hogy Szelivanov gépkocsiján visszatér csapatához, és egy lovasszázad megy vele – így majd kiderül az igazság.

A gépkocsi most lassan teszi meg az utat visszafelé, fordított sorrendben hajtva el az ismerős falvak és tanyák mellett.

Szelivanov mellett két katona ül, feszült arccal, lö-

vésre kész revolverrel. Körös-körül – elöl, hátul és kétoldalt, hol egy ütemre, hol külön-külön emelkednek a kísérő katonák a nyeregben, a szikrázó patájú, gyors lábú lovak hátán.

Csendesen zakatol a motor, a gépkocsi nyomában fáradtan gomolyog a por.

A kocsiban ülő kísérőkatonák arcáról lassan eltűnik a feszültség; a kényelmes tempóban haladó gépkocsi fojtott zúgása közben bizalmas beszélgetésbe kezdenek Szelivanovval, és szomorú dolgokról számolnak be neki. Nem jól mennek náluk a dolgok: a fegyelem meglazult, a hadparancsokat nem teljesítik, egy-egy kisebb kozák csapat felbukkanása elég ahhoz, hogy futásnak eredjenek; a felbomló alakulatokból tömegesen szöknek meg az emberek, és szétszélednek, ki merre lát.

Szelivanov lehajtja a fejét:

»Ha most kozákokba ütközünk, mindennek vége . . .«

39

Egyetlen csillag sem gyulladt ki az égen, s az éjszaka puha, fekete bársonya mindent magába szív – nem látni sem a fonott kerítéseket, sem az utcákat, sem a hatalmas nyárfákat, sem a kerteket, sem a kunyhókat.

Csak apró lángocskák villognak, mint a tűhegyek.

Az enyhe, sötét éjszakában érezni lehet egy láthatatlan, élő tömeg lüktetését. Az emberek nem alszanak. Hol egy vödör csörömpöl a sötétben, hol egymást harapdáló lovak dobbantanak patáikkal, s ilyenkor elkáromkodja magát egy hang: »Hé, nyughass te, hogy az

ördög bújjon beléd! . . .« Aztán egy anya csitítgató hangja hallatszik, mindig ugyanaz az egyhangú dallam: csijja-csicsijja! . . .

Majd felhangzik egy távoli lövés, de mindenki tudja – ezek a mieink. Időnként erősödik a zsivaj – veszekedő és barátságosan csevegő hangok keverednek egymással –, de hamarosan elül megint. És elborít mindent a sötétség.

– Még egy éjszaka . . . – dudorássza valahol egy álmos hang, egy bágyadtan mosolygó száj.

Miért nem jön a szemükre álom?

Távolabb – vagy talán éppen itt, az ablak alatt – megcsikordul a homok, kerekek nyikorgása hallatszik.

– Hé te, hova hajtatsz? A mi szekereink amott állnak!

De nem látni semmit – a fekete bársony mindent eltakar.

Különös ez az éberség; talán nem elég fáradtak az emberek? Hiszen éjjel-nappal csak mennek, szemüket le nem véve a messze kéklő láthatár csíkjáról . . . De mintha ez a bársonyos szeptemberi éj, a láthatatlan sövényekkel és a száradt ganéj nehéz szagával, már a régen vágyott, jól ismert, édes hazai éjszaka volna . . .

Holnap odakint a falu határában megtörténik a találkozás a főerőkkel. Ezért van teli ez az éjszaka imbolygó, nyugtalan mozdulatokkal, hangokkal, neszekkel, nyugtalan lovak patáinak dobogásával, keréknyikorgással és álmos, boldog mosolyokkal.

A félig nyitott ajtón át kiszűrődő fény keskeny sávja végighúzódik a földön, megtörik a kerítésen, eltűnik a széttaposott veteményesben.

A kozák kunyhóban zümmög a szamovár. Fehéren világítanak a falak. Az asztalon edények, fehér kenyér, tiszta terítő.

Kozsuh derékszíj nélkül ül a lócán, szőrös melle kilátszik ingéből. Válla elernyed, karja lelóg, fejét lehorgasztja. Így tér haza a földműves a mezőről, fáradtan a munkától – egész nap talpon volt, a zsíros, fekete földet szántotta a szikrázó ekevassal; most jóleső fáradtság bágyasztja tagjait – az asszony feltálalja a vacsorát, az asztalon ott párolog a meleg étel, s a falon kormosan pislog a kis bádoglámpa.

Mellette ül az öccse, ő is fegyver nélkül. Még a csizmáját is lehúzta, s most figyelmesen vizsgálgatja az agyonkoptatott csizmatalpat. Kozsuh felesége otthonos mozdulattal emeli le a szamovár tetejét, amelyből hirtelen felcsap a kiszabadult gőz; és kiszedi a gőzölgő kendőbe csavart tojásokat, aztán leteszi a tányérra. A tojások fehéren gömbölyödnek a félhomályban. A sarokban ikonok sötétlenek. Odaát, ahol a házbeliek alszanak, minden csendes.

– No, üljetek asztalhoz!

Hirtelen, mintha csak darázs csípte volna meg őket, mindhárman felkapták fejüket, és az ablak felé fordultak: a kiszűrődő fényben felvillan egy ismerős szalagos sapka, aztán egy másik, harmadik . . . Vad szitkozódás, puskaagyak koppannak.

Alekszej, egy pillanatot sem vesztegetve (»A hétszentségit, hol a revolverem! . . .«), felkiált:

– Utánam!!

Mint a megvadult bika iramodott neki. A lesújtó puskaagy a vállát érte. Megingott, de állva maradt, és vasökle alatt megreccsent egy orrcsont. Nyögve, átkozódva zuhant le mellette egy test.

Alekszej átugrott rajta.

– Utánam!!

Kiért a fénykörből, elmerült a sötétségben és hatalmas ugrásokkal vágott át a veteményes ágyakon, letördelve a napraforgók magas szárait.

A nyomában rohanó Kozsuhot egymás után érték a jól irányzott puskatusütések. Lerogyott a kerítés mellé. Körülötte a tengeri széltől rekedt hangok üvöltöztek:

– Ahá! . . . Ott van! Üssétek agyon! . . .

Hátulról velőtrázó kiáltás hasított az éjbe:

– Segítség! . . .

Kozsuh, akire csak úgy zúdultak az ütések, összeszedte minden erejét, és odébb hempergett a fényből a sötétbe, ott talpra ugrott, és öccse hangját követve, rohanni kezdett. Háta mögött, közvetlenül a sarkában, súlyos léptek dobogtak; egy rekedt hang ezt lihegte:

– Ne lőjetek, mert akkor mind összeszaladnak . . . Üssétek a puskaaggyal! . . . Ott van, utána! . . .

Sötétebben az éjszakánál, egy kerítés meredt előttük. A palánk megroppant – Alekszej átlendült rajta. Ruganyos mozdulatokkal, mint valami kis kamasz, Kozsuh is átvetette magát az akadályon, és mindketten tovább rohantak, egyenesen belevetve magukat a kiáltások, szitkok, lökdösődés, fenyegetően lendülő puskák, szuronyok leírhatatlan zűrzavarába.

– Üssétek agyon a tiszteket! . . . Szuronyt belé jük! . . .

– Hozzám ne nyúlj! . . .

– Most aztán nem ússzátok meg, gazemberek! . . . Itt szúrjátok le a bitangot! . . .

– Nem, be kell vinni a parancsnokságra, ott majd kihallgatják őket . . . Majd én parazsat rakok a talpukra . . .

– Üssétek le őket itt mindjárt, ha mondom! . . .

– Gyerünk csak a parancsnokságra!

Kozsuh és Alekszej hangja elmerült a fekete örvényben, a vad összevisszaságban saját szavukat sem hallották.

Ordítozva, üvöltözve, káromkodva, tolongva lökdösik őket előre a sötétben; csattognak a fegyverek, hul-

lámzanak a sötét szuronyok, durva szitkok röpködnek a levegőben.

»No, úgy látszik, most már kievickélek ebből . . .« – villant át Kozsuh agyán, miközben mohón szegezte tekintetét a nagy, emeletes iskolaépület – a parancsnokság – ablakából kiszűrődő fénysugarakra.

Most a világosba értek – a kísérők álla leesett, szemük tágranyílt:

– De hisz ez a parancsnok!!

Nyugodtan mondta Kozsuh, csak arcizmai rándultak egyet:

– Megbolondultatok, vagy mi a fene?!

– De hát mi . . . hiszen azok! . . . Ó, azok az átkozott matrózok! Jönnek, és asszongyák: »rájöttünk, hogy két tiszt bujkál erre, két kozák kém. Kozsuhot akarják megölni. Le kell fülelni őket. Mi, azt mondják, majd kiugrasztjuk a gazembereket, ti pedig álljatok lesben itt a kerítésnél. Amikor majd át akarnak ugrani a sövényen, hadd pottyanjanak bele egyenesen a szuronyaitokba – vigyázzatok, nehogy kereket oldjanak. Nem kell a parancsnokságra vinni őket, ott árulók vannak, elengedik őket. Legjobb, ha magatok végeztek velük, szép csendben.« Ezt mondták, mi pedig hittünk nekik, és aztán . . .

– Puskatust annak a matrózbandának – mondta Kozsuh nyugodtan. – Fel kell koncolni őket!

A katonák vad dühvel szaladtak szét mindenfelé, s a sötétben felcsendült egy nyugodt hang:

– Már rég megszöktek azok. Majd bolondok lesznek megvárni, míg torkukra teszik a kést.

– Gyerünk, igyuk meg a teánkat – mondta Kozsuh öccsének, letörölve a vért kékre-zöldre vert arcáról. – Állítsatok oda őrséget!

– Igenis.

40

Még ez a kései kaukázusi nap is forrón tűz. Csak a sztyeppek áttetszők, csak a sztyeppek kéklenek. Finom szövésű pókháló csillog a napfényben. Tűnődve állnak a nyárfák gyérülő lombjaikkal. Itt-ott már sárgába hajlik a kertek zöldje. Amott egy torony fehérlik.

S a kerteken túl, a sztyeppen, hatalmas embertömeg hullámzik, ugyanolyan végeláthatatlan emberóceán, mint akkor, amikor a hadjárat megindult. De most valami új szín árad el ezen az óceánon. Most is itt van a menekülők karavánja, szekereinek megszámlálhatatlan sokaságával – de miért sugárzanak most ezek az arcok, miért tükröződik rajtuk a megingathatatlan biztonságnak ez a ragyogó fénye?

Ugyanazok a rongyos, mezítlábas katonák sereglenek itt, félig meztelen testükről cafatokban lóg a ruha – de milyen feszesen, némán, fegyelmezetten állnak most, rendezett, szabályos, végeláthatatlan sorokban!... Sovány arcukat mintha fekete vasból kovácsolták volna, sötétlő szuronyaik égnek meredő vonalai szinte egybecsengenek, mint valami hangtalan zene.

E sorokkal szemközt, arccal feléjük fordulva, más katonák végeláthatatlan sorai állnak. Ezek nem mezítlábasok, tetőtől talpig fel vannak öltözve. Itt a szuronyok nem sorakoznak olyan szabályos rendben, hanem rendetlen összevisszaságban hullámzanak, s az arcokon zavar és mohó várakozás tükröződik. Ugyan kik lehetnek ezek?

Most is sűrű porfelhő kavarog, ameddig a szem ellát, éppen úgy, mint akkor régen. De most már az ősz ólmos súlya keveredik ebbe a porba, lehúzza a földre,

s így kristályosan áttetsző a sztyepp, világosan kivehető az arcokon minden egyes vonás.

Akkor egy kis domb zöldellt a háborgó, parttalan emberóceán kellős közepén, s rajta szélmalmok feketéllettek; most egy kis üres térség van az emberóceán közepén, rajta egy szekér sötétlik.

De akkor vadul viharzott a sztyeppen az emberóceán, most pedig mozdulatlan és csendes, mintha visszahúzódott volna vaspartjai közé.

Feszült várakozás. Csendes, hangtalan ünnepi muzsika hullámzik végig a beláthatatlan embertömegen, a kék égen, a kék sztyeppen, az izzó aranyáradaton.

Kis csoport közeleg. A felsorakozott, vasarcú emberek a közeledő csoportban felismerik parancsnokaikat, akik éppen olyan soványak és feketék, mint ők. S a velük szemben sorakozó katonák szintén felismerik a maguk parancsnokait, akik éppolyan jól öltözöttek, mint ők, s arcuk éppen olyan barna és egészséges, mint az övék.

Az előbbiek között jön Kozsuh, megaszalódva, csontig lesoványodva, lerongyolódva, mint egy koldus, széttaposott csizmában, amelyből kilátszanak megfeketedett lábujjai. Fejéről cafatokban csüng alá az egykori szalmakalap rojtos szélű karimája.

Most odaérnek, és megállnak a szekér mellett. Kozsuh felkapaszkodik a szekérre, leveszi fejéről szalmakalapja maradványait, pillantásával végigméri vasarcú embereinek mozdulatlan sorait, a sztyepp végtelenjébe vesző hosszú szekérsorokat, a lovuktól, szekerüktől és mindenüktől megfosztott menekültek szomorú tömegét és a főerők hadsorait.

Valamennyien, ahányan csak voltak, ráfüggesztették tekintetüket. Kozsuh megszólalt:

– Elvtársak!...

Mindnyájan tudták, miről lesz szó – mégis vala-

mennyiük szemében az izgatott várakozás tüze lobbant fel.

– Elvtársak, ötszáz versztát tettünk meg – éhesen, meztelenül, mezítláb. A kozákok úgy rontottak ránk lépten-nyomon, mint a vérszomjas fenevadak. Nem volt kenyerünk, nem volt takarmányunk. Az emberek úgy hullottak, mint a legyek, sokan a szakadékokba zuhantak, soknak az életét ellenséges golyók oltották ki; töltényünk nem volt, puszta kézzel harcoltunk . . .

És habár mindezt jól tudták, hisz velük történt – s a mezítlábasok elbeszélései alapján a többiek is jól ismertek minden részletet –, Kozsuh kemény szavai mégis az izgalmas újdonság erejével hatottak.

– . . . gyermekeinket otthagytuk a szakadékokban . . .

És a fejek felett, az egész hatalmas sokaság felett megreszketett a levegő a szívbemarkoló jajongástól:

– A gyermekeink . . . Ó jaj, a mi szegény gyermekeink!

Az emberáradaton végighullámzott a fájdalom:

– Szegény gyermekeink! . . . Szegény kis gyermekeink! . . .

Mozdulatlanul nézett rájuk, várva, míg lecsendesednek, aztán folytatta:

– És hányan estek el testvéreink közül a sztyeppeken, a hegyekben, az erdőkben, hányan vesztek oda mindörökre! . . .

Minden fejről lerepült a sapka, és hirtelen síri csend borult a tömegre. Mint a tarka virágok színe a zölddel befutott sírokon, csendült fel itt is, ott is a mély csendben az asszonyok felcsukló zokogása.

Kozsuh egy darabig lehajtott fejjel állt, aztán kiegyenesedett, körülhordozta tekintetét az emberek ezrein, és megtörte a csendet:

– És miért vállalták az emberek ezrei, tízezrei ezt a sok kínt, e mérhetetlen szenvedést? Miért?

Ismét elhallgatott egy pillanatra, szótlanul nézte őket, majd hirtelen felemelte hangját, és váratlanul kimondta:

– Egyért, egyetlenegyért: a szovjethatalomért. Mert a parasztoknak és munkásoknak a szovjethatalom mindenük, rajta kívül nincs egyebük a világon . . .

Ekkor hatalmas sóhaj szakadt fel valamennyi kebelből – nem bírták tovább: egy-egy könnycsepp gördült alá a kemény arcokon, lassan pergett végig az üdvözlésre felsorakozottak széltől cserzett arcán, az aggastyánok arcán – s fénylő könnycseppek csillogtak a lányok szemében . . .

– . . . a parasztok és munkások hatalmáért . . .

»Tehát ezért! Ezért harcoltunk, ezért hullattuk a vérünket, ezért vállaltuk a halált, ezért estek el testvéreink, ezért vesztettük el gyermekeinket!«

Mintha csak most nyílt volna fel a szemük, mintha a titkok titka tárult volna fel előttük.

– Most már engedjetek végre engem is szóhoz jutni . . . – kiáltotta szipogva Gorpina anyó, s előrefurakodva, belekapaszkodott a kocsi kerekébe és rúdjába. – Jó emberek . . . hadd mondjam el én is, ami a szívemen van . . .

– Várj egy kicsit, Gorpina anyó, hadd fejezze be előbb a parancsnok, amit mondani akar – aztán majd jöhetsz te is!

– Eresszetek! – makacskodott Gorpina anyó, és könyökével félrelökött mindenkit, aki útjába állt. Lehetetlen volt feltartóztatni.

Ott állt zilálton, haja szürke csomókban csüngött vállára lecsúszott fejkendője alól, s kiáltozni kezdett:

– Ne hagyjátok magatokat, jó emberek, ne hagyjátok magatokat! Volt egy szamovárunk, otthon kellett hagyni. Amikor férjhez mentem, az anyám hozományul adta nekem, és azt mondta: »Úgy vigyázz rá,

mint a szemed fényire! . . .« És most mégis ott kellett hagyni . . . De bánom is én azt a szamovárt, ha elveszett, hát elveszett! Csak a mi szovjethatalmunk éljen, a mi hazánk! Hiszen mi egész életünkben robotoltunk, nem ismertük az örömöt. De a fiaim . . . az én fiaim . . .

És az öregasszony szeméből patakzani kezdtek a könnyek – talán mérhetetlen szenvedéseik felidézett emléke csalta szemébe ezeket a könnyeket, talán az öröm, amely homályosan bár és önmaga előtt is érthetetlenül, de mégis ott csillogott a szívében.

A hatalmas emberáradatból ismét nehéz és mégis boldog sóhaj szakadt fel, s megremegtette a sztyeppet. Sötét arccal, szótlanul kapaszkodott most fel Gorpina anyó férje a szekérre. Őt aztán igazán nem lehet feltartóztatni – ezt a szurokfekete, földszagú, szívós öregembert, akinek a keze kérges és kemény, mint a pata.

Felmászott a szekérre, és csudálkozott, hogy most egyszerre csak olyan magasan áll a tömeg felett. De a következő pillanatban már elfelejtette ezt is, és rekedt, mély hangján, amely úgy recsegett, mint a kenetlen kocsi kereke, beszélni kezdett:

– Hát bizony! . . . Vén gebe volt a mienk, de jó igásló volt . . . Hiszen tudjátok magatok is – a cigányok még a ló veséjébe is belelátnak, és ahogy odakukkantottak a pofájába meg a farka alá, nincs több tízévesnél, azt mondták, pedig már huszonhárom is megvolt! Úgy ragyogott a foga, mint a gyanta.

És most először – elnevette magát az öreg, nevetett, nevetett, ezer kis ránc szaladt össze a szeme alatt; huncut, gyermekes nevetés volt ez, mely sehogy sem illett súlyos, elnagyolt, földből gyúrt alakjához.

És Gorpina anyó most elképedve csapott a combjára:

– Uram, szentséges jó istenem! Hát láttatok már ilyet, jó emberek, elment ennek az esze, vagy mi? Világéletében csak hallgatott, hallgatott; soha egy kukkot

sem szólt: akkor sem, amikor feleségül vett, akkor sem, amikor szeretett, akkor sem, amikor vert. Most meg egyszerre elkezd itt összevissza fecsegni! Úristen, mi lesz ebből! Elment az esze, megveszett, vagy mi?

A vidám ráncok most megint eltűntek az öreg szeme alól, bozontos szemöldöke megrándult, és a kenetlen kocsikerék ismét nyikorogni kezdett, végig a sztyeppen:

– Elpusztították a lovamat, odavan! . . . Mindenünket elvesztettük, mindent, ami csak a szekéren volt. Gyalog mentünk tovább. A szerszámot levágtam róla, de aztán azt is elhagytuk az úton. Az öregem szamovárja és minden vagyonkánk odaveszett a falunkban. . . És én azt mondom nektek, úgy bizony, istenemre mondom – és az öreg hangja most bömbölve harsogni kezdett –, nem saj-ná-lom! . . . Nem sajnálok semmit! . . . Ha odaveszett, hát odaveszett, nem bánom! . . . Az a fő, hogy most miénk a hatalom, parasztoké. Másként felfordulnánk, megdöglenénk, elrohadnánk . . . – És ő is sírva fakadt, ráncos arcán egyenként peregtek végig a könnyek.

Most egyszerre végighullámzott, végigviharzott a tömegen a kiáltás:

– Hu-r-r-á-á! . . . Miénk a hatalom! Miénk a hatalom! Éljen a szovjethatalom!

A kiáltás végigdübörgött a sztyeppen.

»Ez hát a boldogság! . . .« – futja el Kozsuhot a forróság, és állkapcsa megvonaglik.

»Ez az! Ez az!« – hullámzott végig tüzesen, lángolva a rongyos, lesoványodott, vasarcú emberek sorain az elviselhetetlen boldogság. – »Ezért éheztünk, kínlódtunk, szenvedtünk! Nem pusztán csak azért, hogy megmentsük az irhánkat! . . .«

És az anyák, felsebzett, soha be nem gyógyuló szívükkel, soha fel nem száradó könnyeikkel – az anyák

soha, soha nem fogják a hegyi szakadékok éhesen tátongó torkát elfelejteni! De még ezeknek az iszonyú helyeknek iszonyú emlékei is csendes gyásszá csitultak a szívekben, és belesimultak ebbe a nagyszerű, ünnepélyes csendbe, amely most hangtalanul ölelte át a sztyeppen hullámzó végtelen embertömeget.

És azok, akik jóllakottan és jól öltözötten álltak hosszú sorokban a csontig lefogyott, meztelen, vasarcú emberek soraival szemben – úgy érezték magukat ezen a felejthetetlen ünnepen, mint az árvák. És – nem restellve előtörő könnyeiket – kiléptek a sorokból, s mindent elsöprő lavinaként torlódtak a szekér felé, amelyen a lerongyolódott, lesoványodott Kozsuh állt. Újabb kiáltás zúgott végig a sztyeppen:

– Apánk!! Vezess, amerre akarsz . . . az életünket áldozzuk, ha kell!

Ezer meg ezer kéz nyúlt ki Kozsuh felé, megragadták, és lehúzták a szekérről, vállukra emelték, és vitték, vitték körül a fejek felett.

– Hurrá-á!! . . . Hurrá-á!! . . . á-á-á! . . . Éljen Kozsuh apó! . . .

És vitték, vitték tovább, oda, ahol a katonák nyílegyenes sorai álltak, és oda, ahol a tüzérség sorakozott; vállukon vitték el a lovasszázadok előtt, és a lovasok megfordultak nyergeikben, és lelkesen, kipirult arccal, teli torokból szüntelenül kiáltoztak.

Végighordozták a menekültek sorai és szekereik között, s az anyák feltartották eléje gyermekeiket.

Aztán visszahozták megint, és óvatosan letették a szekérre. Kozsuh szája most kinyílt, hogy beszéljen, és egyszerre csak döbbenten néztek rá valamennyien.

»De hiszen kék szeme van!«

Nem, ezt nem mondták ki, mert nem tudták szavakba önteni érzelmeiket. Kozsuhnak most valóban szelíd, kék szeme volt, és ez a szem nyájas gyermeki mosoly-

gással nézett a tömegre. Az emberek azonban mindezt nem mondták ki, hanem helyette azt kiáltották:

– Hurrrá-á-á! Éljen a mi Kozsuhunk... Sokáig éljen!... Követni fogjuk a világ végére is... Harcolni fogunk a szovjethatalomért! Harcolni fogunk az urak, a tábornokok, a tisztek ellen...

Ő pedig gyengéden pillantott rájuk kék szemével, és mintha tüzes vassal égették volna mindörökre a szívébe ezeket a szavakat:

»Nekem nincs többé se apám, se anyám, se feleségem, nincsenek többé testvéreim és rokonaim – csak ezek itt, ezek az enyéim, akiket megmentettem a haláltól... Én, én mentettem meg őket... És millió meg millió ilyen vergődő ember van, akiknek nyaka köré hurkot fontak – értük fogok harcolni. Itt van az én apám, anyám, otthonom, feleségem, itt vannak az én gyermekeim... Én, én mentettem meg ezeknek az embereknek az ezreit, tízezreit a haláltól, a szörnyű pusztulástól...«

Ezek a szavak lángoltak a szívében, ajka azonban ezt mondta:

– Elvtársak!...

Ámde ennél tovább nem jutott. A katonákat félresodorva, matrózok tömege törtetett fergetegesen Kozsuh felé. Kerek sapkák, lobogó szalagok. Könyökükkel kíméletlenül utat fúrva a tömegben, áradt, özönlött a matrózok serege a szekér felé.

Kozsuh nyugodtan pillantott rájuk szürke szemével, amely most megint úgy szikrázott, mint az acél; arca ismét megmerevedett, vasállkapcsa megfeszült.

Már itt vannak egész közel – már csak néhány katona vékony fala választja el tőlük. Ezeket is félrelökik a matrózok. Amerre a szem ellát, elárasztottak mindent; amerre csak néz az ember, kerek sapkák, lobogó szalagok mindenfelé. Mint valami sziget, emelkedik

ki a tengerészek áradatából a szekér, s rajta Kozsuh.

Egy hatalmas, széles vállú tengerész, két revolverrel meg tölténytáskával, telis-tele aggatva kézigránátokkal, megragadta a szekér oldalát. A szekér megnyikordult, és oldalt billent. A tengerész felugrott a szélére, odaállt Kozsuh mellé, levette kerek sapkáját, meglobogtatta a levegőben, és rekedt hangján, amelyet érdessé durvított a tengeri szél, a sós levegő, az eszeveszett vakmerőség, a sok ivás és tivornya, így kiáltott a sokasághoz:

– Elvtársak! . . . Mi tengerészek, mi forradalmárok, nyíltan beismerjük, hogy vétkeztünk Kozsuh ellen és ellenetek. Minden lehető módon ártottunk neki akkor, amikor ő a népet mentette. Kereken megmondva: aljasságokat követtünk el ellene, nem segítettünk neki, mindig csak bíráltuk – és most látjuk, milyen helytelenül cselekedtünk. Az itt egybegyűlt tengerészek valamennyien tisztelettel hajolnak meg Kozsuh elvtárs előtt, és őszinte szívből mondjuk neki: »Vétkeztünk ellened – ne haragudj ránk!«

S az egybegyűlt tengerészek tömege a sós tengeri levegőtől rekedt hangon recsegte:

– Vétkeztünk ellened, Kozsuh elvtárs! Ne haragudj ránk!

Száz izmos kar nyúlt utána; megragadták, leemelték a szekérről, és feldobták a magasba. Kozsuh felrepült a levegőbe, aztán visszaesett a tengerészek karjai közé, majd megint a levegőbe repült – a sztyepp, az ég, az emberek forogni kezdtek a szeme előtt.

– Elég . . . már felfordul a gyomrom . . . a lelket kirázzátok az emberből, ebadta kölykei!

S a sztyeppen végigdördült a kiáltás:

– Hurrrrá-á-á! Élje-e-en a mi öregünk . . . Hurrrá-á-á!

Amikor visszatették a kocsira, Kozsuh kissé szédel-

gett; de szeme megint kéken ragyogott, aztán összeszűkült, és huncut mosoly villant fel benne.

»Ezek a minden hájjal megkent csirkefogók – ügyesen kihúzták magukat a csávából. Kaptak volna csak el akkor, nem úszom meg ép bőrrel!...«

De csikorgó, kemény hangján azt mondta:

– Gazember, aki felhánytorgatja a múltat!

– Ho-ho-ho!... Ha-ha-ha! Hurrá-á-á!...

Egymás után állnak fel a szónokok, sokan várják, hogy rájuk kerüljön végre a sor. Mindegyik azt hiszi, hogy az ő mondanivalója a legfontosabb, a legdöntőbb, és ha nem beszélhet, összedől a világ. A tömeg pedig türelmesen meghallgat mindenkit. De a szónok szavait csak azok értik, akik közvetlenül a kocsi előtt állnak; a többiek csak foszlányokat kapnak el, a távolabb állók pedig egyáltalában nem hallanak semmit. Mégis mohón figyelnek valamennyien, nyakukat nyújtogatva fülelnek. Az asszonyok odatartják gyermekeiknek kiapadt mellüket, sebesen ringatják, és csitítva simogatják őket, miközben előrenyújtott nyakkal, feszülten figyelnek.

És – csodálatos módon – ha nem is hatol el hozzájuk a szónok hangja, és csak töredékesen hallják, amit mond, a lényeget végül is mindnyájan megértik.

– A földesurak újra mozgolódnak. Vissza akarják kapni a birtokukat.

– Ha megcsókolják a hátuljunkat, akkor sem kapják vissza a földet!

– Hallottad, Panaszjuk, Oroszországban van egy Vörös Hadsereg.

– Az meg milyen?

– Olyan vörös: az ingük is vörös, meg a nadrágjuk is, és még a sapkájuk is – elöl, hátul csupa vörös rajtuk minden... akár a főtt rák.

– Ne bolondozz!

– Biz' isten úgy van! Épp most mondta a szónok!

– Én meg azt hallottam, hogy ott már nincsenek katonák – vörösgárdistáknak hívják most őket mind.

– Talán mi is vörös nadrágot kapunk?

– Aszondják, ott vasfegyelem van!

– Nagyobb fegyelem, mint nálunk, nem lehet ott se. Amióta az öregünk el akart fenekeltetni minket, úgy megyünk az úton, mint a megzabolázott lovak. Az emberek úgy állnak a sorban, mint a cövek. És amikor átvonultunk a falvakon, egy ujjal se nyúltunk semmihez, senki se sírt, senki se sóhajtott miattunk . . .

Így beszélgetnek egymás közt az emberek, s habár a szónoklatokból csak foszlányok jutnak el hozzájuk, és maguk sem tudják jól kifejezni, amit gondolnak – valamennyien érzik, hogy ők, akiket a mérhetetlen sztyeppek, áthághatatlan hegyek és áthatolhatatlan őserdők választottak el a többiektől, sokkal kisebb arányokban talán, de lényegében mégis ugyanazt vitték véghez, ami ott, Oroszországban világraszóló méretekben történt. S mindezt éhesen, meztelenül, mezítláb, anyagi eszközök és mindennemű segítség nélkül vitték véghez. Ők maguk. Ezt ugyan nem gondolták végig, és nem tudták volna kifejezni – de érezték.

Késő estig beszéltek a szónokok, egyik a másik után. S ahogy hallgatták őket, egyszerre kimondhatatlan és egyre sugárzóbb boldogság fogta el valamennyiüket: érezték, hogy most már ők is elválaszthatatlanul hozzátartoznak ahhoz a hatalmas erőhöz, amelyet valamennyien ismernek, és mégsem ismernek, s amelynek a neve: Szovjet-Oroszország.

Tábortüzek megszámlálhatatlan sokasága lobog az éjszakában – csillagok megszámlálhatatlan serege szikrázik fölöttük az égbolton.

Lassan emelkedik ég felé a tüzek rőt fényben játszó

füstje. A lángok körül rongyokba öltözött katonák, rongyokba öltözött asszonyok, aggok és gyermekek ülnek, fáradtan, kimerülten.

A füstfelhők lassan szertefoszlanak a csillagos égen, s a hatalmas embertömeg boldog mámora is lassan ellankad, mélységes fáradtságba vész. A lágy, fekete éjszakában, a tábortüzek vöröslő visszfényében, a mérhetetlen emberóceánban ellobban az utolsó, fáradt mosoly is – és a táboron nesztelenül szétömlik az álom.

A tábortüzek kihunynak. Csend van. Kék éjszaka.

1924

A fordítás alapjául a mű 1952-ben Moszkvában, a Goszlityizdatnál megjelent orosz kiadása szolgált. A kötetet Árvay János szerkesztette. A tipográfia és kötésterv Kardos Katalin munkája. Művészeti vezető Szántó Tibor. Készült a Zrínyi Nyomdában (munkaszám 67.00129/1), diósgyőri bordázott papíron, Baskerville betűvel, 7350 példányban, vászonkötésben. Felelős kiadó az Európa Könyvkiadó igazgatója. (HE 33–g–6769)